

Західний науковий центр
НАН України та МОН
України

Western Scientific Center of the
National Academy of Sciences of
Ukraine and the Ministry of Education
and Science of Ukraine

ISSN 2409-1375

Громадська організація
«Львівський аналітичний дім»

Public organization
«Lviv Analytical House»

Психологічні виміри культури, економіки, управління: науковий журнал

Psychological Dimensions of Culture, Economics, Management: Science Journal

ВИПУСК 24

Матеріали наукового круглого столу на тему:

*«Психологія пропаганди і міфотворчості в умовах війни:
вплив та розвінчання»*

21 травня 2022 року

Abstracts of the scientific round table :

*«Psychology of Propaganda and Creation of Myths in War:
Impact and Proof of Error»*

Ukraine, Lviv, May 21, 2022

Львів – 2022

Психологічні виміри культури, економіки, управління : Науковий журнал / [відповідальний редактор к. пс. н. Олег Лозинський]. Україна, Львів. Випуск 24, 2022. 210 с.

Psychological Dimensions of Culture, Economics, Management: Science Journal / [responsible editor PhD Oleg Lozynskiy]. Ukraine, Lviv. Number 24, 2022. 210 p.

Друкуються статті учасників наукового круглого столу на тему: «Психологія пропаганди і міфотворчості в умовах війни: вплив та розвінчання», який відбувся у Львові 21 травня 2022 року.

Матеріали друкуються у редакції авторів. За дотримання авторських прав, достовірність інформації, коректність висновків відповідальність несуть автори.

Права авторів захищені. При використанні читачами надрукованих у цьому журналі матеріалів слід обов'язково посилатись на автора та вихідні дані цього номеру наукового журналу.

Науковий журнал «Психологічні виміри культури, економіки, управління» зареєстрований:

- Міністерством Юстиції України (Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації, серія KB №22073-11973 ПР від 31.03.2016 р.);
- Міжнародним центром ISSN (Франція, ISSN 2409-1375 від 29.10.2014р.).

Науковий журнал діє у відповідності до законів України: «Про друковані засоби масової інформації в Україні» №2782-ХІІ від 16.11.1992 р.; «Про наукову і науково-технічну діяльність» №1977-ХІІ від 13.12.1991 р.

Редакційна група

Микола Бунік к. політ. н., доц. кафедри української та іноземних мов Львівського регіонального інституту декуправління при Президентові України

Katarzyna Chudy-Laskowska PhD, Department of Quantitative Methods, Faculty of Management, Rzeszow University of Technology

Наталія Жигайло д-р пс. н., проф. кафедри менеджменту Львівського національного університету ім. І. Франка

Євгеній Захарчук ст. наук. співроб. Західного наукового центру НАН України та МОН України

Marzena Jankowska-Mihulowicz PhD, Department of Entrepreneurship, Management and Ecoinnovation, Faculty of Management, Rzeszow University of Technology

Ігор Карівець д-р філос. н., професор кафедри філософії НУ «Львівська політехніка»

Ірина Кожушко-Лозинська ст. бібліогр. Львівського держ. університету внутрішніх справ

Ореста Лосик к. філос. н., доц. кафедри філософії Львівського національного університету ім. І. Франка

Богдан Магура к. техн. н., доц. кафедри лісопромислового виробництва та лісових доріг Національного лісотехнічного університету України

Уляна Парубій к. філолог. н., ст. викладач кафедри української фольклористики ім. академіка Ф. Колесси Львівського національного університету ім. І. Франка

Teresa Piecuch DSc, PhD, Associate Professor, Department of Entrepreneurship, Management and Ecoinnovation, Faculty of Management, Rzeszow University of Technology

Андрій Поцелуйко доц. кафедри гуманітарної та соціально-економічної підготовки Львівського інституту Українського державного університету науки і технологій, кандидат філософських наук

Marta Pomykała DSc, PhD, Associate Professor, Department of Law and Administration, Faculty of Management, Rzeszow University of Technology

Олег Руденко к. мистецтв., доц. кафедри книжкової та станкової графіки Української академії друкарства

Ірина Семків к. пс. н., доц. кафедри психології та психотерапії Українського католицького університету

Elżbieta Szczygieł PhD, Associate Professor, Department of Research on Sustainable Development Faculty of Social Science, Pedagogical University of Krakow

Нігора Хазратова д-р пс. н., доц. кафедри теоретичної та практичної психології НУ «Львівська політехніка»

Зміст:

ПЕРЕДМОВА.....	6
ЧАСТИНА 1. МАТЕРІАЛИ НАУКОВОГО КРУТЛОГО СТОЛУ.....	8
Бевз Тетяна. Виклики і загрози українській ідентичності у дзеркалі російської пропаганди	8
Буркало Валентин. Імперська матриця свідомості пушкінського вірша «Наклепникам Росії» і її паралелі та декодування в Україні.....	19
Василевська Тетяна. Війна та пропаганда: етичні кореляції.....	34
Горбатюк Микола. «Мова ненависті» як складова інформаційної війни у російсько-українському збройному конфлікті 2014–2022 рр.	42
Жижек Славой / Žižek Slavoj. Чотири вершники апокаліпсису повертаються! / The Four Riders of the Apocalypse are Back!	68
Жижек Славой / Žižek Slavoj. Війна люмпен-буржуазії / The War of Lumpen-Bourgeoisie	86
Захарчук Євгеній. Інноваційний розвиток економіки України: сучасний контекст російської агресії.....	109
Кармазіна Марія. Зриваючи маски: президент України про нищість Росії, геноцид українців, перспективи Європи.....	113
Кіянка Ірина, Туркало Мирослава, Mioduchowski Andrzej. Міфілогема і популізм в сучасному вимірі .	120
Литвин-Кіндратюк Світлана. Психологія міфотворення та ритуалу в культурі	130
Лозинський Олег. Цеглини країнофобської доктрини РФ	139

Поцелуйко Андрій, Вознюк Оксана. Концепція потестарної мегаполітії в перспективі консолідуєчого націєтворчого міфу.....	163
Співак Дмитро. Медіабезпека і медіагігієна в умовах війни.....	172
Толстов Іван. Політичне православ'я як виправдання вторгнення Росії в Україну.....	178
Чернишов Віктор. Міфотворчість як суспільно- політична творчість особистості: спроба філософського аналізу та інтерпретації.....	184
Яремчук В'ячеслав. Соборність як імунітет проти ворожої пропаганди в умовах російсько- української війни	190
Частина 2. Матеріали довільної тематики.....	199
Руденко Олег. Мистецька спадщина кафедри книжкової та станкової графіки Української Академії друкарства	199

Передмова

Науковий журнал «Психологічні виміри культури, економіки, управління» видається з 2013 р. громадською організацією «Львівський аналітичний дім» та Західним науковим центром НАН України та МОН України з метою покращення наукової комунікації, захисту авторських прав науковців, підтримки молодих дослідників.

Науковий журнал виходить 2 рази на рік: у травні та січні.

Автори статей отримують електронну версію Журналу у форматі PDF, при бажанні можна замовити друкований примірник видання.

Статті мають відображати результати емпіричних досліджень. Теоретичні питання мають обґрунтовуватись «сильними аргументами» (посилання на теоретичні положення визнаних дослідників, закордонні публікації і т.п.).

Редакційна група заохочує авторів публікувати результати міждисциплінарних досліджень на зустрічі психології, економічної теорії, політології, міжнародних відносин, правознавства, історії, теорії масової комунікації, культурології, мистецтвознавства, релігієзнавства, педагогіки тощо.

Наукові статті прохання надсилати на електронну скриньку: lviv-forum@ukr.net

Упорядники дотримуються принципів:

- захист авторських прав на наукові твори;
- оперативність оприлюднення наукових праць;
- Інтернет-поширення PDF версії Журналу для ширшого

ознайомлення громадськості з публікаціями авторів;

- налагодження співпраці з іноземними науковцями та науковими установами;
- скерування зусиль на входження Журналу до наукометричних баз даних.

Архів усіх випусків наукового журналу «Психологічні виміри культури, економіки, управління» знаходиться на Інтернет-сторінках *Львівський аналітичний дім* та *Психологічні виміри культури, економіки, управління* у соціальній мережі Facebook.

Частина 1.

Матеріали наукового круглого столу

Бевз Тетяна.

Виклики і загрози українській ідентичності у дзеркалі російської пропаганди

ORCID : <https://orcid.org/0000-0002-0129-1925>

Головний науковий співробітник відділу теорії і історії політичної науки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, доктор історичних наук, професор.

E-mail: bevzta@bigmir.net

© Тетяна Бевз, 21 травня 2022 р.

Tatiana Bevz. Challenges and threats to Ukrainian identity in the mirror of Russian propaganda. Distorted history is one of the areas of propaganda. Distorted facts and myths which based on them are the basis of historical politics. Manipulations of history create a certain identity and a certain attitude towards other peoples. Russia's historical policy has become one of the key areas of the information war in the Kremlin's foreign and domestic policies and a weapon against Ukraine and the civilized world. Russia's historical policy, information and psychological war against Ukraine, instilling the ideology of the «russian world», attempts to form a pro-Russian identity in Ukraine, the Russian military aggression against Ukraine in 2014 and Russia's full-scale war against Ukraine in February 2022 became a war of annihilation the Ukrainian people, the Ukrainian nation, the Ukrainian statehood, and «the war of identities». Propaganda was and remains a powerful tool for influencing the consciousness and identity of people, a weapon of mass destruction, an instrument of war. The challenges and threats posed to Ukrainian identity by Russian propaganda have five dimensions: psychological, territorial, historical, political and cultural. Analysis of the article «On the historical unity of Russians and Ukrainians» in the assessments of foreign intellectuals refuted the thesis of the unity of Russians and Ukrainians.

Keywords: propaganda, Ukrainian identity, manipulations, challenges, threats, fakes, «historical unity», history, challenges, threats.

Ключові слова: пропаганда, українська ідентичність, маніпуляції, викли-

Серед впливів, які домінують у сучасному світі найпоширенішим є вплив інформаційний, який несе у собі нові виклики та загрози, пов'язані з фальсифікацією історії, маніпуляцією фактами, поняттями та символами, дезінформацією, фейковими новинами, фальшивою інформацією, а також дезорієнтацією та маніпуляцією громадянською думкою супротивника. Інформаційна війна посилює геополітичні, економічні та ідеологічні протистояння у світі. Інформація набуває все більшого значення як зброя масового знищення, інструмент війни. Пропаганда, з одного боку, може бути корисною для суспільства, а з іншого – перетворитися на гібридну зброю впливу. Одним із правил пропаганди є прагнення сформувавши поділ на «ми» і «вони». Метою російської пропаганди було не допустити формування й утвердження української національної ідентичності.

Актуальність теми підтверджується сьогодишніми реаліями, коли йде війна, коли намагається Росія знищити не лише українську ідентичність, а знищити український народ, націю та державу. Усі попередні роки Росія маніпулювала історичними наративами. Це підтверджують наукові дослідження. Зокрема, аналіз ключових наративів російської пропаганди щодо української історії, а також відповідь українських істориків на ці наративи було здійснено у праці «Ре-візія історії. Російська історична пропаганда та Україна» (2019). Варто наголосити, що російська пропаганда не обмежувалася лише Україною. Зовсім не випадково польський режисер Анджей Чарнецький зняв тематичний фільм про закуліси

діяльності російської пропаганди «Друзям москалям» («Do przyjaciół Moskali» (2015). Звернення саме до російської пропаганди він обґрунтував тим, що «пропаганда, яку я бачу по нашому (польському – Т. Б.) телебаченню, є певним видом здійснення тиску на людей для того, щоб вони думали, навіть коли це є неправдою, так як того хочемо ми, або інакше кажучи, вчиненням тиску на людей, щоб у результаті вони погодилися з нашими думками та ідеями» [1].

Історія стала зброєю в російській пропаганді. Історія перетворилася на зброю проти України. Спотворена історія є одним із напрямів пропаганди. Перекручені факти і створювані на їхній основі міфи – основа історичної політики. Маніпуляції з історією створюють певну ідентичність і певне ставлення до інших народів. Варто говорити й про різні підходи до розуміння історії в Україні та Росії. Адже «Історія України – не тільки предмет для вивчення, важливо її зрозуміти, осягнути причини дій, усвідомити їх наслідки, проаналізувати помилки, провести історичні паралелі та зробити правильні висновки» [2], а «для Кремля історія – це не щось, що треба вивчати і пам'ятати. А щось, чим треба керувати, аби виправдати сучасні дії Росії – зокрема, агресію проти України та анексію Криму» [3]. Головною метою історичної політики Росії стало закріплення сформованої владою концепції минулого, де засадничими для історичної тяглості Росії були держава та віра.

Історична політика Росії стала одним із ключових напрямів інформаційної війни у зовнішній та внутрішній політиці Кремля та зброєю проти України і цивілізованого світу. Інструментом такої зброї є так звана

«підміна тез» (straw man – солом'яна людина», але тут – у значенні «підміна тез»). Точкою відліку активного використання «історичної політики» або «історичної агресії» можна вважати звернення Президента Росії з нагоди 60-річчя (2001) початку «Великої вітчизняної війни». Тривалий час тема Другої світової війни була ключовою у історичній політиці Росії. З часом з'явилося бажання «анексувати» історію Київської Русі, щоб позиціонувати Росію, як країну з тисячолітньої історією, приватизувавши історичне минуле українського народу, його писемність, віру і культуру. Для цього російська пропаганда сформувала низку міфів: 1) «Росія – єдина наступниця Київської Русі»; 2) «українці – це росіяни»; 3) «Крим – колыска хрещення Руси та святиня російського християнства» [4]. Варто наголосити, що у промовах російського президента та політиків Київська Русь, Давньоруська держава та Росія – одне поняття. Понад те, «дії Кремля, справді, є відображенням того, як президент Путін інтерпретує історію та якими є його власні амбіції щодо України» [5]. Російська пропаганда, яка спрацювала у 2014 р., «була спрямована на Україну, яку змальовували як праворадикальну чи гомосексуальну, націоналістичну чи космополітичну, залежно від цільової аудиторії» [6]. Ситуація у 2022 р. була іншою, увага зосереджувалася на геополітиці.

Історична політика Росії, інформаційно-психологічна війна проти України, насадження ідеології «русского мира», спроби формувати проросійську ідентичність в Україні, військова агресія Російської Федерації проти України у 2014 р. та повномасштабна війна Росії проти

України у лютому 2022 р. стали війною за знищення українського народу, української нації, української державності, а ще «війною ідентичностей». Метою агресора було підірвати єдність українського народу, знищити національну ідентичність. Зовсім не випадково ще влітку 2021 р. президент Росії опублікував на офіційному сайті власну статтю під назвою «Про історичну єдність росіян та українців» українською та російською мовами. Спробуємо на прикладі аналізу статті показати як російська пропаганда здійснює вплив на українську ідентичність.

Стаття викликала великий резонанс як в Україні, так і у світі. Її аналізувати політики, історики, інтелектуали, журналісти, громадські діячі. Серед найбільш критичних оцінок були такі: «вагомий історичний фальсифікат», «суміш невігластва та агресії», «дивне послання про Україну і Росію та про їхні історичні взаємини», «спецоперація (термін «спецоперація» був використаний і для повномасштабного вторгнення Росії в Україну для знищення українців та української державності, прикриваючись термінами «денацифікацією» та «демилітаризацією» – Т. Б.) «стаття Путіна»: як російська пропаганда переписує історію України», а ще «в ній були такі тези, які змушують істориків скривитися, ніби від болю». Оцінюючи статтю Т. Снайдер стверджував, що: 1) з історичної точки зору ця стаття не має жодної цінності; 2) «вона насправді про відсутність – про відсутність історії Росії» («Росія не може розповісти історію про саму себе, тож ця історія ґрунтується на інших народах» [7]); 3) вона не про майбутнє, це розповідь про минуле, «міфічне минуле» («клептократичний режим продукує міфи про

минуле. Політичний простір, в якому немає майбутнього, він заповнює минулим» [7]). Міністр оборони Великобританії Бен Воллес закликав прочитати статтю, «тому що – хоча вона і наповнена даними, які відображають світобачення Путіна – стаття неточна і має багато суперечливих моментів» [5]. Понад те, міністр оборони Об'єднаного королівства Бен Воллес написав промовисту статтю «В ім'я всіх людей у Європі», в якій проаналізував послання Путіна, зазначивши, що есе містить три твердження. Перше: що Захід прагне розділяти, щоб «керувати» Росією. Друге: що все, окрім єдиної нації Великої Британії, Малоросії та Білоросії у форматі XVII століття, є штучною конструкцією і суперечить бажанням одного народу, з єдиною мовою і церквою. Третє: кожен, хто не згоден, робить це через ненависть чи фобії щодо Росії [5]. Кожне з таких тверджень були наслідками міфотворчості та маніпуляції історією в інтерпретації очільника Кремля.

Аналіз статті дає підстави виокремити, кілька головних проблем на які звертають увагу зарубіжні дослідники. По-перше, це головна ідея статті; по-друге, тривалість існування державності, тобто ідея історичної тяглості Росії, претензії на київську спадщину; по-третє, проблема «історичної єдності росіян та українців».

Визначаючи ідею статті світові авторитети були одноставними у своїх оцінках і стверджували, що: «це есе на 7 000 слів, яке ставить у центр його (Путіна –Т. Б.) амбіцій етнонаціоналізм. Він дає перекручену та вибірково аргументацію, щоб у кращому разі виправдати напад на Україну, а в гіршому – примусово приєднати

суверенну державу» [5] (Бен Волес); «метод, який використовує стаття і російська пропаганда, – це етнонаціоналізм. Мовляв, люди, які розмовляють російською, мають бути росіянами і мають підпорядковуватись російській політиці. Етнонаціоналізм чинить дві речі: розбухує магічне мислення про мову й ідентичність, а також про мову та репресії» [8] (Тімоті Снайдер).

Щодо історичної тяглості Росії «головна думка така, що 1000 років тому була країна під назвою «Русь», головним містом Русі був Київ, а тепер, 1000 років по тому, Київ – столиця України, а отже, Україна не може бути справжньою країною, і всі, хто пов'язаний з Руссю, і їхні нащадки повинні бути росіянами або братнім народом Росії [6]. З іншого боку, «Україна існувала окремо від Росії набагато довше у своїй історії, ніж разом» [5] і це спростовує будь-які зазіхання на київську спадщину.

Щодо «історичної єдності» Тімоті Снайдер стверджував, що немає такого поняття і, наголошував, що «якщо ви говорите про історичну єдність Росії і України, то приписуєте історії телос, мету. Ви кажете, що історія рухається у певному напрямку до певного кінця. Але це не правда» [8]. Понад те, «історія про братські народи – це нещодавня вигадка, адже це поняття національної ідентичності в сучасному розумінні» [6]. Поділяємо погляд Тімоті Снайдера, що до того, «що вражає в путінському есе, так це непевність, яка проглядається в питанні російської ідентичності. Коли ти стверджуєш, що твої сусіди – це твої брати, то в тебе криза ідентичності» [6], а також те, «Росія напала на Україну, бо росіяни досі ще не знають, хто вони».

Британський економіст, експерт з питань України Тімоті Еш відзначав, що українці справді сильно відрізняються від росіян. Вдача українців неймовірно складна і незалежна. Українська політика є її відображенням – багато центрів впливу, багато лідерів. Менталітет глибоко заякорений на сільське господарство, і, як на мене, ґрунтується на хуторській/козацькій традиції, яку не вдалося винищити навіть Сталіну [9]. Тімоті Еш аргументував також тим, що «українці вже пройшли через дві пострадянські революції. Вони знають чого хочуть – європейської орієнтації. І вони абсолютно точно знають, чого вони не хочуть – автократичного правління і довели свою готовність боротися і перемагати проти цього. Цього разу вони переможуть – Слава Україні! [9].

Говорячи про висловлену у статті ідею єдності росіян та українців Бен Воллес апелював до авторитету сучасного британського політолога-україніста Ендрю Вілсона, який у своєму есе «Росія та Україна: «Єдиний народ», як стверджує Путін?», стверджував, що «вони у кращому разі «близькі, але не ті самі люди», аргументуючи тим, що так само Британія близько 900 року нашої ери складалася з Мерсії, Вессекса, Йорка, Стратклайда та інших королівств домодерну, але це була громадянська нація багатьох народів, різних за походженням етнічних груп, які врешті-решт утворили Сполучене Королівство [5]. Ґрунтовні аргументи, які базуються на історичних джерелах спростовують путінську пропаганду.

Тімоті Снайдер зазначав, що Росія на чолі з Путіним вторглася в Україну задля того, щоб могли розповісти щось на кшталт історії про те, хто такі росіяни. Ця історія

– і це жахливо для Росії – тотально негативна. Історія така: «Ми – люди, яких решта світу не розуміє. Ми – люди, яких не розуміють, коли ми кажемо, що з українцями ми один народ. Ми – люди, яких не розуміють українці, коли ми кажемо їм, що ви і ми – один народ» [10]. Тож Путін формує для Росії щось на кшталт ідентифікації, яка є мітичною, яка зосереджена на минулому, яка є повністю негативною, яка повністю залежить від інших народів[10].

Спеціалісти з протидії дезінформації радять поставитися до статті Путіна як до спецоперації, що виконується у певний час і має свою мету та аудиторію та відзначають, що «оригінальністю вона не вирізняється», бо повторює всі імперсько-радянські тези (О. Ткаченко); понад те «Путін повертається до імперських тез більше, ніж до радянських, бо за Радянського Союзу українці та росіяни були не одним народом, а двома, хоча і братніми (О. Гарань) і обговорювати тези статті «сенсу немає, але як чергова спецоперація проти України вона варта уваги фахівців» (Л. Цибульська).

Соціологічною службою Центру Разумкова наприкінці липня – на початку серпня 2021 р. було проведено опитування респондентів що до того, як вони оцінюють головні тези статті Президента Росії «Про історичну єдність росіян та українців». З висловленою у цій статті тезою, що жодної історичної основи для уявлень про окремих від російського український народ не було і не могло бути, а виокремлення українців і білорусів як окремих народів було результатом радянської національної політики, згодні 12,5% громадян України, не згодні 70% (17% не визначилися) [11]. Що до того, що територія сучасної України значною мірою створювалася

за рахунок територій історичної Росії, внаслідок чого Росія фактично була пограбована. З цим згодні 7% громадян України, не згодні 76% (17% не визначилися) [11].

Підсумовуючи зазначимо, пропаганда була і залишається потужним інструментом впливу на свідомість та ідентичність людей, зброєю масового знищення, інструментом війни. Виклики і загрози, які несе українській ідентичності російська пропаганда мають п'ять вимірів: психологічний, територіальний, історичний, політичний та культурний. Аналіз статті «Про історичну єдність росіян та українців» в оцінках зарубіжних інтелектуалів спростував тезу про єдність росіян та українців. Висловлена теза юною україркою ще у березні 2014 р.: «Ніколи ми не будемо братами!» як реакція на анексію Росією Криму була продовжена у серпні того ж року словами «Ніколи ми й не були братами». Реакція України на агресивну російсько-українську війну беззаперечно і однозначно спростувала твердження Путіна про те, що росіяни та українці є одним народом.

Список джерел

1. Іванов Д. Пропаганда – хліб наш насущний. 16.07.2015. URL: <http://archiwum.polradio.pl/5/198/Artykul/214026>
2. Звернення Президента з нагоди Дня Соборності України. 22.01.2022. URL: <https://www.president.gov.ua/news/zvernennya-prezidenta-z-nagodi-dnya-sobornosti-ukrayini-72489>
3. Центр стратегічних комунікацій та інформаційної безпеки. <https://www.facebook.com/StratcomCentreUA/photos/120000773533245>
4. Альтернативна історія: як Росія прагне анексувати Київську Русь. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-antifake/3279397-alternativna-istoria-ak-rosia-pragne->

aneksuivati-kiivsku-rus.html

5. An article by the Defence Secretary on the situation in Ukraine. Secretary of State for Defence Ben Wallace discusses NATO, Ukraine and Russia. 17.01.2022. URL: <https://www.gov.uk/government/news/an-article-by-the-defence-secretary-on-the-situation-in-ukraine>
6. Снайдер Т. Навіть у Кремлі не знають, чи буде вторгнення в Україну. Американський історик Тімоті Снайдер про те, як в Москві знову брешуть про Київ. 21.01.2021. <https://forbes.ua/inside/navit-u-kremli-ne-znayut-chi-bude-viy-na-z-ukrainoyu-amerikanskiy-istorik-timoti-snyder-pro-te-yak-v-moskvi-znovu-breshut-pro-kiiv-21012022-3338>
7. «Росія напала на Україну, бо росіяни досі ще не знають, хто вони». <https://uinp.gov.ua/informaciyni-materialy/statti/rosiya-napala-na-ukrayinu-bo-rosiyany-dosi-shche-ne-znayut-hto-vony>
8. Тімоті Снайдер: «Україна допомагає нам зрозуміти себе». 24.02.2022. URL: <https://localhistory.org.ua/texts/statti/timoti-snaider-ukrayina-dopomagaie-nam-zrozumiti-sebe/>
9. Еш Т. П'ять головних питань про війну та майбутнє України. 28.03.2022. URL: <https://nv.ua/ukr/opinion/putin-vplutavsya-v-biynyu-chim-zakinchitsya-viy-na-v-ukrajini-prognoz-ostanni-novini-50228793.html>
10. Снайдер Т. Чому бреше Путін? URL: <https://zbruc.eu/node/109102>
11. Оцінка громадянами України головних тез статті В. Путіна «Про історичну єдність росіян та українців» (липень–серпень 2021р.). 11.08.2021. URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-gromadianamy-ukrainy-golovnykh-tez-statti-v-putina-pro-istorychnu-iednist-rosiian-ta-ukraintsiv>

Буркало Валентин. Імперська матриця свідомості пушкінського вірша «Наклепникам Росії» і її паралелі та декодування в Україні

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9719-6836>

Доцент кафедри політології і державного управління
Ужгородського Національного університету, канди-
дат філософських наук.

E-mail: valentyn.burkalo@uzhnu.edu.ua

© Валентин Буркало, 19 травня 2022 р.

Циклічність розвитку залежить від циклів розгортання внутрішніх матриць архетипових структур. Екстериоризація психічного змісту посилює висхідну або низхідну спіралі. Перехід від ери Риб до Водолія – це зміна духовних циклів. Символ риби є мостом між історичною постаттю Христа і природою душі людини, у якій криється архетип спасителя (К.Юнг). Христос унаочнює архетип самості. Активізація цього архетипу в період між ерами активізує поляризацію світлої (любов, співпраця) і «тіні» (війна, агресія) сторін психіки. Війна Росії в Україні – циклічний прояв агресивності імперської свідомості. Росіяни не усвідомлюють своє колективне несвідоме. Їх небажання знати правду про себе – це страх позбутися психологічного комфорту, який дає їм імперська свідомість. Психічний зміст імперської матриці задає імперський код відповідній культурі, містить в собі колективну тінь (трікстер у К. Юнга) і є продуктом колективного російського еґо в розмаїтті його ілюзій, ігр і драм. Війна – закономірний і логічний продукт цих ілюзій, ігр, драм еґо. У вірші А. Пушкіна тоді, як і зараз, спостерігається спільне матричне: образи, переконання, світоглядний бар'єр нерозуміння, упередження, неадекватність сприйняття і самооцінки, набір парних протилежних настанов, прив'язок, низка рис комплексу зверхності, наявність потужного механізму психологічного захисту колективного російського імперського еґо, небажання еліт заглядати в імперське дзеркало і звільнитись від химер, мілітаризм свідомості, ксенофобія і стигматизація іногородців, месіанство, які унеможливають демократію і федерацію, розгортають логіку прояву імперської матриці і її самовідтворення. Отже, маємо збереження

Психології в історії культури, економіки, управління. Науковий журнал. №24, 2022
*суті матриці при модифікації її форм. Час імперій з розвитком Христос-
відомості завершується.*

*Ключові слова: імперія, імперська свідомість, архетип, А. Пушкін, «На-
клепникам Росії», цикли розвитку.*

Циклічність розвитку обумовлена циклами розгортання внутрішніх матриць архетипових структур з їх кодами, символами, образами, переконаннями, почуттями, діями. Вони є екстеріоризацією психічних змістів відповідних суб'єктів, а «психічне» - «наймогутніший факт у людському світі. Це матір усіх людських актів, культури і навіть людинобивчої війни» [9, с. 153].

Внутрішня неусвідомлювана росіянами їх агресивність періодично відтворюється, подібно до німецького войовничого Вотана. Її біфуркаційні точки щодо України – кримська криза (1992-1994 р.), Тузла (2003 р.), Донбас, Крим (2014 р.), війна 2022р. Кожне біфуркаційне розгалуження – партнерство рівного з рівним (висхідна спіраль) чи агресія проти слабшого - посилювало агресивну спіраль. Її вибір штовхає режим і соціум в пастку російського фашизму (чи це сталінізм [2, с. 120], чи путінізм [6]). Такий елітарний і масовий вибір росіян – це оприявлення (екстеріоризація) психічного змісту цієї агресивності. Агресивний вибір виражає колективну «тінь» (трікстер) росіян, ними переважно неусвідомлювану чи заперечувану самонавіюванням «Ми за мир!» і сутєстивне навіювання власної міфологеми/самообману решті «чужинців».

В психологічному відношенні сьогодинішні конфлікти водночас є і виразом зміни духовних циклів – переходу від ери (еону) Риб до ери Водолія. Символ риби, за К.

Юнгом, «є мостом між історичною постаттю Христа і природою душі людини, у якій криється архетип спасителя. Таким способом Христос став внутрішнім пережиттям, «Христом у нас», ... «рецепцією Христа у психічну матрицю», «втіленням Сина Божого, але вже не в теріоморфній, а в поняттєвій («філософській») символіці» [8, с. 258-259]. І у цьому переході від алхімічно-астрологічної символіки до психолого-філософської поняттєвої символіки «виражається процес усвідомлення» [8, с. 259]. Проте «інтелектуальне усвідомлення має надто мале значення, оскільки ми знаємо лише слова про щось, але саме це «щось» залишається для нас невідомим зсередини» [8, с.56]. Тільки досвідне переживання «метафізичних уявлень», як от «Христос в нас», дозволяє осягати їх як живі, універсально присутні психічні процеси, що «набувають справжнього і первинного сенсу» [8, с.57-58].

А оскільки «Христос унаочнює архетип самості. Він являє собою цілісність божественного, чи небесного типу, преображенну людину, Сина Божого, ...незаплямованого гріхом» [8, с. 61], то циклічна активізація цього архетипу в період між ерами активізує поляризацію в душах і спільнотах з контрастами їх світлої і темної сторін. Приходиться вибирати «себе в собі» – проявляти свій потенціал святості чи свою «тінь» під впливом трікстера [9, с. 349]. Власне психологічно «світлоносність» Риб – це вияв миролюбності і усунення внутрішньої агресивності, войовничості («тіні») з енергетичного поля суб'єкта, а Водолія – прояв свободи, милосердя та сублімації деструктивності психіки. Диктаторство, безжалісність,

примушування – психічні спотворення за Водолія.

То ж архетип людського «духа здатен як на добру, так і на злу дію, все ж від вільного, тобто свідомого, рішення людини залежить те, чи не перетвориться навіть добре на сатанічне» [9, с. 327]. К. Юнг наголошує: «Величезним людським гріхом є несвідомість, але до неї набожно схиляються навіть ті, хто мав би бути вчителями і взірцями для інших» [9, с. 327]. Юнг переконує, що ми не повинні по-варварськи вважати себе спасеними, а взятися до пошуків і шляхів звільнення від одержимості і несвідомості як найважливішого культурного завдання, усвідомлюючи, що всі зовнішні зміни і покращення не торкаються внутрішньої природи людини [9, с. 327 - 328].

Ідея імперії, імперська свідомість [1; 4; 7] і є такою одержимістю, а розростання імперії – та спокуса зовнішніх змін, яка руйнує внутрішню «людяну» природу людини-завойовника, і знищує, хто їй опирається. Біблійне попередження: «Яка ж користь людині, що здобуде весь світ, але душу свою занепасть?» [Мв. 16:26] є християнською настановою звільнення від імперської одержимості та її матриці – психо-ментальної форми відтворення.

Росіяни майже не ставлять питання про імперську природу своєї держави, історії, культури, своєї свідомості, своїх «класиків». А зачин є [1]. Напевно, є острах, що їм доведеться усвідомити і визнати те, що основою їх психологічного комфорту, попри життєві труднощі, є відчуття власної «величі» як підвалини їх комплексу зверхності. Здолати свою «імперськість», це чесно визнати, що: 1) вели багато імперських війн (з Україною дехто називає – 28); 2) росіяни обманюють себе, стверджуючи,

що вони тільки захищались чи «звільняли», як зараз в Україні; 3) бажають війни і застосування сили для розширення імперії, попри лицемірне «Чи хочуть росіяни війни?» і ніби «Ми за мир»; 4) не так добрі, як про себе думають, тобто в динаміці колективної свідомості росіян співвідношення нелюдського і людського («не роби іншому, чого не хочеш собі» на основі старозавітного «Не вбий!» - базова людяність) та засадничої людяності (зкладає основи людяності) в критичній масі росіян переважає нелюдське (Буча ... - індикатор) [10]; 5) агресивний початок в російській психіці розвернув назад демократичну тенденцію, закладену перебудовою М. Горбачова та ліберальними реформами за Б. Єльцина; 6) в ситуації ресентименту (путінська фальш : розпад СРСР – найбільша катастрофа ХХ ст.) агресивний імперський початок потужніший за початок любові, миру, свободи, демократії (висхідна спіраль) та обумовлює авторитаризм з його редукцією до рашизму і війн (низхідна спіраль) як способів самовідтворення імперської матриці; 7) дана матриця відображається в артефактах імперської культури, які набувають «класичних» форм у «класиків» та індоктринуються в інформаційно-культурне поле поневолених народів як засіб ментального та психологічного контролю за їх мисленням; 8) імперська матриця закріплюється маркуванням культурного ландшафту колоній смисло-символічними наративами та фігурами метрополії, завершуючи процес знеособлення індивідуальності культур, народів, націй і їх розчинення в імперській матриці, агресивність якої посилюється за рахунок дисгармонії енергополів завойованих (Ічкерія як

приклад). Агресивність і війна – спосіб існування і відтворення імперії як екстеріоризація інтеріоризованого.

Отже, психічний зміст імперської матриці, яка задає імперський код відповідній культурі, містить в собі колективну тінь (трікстер у К. Юнга) і є продуктом колективного російського его в розмаїтті його ілюзій, ігор і драм. Війна – закономірний і логічний продукт цих ілюзій, ігор, драм его. Розвінчання війни, деколонізація України вимагає розвінчання імперської матриці, коду її психічного змісту, що криється в імперській свідомості як продукту колективного его росіян в їх колективному свідомому і колективному несвідомому (трікстері). «Імперство» - стан масової імперської свідомості, «імперськість» - характер, якість цієї свідомості, «імперці» - її носії.

Чи вільний «класик духовності» О. Пушкін від російського колективного его і російського трікстера в їх імперській войовничій і шовіністичній формі свідомості? Відповідь у віршах та поемах, зокрема у вірші «Наклепникам Росії», який є відповіддю французьким парламентарям, обурених жорстокістю придушення царськими військами національно-визвольного повстання поляків 1830-1831 р., що прагнули звільнення від Московії. Вже сама назва засвідчує: а) викривально-захисну настанову автора; б) його Я-концепцію ідентичності з царською імперською Росією; в) що така ідентичність задає старі і вибудовує нові фільтри сприйняття, енергетичну вуаль, ті когнітивні упередження, які викривляють істину, надаючи позірної переконливості омані і відвертій брехні; г) неготовність росіян чути нехвальне щодо себе, сприймаючи це як наклеп.

Аналізуючи мисленнєві патерни О. Пушкіна у вірші [5, с. 339], виявляємо їх неприховану апологетику колоніальної політики царизму і паралелі з сучасною імперською риторикою, аргументацією, переконаннями, образними рядами, почуттєвими станами, емоційними реакціями. Перший ж рядок-питання «Про що галасуєте ви, народні вітії?» відображає догромадянські уявлення і мислення О. Пушкіна, якими є племінна свідомість, яка не піднялась до свідомості невід'ємних прав і свобод громадянина, і де представницька демократія постає як зібрання маніпуляторів («вітії»). Це ж питання обурено ставить російський імперець й сьогодні, коли дивується, за що євродепутати припиняють членство Росії в Раді Європи чи в ООН лунають голоси про необхідність позбавити росіян права вето або ж виключити з ООН за безпричинну і безглузду війну в Україні, як СРСР з Ліги Націй за війну з Фінляндією в 1939 р. Імперець дивується, демонструючи світоглядний бар'єр нерозуміння: «Навіщо анафемою (санкціями) погрожуєте ви Росії? / Що збурило вас? Хвилювання Литви? («спецоперація» в Україні?) / Облиште, це суперечка слов'ян поміж собою». По суті Пушкін озвучує знайому тезу-ультиматум В.Путіна Заходу напередодні війни з Україною, проголошену ще в 2007 р. як право Росії на свою сферу впливу на пострадянському просторі для захисту своїх «життєвих інтересів» і «життєвого простору». «Домашня, стара суперечка, долею зважена вже», - констатує «пророче» як доконану правоту права сили, що є неодмінним атрибутом імперської свідомості путінізму і дисонує з цивілізаційним набутком сили права в

міжлюдському спілкуванні і повернення в архаїку середньовіччя, в зону «тіні», імперських пристрастей із долин «просвітленого розуму» після двох світових воєн. «Домашня, стара суперечка» є нагадуванням про десятки воєн, які імперія вела для приборкання волі народів, поляків, українців, литовців, для яких Пушкін не залишає шансів на свободу («суперечка, долею зважена вже»), обезнадіює жертв агресії, вимагає примирення з фатальністю долі, яку, напевно, несуть вищі сили, а не дрімучий егоїзм імперців. Вчувається міфологема «старшого брата» попри алогічність історичну (Москва на декілька століть молодша) та семантичну (Росія – жіночий рід, проте «брат», та ще й старший). Це ті методично повторювані словесні кліше, які блокують критичність мислення жертв, надають «переконливості» носіям «істинної етнічності». Вони покликані формувати комплекси зверхності у росіян і меншовартості у колонізованих, стимулюючи їх мовний і психоментальний перехід у лоно імперської матриці як «природний» психологічний механізм захисту і подолання власного психологічного дискомфорту як неповноцінних.

Пушкін переконаний і переконує, що прагнення до деколонізації і його придушення – «Питання, якого не вирішите ви». Таке ж переконання, що світова спільнота і глобальне громадянське суспільство неспроможне приборкати відвертого міжнародного злочинця, нині модифіковане у впевненості своєї безкарності через право вето Росії в ООН, силу танків і «Градів» та сподівання обійти санкції чи посіяти суперечності між західними союзниками, Україною і Заходом.

Не без імперської зухвалості Пушкін запитує: «Хто вистоїть в нерівнім спорі: / Чванливий лях, чи вірний рос ? Слав'янські ж чи струмки зіллються в руським морі/ Воно ж чи вичерпається, питання в чому ось ?». Знов помітна : а) підсвідома настанова на грубу мілітарну силу, артикульовану як усвідомлювана нерівність сил, що так само живила зухвале сподівання на блицкриг російської воєнщини 24.02.22 р. Та імперці через свої когнітивні упередження власну зухвалість і пихатість не помічають, натомість здійснюють проекції на зовні з чітким поділом на «поганих» («чванливих») поляків, західних «озлоблених синів» і «хороших» («вірних») росіян. Їх «вірність» українці добре відчували, особливо після підписання Будапештського меморандуму 1994 р. та «Договору про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і РФ» 1997 р. Порушення домовленостей росіянами оприявнює ще низку рис (лицемірство, підступність, «договоронеспроможність», брехливість, переступ клятви, невірність, зрадливість, непередбачуваність, недовірливість) психо-ментальної матриці росіян, яка продукує війни і викликає недовіру сусідів до них; б) відверте і цинічне імперство царів, комуністів, путіністів («струмки зіллються в руським морі») – спотворення імперськими фільтрами всіх поколінь росіян ідеї планетарної єдності в російському месіанізмі, коли тільки росіяни знають де, коли і як побудувати «Кітеж-град», комунізм. В цьому прояв їх самосприйняття і самозамилування, своєрідний «духовний нарцисизм» як їх особливість, винятковість, «духовність», вищість за інших, що живить російський месіанізм. Саме російський

месіанізм імперські дзеркала препарували в сталінізм як форму російського фашизму [2, с.120] замість очікуваної святості.

У вірші голосно лунають тези докору, що Захід: не розуміє загадкової слов'янської душі («вам незрозуміла, вам чужа / «сия семейная вражда»); не чує її («Для вас безмолвны Кремль и Прага») та її ситуативних союзників, подібно до Сербії чи В. Орбана; захоплений відвагою захисників, але вона відчайдушна і не здатна привести до перемоги повстанців («Бессмысленно прельщает вас/ Борьбы отчаянной отвага»); ненавидить Росію («И ненавидите вы нас»).

У Пушкіна не виникає когнітивного дисонансу через несумісність «апріорної праведності» росіян як господарів колоній і жорстокості їх дій як карателів-колонізаторів, бо вбивства поляків росіянами – це в його сприйнятті тільки «вражда» і «очищення» російськими «праведниками» непокірних, які посміли відстоювати свою свободу. Зазначимо, що британці помітили і подолали такий дисонанс тільки зустрівшись з дієвою силою ахімси у виконанні М. Ганді після війни [10], німці – після капітуляції в процесі денацифікації. Росіяни до цих пір відмовляються його помічати. Свою відвагу в 1830/31 р. поляки, на відміну від Пушкіна, не вважали безсенсною. Вона не була марною, а засвідчувала про зрушення в масовій свідомості поляків і була однією з умов подальшого звільнення від метрополії через 81 р. по смерті співця імперії, хоча бажання дійти до кордонів Польщі і не тільки тішить російських імперців і в 2022 р. навіть після 2-х розпадів російських (царської та радянської) імперій. Відвага українців зараз – запорука

зникнення імперій як таких, час яких остаточно збіг. А волення і припис іншим ненависті до себе – це незмінне психологічне самовиправдання росіянами власної внутрішньої агресивності і психологічний колективний захист, що звільняє від Perezriloї вікової потреби заглянути в дзеркало російської імперської душі і побачити там дракона его, тієї колоди, яка помітна в 2022 р. всьому світу, окрім п'яти диктатур (РФ, Білорусь, КНДР, Сирія, Еритрея) при голосуванні резолюції ГА ООН ES-11/1 [3].

Пушкін те ж не спроможний бачити цю колоду, тому акцентується на уявній ненависті і лементує: «За що ж? відповідайте: чи за те / Що на руїнах палаючої Москви/ Ми не визнали нахабства волі /Того, під ким тремтіли ви ?». Тут яскраво виражена дуальність свідомості автора: ми захоплюємо – і це «звільнення» і «добра воля», яку треба приймати (Херсон, 2022 р.), а коли нас Наполеон – то це «нахабна воля». Та перед Наполеоном тремтіли тиранії-монархії, яких тимчасово «спас» російський цар тоді (як Путін «врятував» Асада, Лукашенка, Мадуро нині), що подається і сприймається масовою свідомістю росіян за доблесть, «визволення» Європи, принесення їй свободи і миру, («кров'ю искупили Европы вольность, честь и мир»), аж поки ці тиранії-монархії циклічно не зникли. Подібне чекає на «врятованих» диктаторів сьогодні. Росія тоді була жандармом Європи, і тепер залишається розсадником і захисником тираній, державою-терористом.

Погроза («Чи старий богатир, .../ Не в змозі прикрутити свій ...штик ?») і нагадування про «перемоги»

(Чи руський від перемог відвик ?») тоді, як і зараз (у нас руйнівна зброя, «можемо повторити») – складові матриці і сакралізація мілітарною свідомістю «перемог», в якій людське життя і категоричний імператив «Не вбий!» поза свідомістю імперця. Пушкін – не виняток. Близько 90 тис. вбитих і поранених з обох боків в 1830/31 р. – прийнятна для імперців ціна за «велич» імперії тоді, як і десятки тисяч зараз.

Подальше «Чи руського царя (Путіна) вже безсиле слово? Чи нам з Європою сперечатись ново ?» є наче перегук з лінійкою: холодна-гібридна-кібервійна-відкрита, яка не війна, а «спецоперація», а слово царя – закон для всіх. «Чи замало нас ?», знов питає Пушкін і перераховує колонії, частина яких з пушкінських часів звільнилась, у деяких це ще попереду: Таврида, ... Волинь... і до китайської стіни, тобто татар, фінів, осетин, українців, бурят... – всіх, кого імперія завойовує і кидає як поживу демонам війни, як це робиться і через 185 р. по смерті Пушкіна. Імперія розраховує на українців в її протистоянні Заходу, подібно мобілізації кримчан, інших окупованих українців проти України чи як Лукашенко мігрантів проти Польщі, Литви. Матриця все ще жива і небезпечна.

Таким чином, у вірші «класика» тоді, як і зараз, спостерігається спільне матричне: 1) образи: а) «Росія-спаситель / визволитель Європи» від Наполеона, Гітлера; б) просторової величі (є місце на полях Росії для гробів чужинців); в) «царя-спасителя», коли досвідно (історична пам'ять), ментально (на рівні переконань), психологічно (через страх), функціонально (політична практика) і цар, і Сталін, Путін сприймаються не як обмежені конституцією

і законами чиновники, а як самодержці і ті, хто підтримує міжнародний порядок; 2) переконання: право Росії на свою сферу впливу; право застосовувати силу; відмова в праві на свою ідентичність та індивідуальність іншим етносам поза імперією; нульова цінність людського життя щодо цінності імперії; деколонізацію не можна вирішити міжнародною спільнотою; 3) світоглядний бар'єр нерозуміння: імперська свідомість переважає над загальнолюдською чи християнською, нелюдяність над людяністю, а тому протест щодо злочинів карателів-колонізаторів проти людяності сприймається як наклеп на Росію; 4) упередження щодо Заходу - не розуміє, не чує, ненавидить Росію і слав'ян, захоплюється її опонентами; 5) сприйняття: спроби звільнення від колоніального гніту сприймається як загроза Росії; всі, окрім росіян, є загарбниками; 6) набір парних протилежних настанов, прив'язок, «парних духів», «відокремлених я» в термінології новітніх духовних вчень: співчуття до декабристів, «дубровських», кріпаків і водночас нечутливість до життя поневолених імперією; усвідомлення ваги доброти («добрі почуття я лірою будив») і готовність «прикрутити свій ... штик?» та класти в домовину «загарбників» («Є місце їм в полях Росії серед ... гробів»), модифіковане нині вип'ячуванням своєї «духовності» і водночас готовністю застосувати (чи навіть застосуванням) заборонену зброю; відстоювання свободи для росіян («прославив я свободу») і підтримка тиранії російського царя щодо іногородців колоній, а сьогодні – внутрішньо невольні, з авторитарним мисленням росіяни «звільняють» українців, насаджуючи свій по суті вже

тоталітаризм; 7) низка рис комплексу зверхності, які є енергетичними утвореннями, через котрі під дією архетипу Христа зсередини імперської свідомості на зовні проникає її руйнівна «тіньова» психо-ментальна радіація імперського лібідо, отруюючи світоглядно незрілих чи нестійких. Без свідомого звільнення від імперського колективного свідомого і несвідомого (трікстера) Росії не бути демократією і федерацією. Світлоносність Водолія Росії відтак не проявити. Залишається процесуальна логіка ланцюга прояву імперської матриці: (імперська свідомість = комплекси, риси ...) → імперія → диктатура → війна (внутрішня: еліта - громада і зовнішня) → розширення → колапс → розпад імперії (царської, радянської) → циклічне відновлення (та постійна загроза сусідам)... → остаточне зникнення; 8) наявність: а) потужного механізму психологічного захисту колективного російського імперського его; б) небажання російської політичної, наукової, релігійної, культурної еліти заглядати в імперське дзеркало і звільнитись від химер; в) мілітаризм свідомості, ксенофобія і стигматизація іногородців, месіанство.

Отже, маємо збереження суті матриці при модифікації її форм (царська/радянська/«путінська»; погроз та їх засобів: штик, «Гради»...) як вираз внутрішнього конфлікту, нецілісності, дисгармонії і небажання досягти «Царство Небесне всередині вас» з відповідними внутрішніми виборами імперської «тіні в собі». Та низхідна імперського циклу добігає кінця. Колапс – питання часу. Прискорити його – покликання України та інших народів, за умови приборкання ними ігор власного его (елітарної корупції, олігархії, спекуляцій фінансової

еліти...), прояву своєї світлоносності за доби планетарного транзиту, десакралізації російської імперської «унікальності», вісуючи прихід сонячного сотера - внутрішнього живого спасителя (Христосвідомості) в кожному з нас. Цикли масового пробудження і звільнення від імперських ілюзій, і не тільки, підійшли.

Список джерел

1. Анисимов Е.В. Исторические корни имперского мышления в России. URL: <https://src-h.slav.hokudai.ac.jp/sympo/Proceed97/Anisimov.html>
2. Бердяев Н. А. Истоки и смысл русского коммунизма. М.: Наука, 1990. 224 с.
3. Генеральна асамблея ООН закликала Росію припинити повномасштабне вторгнення в Україну. URL: <https://ua.interfax.com.ua/news/general/817560.html>
4. Гриневич В. Причинки до розуміння російсько-української війни: російська імперська свідомість / Україна модерна. URL: <http://uamoderna.com> > russian-imperial-mentality
5. Пушкин А. Клеветникам России. Пушкин А.С.Собр. соч. в 10 томах. М.:ГИХЛ. 1959 – 1962. Том 2. Стихотворения 1823 – 1836.
6. Скобов А. Фашизм, нацизм, путинизм. URL: <https://graniru.org/opinion/skobov/m.285163.html>
7. Томпсон Е.Трубадури імперії: Російська література і колоніалізм. К., 2006. С. 97-141. URL: <http://izbornyk.org.ua/thompson/tom04.htm>
8. Юнг К. Г. Аіон: Нариси щодо символіки самості / Пер. з нім. К. Котюк; наук. ред. укр. вид. О. Фешовець. Львів: Вид. „Астролябія”, 2016. 432 с.
9. Юнг К. Архетипи і колективне несвідоме / Пер. з нім. К. Котюк; наук. ред. укр. вид. О. Фешовець. Львів: Вид. „Астролябія”, 2018. 608 с.
10. Russia and Ukraine: The end of Empires and inhumanity. URL: <http://ascendedmasterlight.com/mother-mary-on-russias-invasion-of-ukraine/>

Василевська Тетяна. Війна та пропаганда: етичні кореляції

ORCID : <https://orcid.org/0000-0001-6565-4142>

Професор кафедри публічної політики
ННІ публічного управління та державної служби
Київського національного університету імені Тараса
Шевченка, доктор наук з державного управління,
професор.

E-mail: tvasilevs@ukr.net

© Тетяна Василевська, 29 травня 2022 р.

Tetiana Vasylevska. War and Propaganda: Ethical Correlations. Propaganda is a means of social control and one of the tools to achieve the goals of war. The purpose of propaganda is to influence the position, attitudes, and behavior of people, so it must be correlated with the scale of moral coordinates. Propaganda communication is permeated with manipulative meanings. To propagate the warring parties in a state of war, it is especially important to label one's own actions as morally worthy and justified, and the actions of the enemy as moral evil. One of the methods of such marking is to demonize the enemy. Stigmatizing the enemy and shaping the image of the enemy works if the party that imposes the stigma has some degree of power. Moral reasoning is an important component of creating frames for the perception of military action. Value-based frames format information for the purpose of teaching, identifying controversial, dangerous, morally unacceptable facts, or for the purpose of attributing responsibility to an adversary for a particular situation. What is important for labeling is what is defined and evaluated by society as "normal", which is constituted as a norm (including as a moral norm). Propaganda forms the image of the enemy as the establishment and the public, framing the population as a target for destruction. Propaganda becomes effective if the propagandists know the values, moral preferences of the target audience and can choose the appropriate tools to form the necessary moral attitudes. The question of how to resist propaganda while remaining faithful to the values of democracy is acute in the context of war and requires effective theoretical research. In a democratic society in a state of war, some opposition to reckless framing of war may be made by civil society and the media.

Key words: war, propaganda, frames, stigma, ethics, power.

Ведення війни передбачає мобілізацію країною для

здійснення військових дій різноманітних ресурсів. Одним із потужних мобілізаційних засобів виступає пропаганда, яка визначається як комунікація, що була розроблена однією групою з ціллю – вплинути на позицію, установки та поведінку інших. В ХХІ столітті пропаганда, вірогідно, стала основою переважаючою частини «урядової інформації» [4, с. 228].

Оскільки мова йде про вплив «на позицію, установки та поведінку», пропаганда обов'язково корелюватиметься зі шкалою моральних координат «добро-зло». У виділених Даррен Дж. Ліллекером правилах створення пропаганди можна виявити чіткі етичні імплікації (у зроблених нами курсивних накресленнях вони відображаються дуже яскраво):

- Текст пропагандистського повідомлення повинен привертати увагу читача, викликати в ньому внутрішній конфлікт, або зміцнювати *упереджене ставлення*.
- Акцент має бути поставлений на тих змінах, які можуть стати *можливими завдяки діям читача*.
- Аудиторія розглядається пропагандою як *пасивний об'єкт*, що не здатен здійснити диференційоване декодування повідомлення (Тобто читач має ідентифікувати себе як актора, однак пропагандисти розглядають його як об'єкт пропагандистських зусиль, який не здатен виявити їхні маніпулятивні впливи).
- Необхідно *сформулювати враження*, що інформація, що подається, є *об'єктивною правдою*.
- Мають бути неприкрито та явно використані візуальні, риторичні та символічні засоби, які зрозумілі для суспільства, яке здатне декодувати їх так, як *потрібно самому*

творцю пропаганди [4, с. 230–231].

Отже, пропагандистська комунікація пронизана маніпулятивними смислами.

Пропаганда виступає засобом соціального контролю та одним із інструментів досягнення цілей війни. В станах потужної соціальної напруги, одним із яких, безумовно, є війна, для пропаганди протиборчих сторін особливо важливим є маркування власних дій як морально достойних та виправданих, а дій супротивника – як морального зла.

Одним із прийомів такого маркування є демонізування ворога. Політик, який представляє тоталітарну ідеологію, або релігійний фундаменталіст не втомлюються змальовувати свого противника моторошними фарбами, вони «не можуть ані узвичаїти злобу, ані аргументувати чи проаналізувати причини, через які противник став лихим, – стверджує Куннас Тармо. – Лише апокаліптичне моторошне зло достатньо ефективно для пропаганди. В пропагандистському злі немає місця величності. В боротьбі за владу мистецтво пропаганди змальовує цінності противника як брехливі, лихі, жорстокі, хворі, дурні. Насміхання над противником і нещадна сатира в його бік – це єдині форми комічного, які це мистецтво собі дозволяє» [3, с. 49–50]. Навішування на чужинців, незнайомців та Інших ярлика «підозрілих, якщо не просто злих» стає функціонально зручним [3, с. 48].

Про цьому стигматизація супротивника й формування образу ворога спрацьовує, якщо сторона, яка нав'язує стигму, має певний ступінь влади. «Індивід може побажати наклеїти на іншого ярлик девіанта, проте він може не володіти достатньою для цього владою» [2, с. 323].

В цьому контексті цікавою постає думка про те, що «поки захист колонізатора підтримується нескінченною готовністю виправдовувати акти насильницького знищення, будь-які спроби з боку колонізованого захистити свої життя й землю сприймаються як вроджена жорстокість або домодерна дикість» [1, с. 28].

Моральна аргументація постає важливим компонентом створення фреймів для сприйняття військових дій. Фрейми, що засновані на цінностях, «рамкують» інформацію з метою повчання, виявлення спірних, небезпечних, а то й неприйнятних з моральної точки зору фактів, або з ціллю приписування супротивнику відповідальності за певну ситуацію тощо. ЗМІ протиборчих сторін при цьому борються за те, щоб при висвітленні конфлікту між ними їхні сюжети виглядали більш прийнятними з етичної точки зору [4, с.116].

Варто погодитися, що для реалізації сценарію навішування ярликів важливим є не тільки (й не стільки) виявлення, чи є той, на кого навішують ярлик, «нормальним», скільки те, що визначається й оцінюється суспільством як «нормальне» [2, с. 325], що конститується як норма (в тому числі, як норма моральна).

В цих процесах конструювання образу ворога пропагандистська увага націлена не лише на владні прошарки супротивника, але й на широкі суспільні верстви. Очевидний чи прихований фреймінг мирних жителів як військової мішені постає первинною дією винищення, зазначає Джудіт Батлер. «Коли в рамках звичного дискурсу певні населення починають

фреймуватися як мішені для знищення, це означає, що нас втягують до співучасті в практиці візуальної та дискурсивної нормалізації війни» (курсив наш – Т.В.) [1, с. 17–18].

Пропаганда під час війни задає владі сценарій дій, що передбачає дозування та подачу інформації під потрібним кутом, нав'язування суспільству певних рамок сприйняття дійсності.

Аналітики відзначають: перебуваючи у війні, уряди регулярно претендують на те, щоб приховувати як успіхи, так і невдачі, представляти в помилковому вигляді стан сторін; на розкриття сенсу довгострокових наслідків будь-якої дії може знадобитися кілька років [7, р. 143].

Наприклад, повідомлення про кількість загиблих, включно з втратами цивільного населення, може бути однією з операцій у рамках ведення війни, дискурсивним засобом, через який вибудовується війна, а також одним із способів мобілізації на здійснення завдань війни. Цифри, особливо кількість загиблих, циркулюють не лише як репрезентації війни, але як частина апарату ведення війни [1, с. 21–22].

Безумовно, стигматизація, демонізування супротивника, створення образу ворога, фреймування реалій війни стають «ефективними», якщо пропагандистська машина знає ціннісні орієнтири, моральні вподобання цільової аудиторії та здатна добирати відповідні інструменти для формування у цієї аудиторії потрібних моральних установок.

Як протидіяти стигматизації та фреймуванню й тим самим протистояти маніпулятивній пропаганді? Засоби, які для цього пропонуються, дієві у мирний час, але важко

пристосовуються до часу воєнного. Наприклад, аби протидіяти стигматизації дослідники пропонують використовувати широкий дискурс, суспільні дебати, відкритість у висвітлені стигматизуючих подій та обставин, інформування та освіти для досягнення кращого розуміння проблеми, конструктивний PR, що сприяє формуванню чесних та позитивних відносин між соціальними акторами. Однак, такі дії є надто утрудненими, а то й неможливими в ситуації гострого воєнного протистояння.

Проблема протистояння пропаганді, зберігаючи вірність цінностям демократії нині гостро постає в суспільному демократичному дискурсі, особливо – в умовах війни. «Демократія – це певна медіаекологія, коли зовсім різні погляди, часто жорстко опозиційні, здатні взаємодіяти один з одним, а їхні прихильники – ухвалювати якісь рішення разом без насильства. Це такий громадянський дискурс. Це річ наче дуже аморфна, але без неї демократія пропадає, – говорить Пітер Померанцев. – Нам залишається вигадувати нові онлайн-простори, які сприяють такому демократичному дискурсу і таким відносинам, допомагають збирати різні соціальні групи, які так роз'єднані пропагандою» [5]. Але яким чином підтримувати такий дискурс у воюючій демократичній країні, яка мусить бути максимально інтегрованою для протистояння ворогу? Тут пошук «дієвої теорії про взаємовідношення інформації і демократії» (П. Померанцев) загалом і особливо – в умовах війни, є надактуальним для сьогоdnішнього демократичного світу.

Певні протидії необачливому фреймуванню війни

навіть у демократичного суспільстві, що перебуває у воєнному стані, можуть чинитися з боку громадянського суспільства та ЗМІ. Так, наприклад, нещодавно українські медійники та журналісти чітко наголосили на тому, що сенсаційні матеріали, стигматизація, інсинуації та «чорнуха» навколо людських трагедій не допоможуть країні подолати ворога. У поданні інформації, особливо від посадових осіб, надважливо дотримуватися етичних стандартів й передусім дбати про права та гідність людини. Під час публічної комунікації важливо зважати не лише на етичність формулювань, але й на виправданість та доцільність публікації тих чи інших подробиць, які можуть шокувати [6].

Виявлення й розуміння етичних кореляцій між війною і пропагандою – вже крок до пошуку «правди у війні» та протистояння маніпуляціям.

Список джерел

1. Батлер Дж. Фрейми війни. Чиї життя оплакують?; пер. з англ. Ю. Кравчук. Київ : Медуза, 2016. 276 с.
2. Бергер П. Л., Бергер Б. Социология: Биографический подход. Личностно-ориентированная социология; пер. с англ. В.Ф. Анурина. М. : Академ. проект, 2004. С. 23–396.
3. Куннас Т. Зло. Розкриття сутності зла у літературі та мистецтві; пер. з фінськ. І. Малевич, Ю. Стояновської. Львів : Видавництво Анетти Антоненко; Київ : Ніка-Центр, 2015. 288 с.
4. Лиллекер Д. 2010. Политическая коммуникация. Ключевые концепты. Харьков: Гуманитарный центр. 300 с.
5. Померанцев П. Як пропаганда і дезінформація знищують демократію і що з цим робити. *KURS*. 14.12. 2021. URL: <https://kurs.if.ua/article/piter-pomerancev-yak-propaganda-i-dezininformacziya-znyshhuyut-demokratiyu-i-shho-z-czym-robyty/>
6. «Чорнуха» не допоможе перемогти ворога. *Новинарня*. 25.05.2022. URL: <https://novynarnia.com/2022/05/25/chornuha-ne-dopomozhe-peremogty-voroga-medijnyczy-zaklykaly-denisovu-unykaty->

7. Cohen E. A. Distant battles: modern war in the Third World. *International Security*. 1986. Vol. 10. № 4. P. 143–171.

Горбатюк Микола. «Мова ненависті» як складова інформаційної війни у російсько-українському збройному конфлікті 2014–2022 рр.

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2928-9229>

Старший науковий співробітник, Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, кандидат історичних наук, старший науковий співробітник.

E-mail: m_gor@ukr.net

© Микола Горбатюк, 6 червня 2022 р.

У статті проаналізовано основні підходи до розуміння поняття «мова ворожнечі», дано низку визначень поняття, показано механізми, за допомогою яких «мова ворожнечі» впливає на емоційний стан особи і досягає мети поділу членів суспільства на «ми» і «вони». Проведено класифікацію основних виявів «мови ненависті», що фіксувалася в інформаційному полі України і Росії у період російсько-української війни 2014–2022 рр. Наведено приклади висловлення «мови ворожнечі» з обох сторін. На основі аналізу даних зовнішніх досліджень зроблено висновки про те, що у російському інформаційному полі медіаповідомлень, що містили «мову ворожнечі» щодо України, продукувалося значно більше, ніж в українському – стосовно Росії. Прослідковано зміну ставлення державного апарату, ЗМІ та громадян України щодо «мови ненависті» проти Росії після початку останньої повномасштабного військового вторгнення. Наведено приклади втілення «мови ненависті» проти російських окупантів у лексичних та візуальних формах. Особливу увагу приділено аналізу реалізації «мови ненависті» через меми, показано механізм їх дії, наведено найбільш показові приклади. Також прослідковано реалізацію «мови ненависті» у сучасній масовій культурі – музиці та відеокліпах.

Ключові слова: «мова ненависті», російсько-українська війна, інформаційна війна, пропаганда, мем.

Mykola Horbatiuk. «Hate speech» as a component of the information war in the Russian-Ukrainian armed conflict of 2014–2022. The article analyzes the main approaches to understanding the concept of «hate speech»,

gives a number of the concept definitions, shows the mechanisms by which «hate speech» affects the emotional state of a person and achieves the goal of splitting the members of society into «we» and «they». The author classifies the main manifestations of «hate speech», which was recorded in the information field of Ukraine and Russia during the Russian-Ukrainian war of 2014–2022 and provides the examples of the «hate speech» expressions by both sides. Based on the analysis of external research data, conclusions have been derived that in the Russian information field, media reports containing «hate speech» about Ukraine produced much more than in Ukraine about Russia. Has been tracked the change of the attitude of the state apparatus, mass media and citizens of Ukraine towards the «hate speech» against Russia since the beginning of the last full-scale military invasion. Have been set the examples of the implementation of «hate speech» against the Russian occupiers in lexical and visual forms. Particular attention is paid to the analysis of the implementation of «hate speech» through memes, the mechanism of their action is shown, the most illustrative examples are given. The implementation of «hate speech» in modern mass culture – music and videos – is also traced.

Keywords: hate speech, Russo-Ukrainian War, information war, propaganda, meme.

Із вступом людської цивілізації у фазу постіндустріального суспільства роль інформації виросла настільки, що вона почала відігравати одну із ключових ролей у всіх сферах людського життя, у тому числі у сфері конфліктів і війни. Неодмінною складовою усіх теперішніх збройних конфліктів є інформаційна війна, яка переважає традиційну війну завдяки 1) швидкості та ефективності, 2) відносній дешевизні; 3) здатності завдати значної шкоди, не вбиваючи фізично ворога та не руйнуючи його інфраструктуру. Маніпулюючи та експлуатуючи переконання, страхи та дискурс опонента, інформаційна війна здатна навіть забезпечити перемогу над ним із довгостроковими ефектами. Використання «мова ворожнечі» як головної зброї інформаційної війни стало можливим із появою технічних можливостей для

масового споживання інформації. Спочатку це були газети, згодом радіо і телебачення, а з початку ХХІ ст. – соціальні мережі. Саме завдяки останнім «мова ворожнечі» набула гігантських масштабів, миттєво охоплюючи широку аудиторію і завдаючи відчутних збитків.

Вивчення феномену «мови ворожнечі» як елемента інформаційної війни ще довго (а, можливо, й ніколи) не втратить своєї актуальності, зважаючи на ті катастрофічні і жахливі наслідки, до яких призвело її застосування. У цьому контексті буде достатньо згадати розпалювання геббельсівською пропагандою ненависті до євреїв у нацистській Німеччині, що призвело до Голокосту, та цькування народності тутсі радіостанцією «Вільне радіо і телебачення тисячі пагорбів», наслідком якого став геноцид у Руанді під час якого, за 100 днів загинуло близько 800000 осіб. Також дослідження актуалізується потребою розробки адекватної відповіді на мову ворожнечі, яка забезпечила б відстоювання національних інтересів і при цьому не призводила до ескалації конфлікту.

На сайті ООН зазначається, що мовою ворожнечі може бути будь-яка комунікація, зокрема, у вигляді зображень, відео, пісень тощо, у мові, письмі чи поведінці, що є агресивною або такою, що використовує принизливі чи дискримінаційні висловлювання стосовно особи чи групи просто на основі того, ким вони є. Дискримінація буває за ознакою релігійної чи етнічної належності, національності, раси, кольору шкіри, походження, статі, стану здоров'я, сексуальної орієнтації, гендерної ідентичності чи за іншими ознаками [1]. Подібним чином

тракує мову ворожнечі і Рада Європи, вбачаючи під цим явищем різні форми вираження, які пропагують, підбурюють або виправдовують ненависть, насильство та дискримінацію щодо особи чи групи осіб з різних причин [2]. ОБСЄ визначає «мову ворожнечі» як «різноманітні види висловлювань, засновані на ворожнечі, що демонструють чи розпалюють ворожнечу щодо групи осіб (чи окремої особи) через її належність до групи» [3].

Мова ворожнечі, що підбурює до насильства, заборонена міжнародним правом. Відповідно до ст. 20 «Міжнародного пакту про громадянські і політичні права» будь-які пропаганда війни чи виступи на користь національної, расової чи релігійної ненависті, що являє собою підбурювання до дискримінації, ворожнечі або насильства, повинні бути заборонені національним законодавством [4]. Прямої заборони на hate speech в українському законодавстві немає, але ст. 161 Кримінального кодексу України передбачає низку санкцій за умисні дії, спрямовані на розпалювання національної, регіональної, расової чи релігійної ворожнечі та ненависті [5].

У нашому дослідженні мова ворожнечі розглядається у контексті інформаційної війни та пропаганди у військовий час та передбачає використання ненависницької дискримінаційної риторики щодо опонентів комунікатора. У такому контексті «мова ворожнечі» чи «риторика ненависті», також відома як «мовлення завдання шкоди» (harmful speech; speech of harm), «небезпечна мова» (dangerous speech), «мова страху» (fear speech) та ін. [6, р. 20–21]. Близьким для нас є

визначення «мови ворожнечі», запропоноване І. Гальярдоне та його колегами: «Вирази, які пропагують підбурювання до шкоди (зокрема, дискримінацію, ворожість або насильство) на основі ототожнення особи з певною соціальною або демографічною групою» [7]. Існують також твердження, що «риторикою ненависті» є «комунікація, яка не несе жодного іншого сенсу, крім вираження ненависті до певної групи, особливо в умовах, коли комунікація може спровокувати насильство» [8].

Об'єктом для «hate speech» зазвичай вибирається особа або група осіб, що підпадає під визначення «іншого» за расовою, цивілізаційною, етнічною, релігійною, партійною, статевою чи іншими ознаками. Корпус «риторики ненависті» великий і нечіткий, це не обов'язково має бути прямий заклик до насильства чи вбивства. Часто висловлювання носять непрямий характер, де в іронічній формі цілеспрямовано формується стереотипний образ іншого, але у негативному світлі. Єдине явне визначення, яке завжди буде чітко простежуватися – це протиставлення «я», «ми» – «інші». Метою висловів «мови ненависті» є делегітимізація членів аутгрупи з боку інгрупи. Як стверджує ізраїльський психолог Д. Бар-Тала, «делегітимізація може розглядатися як відмова певній групі в праві вважатися людською» [9, р. 170]. Процес делегітимізації має три складові: негативна характеристика, дегуманізація і відкидання (заперечення).

«Мову ворожнечі» потрібно відрізнити від нецензурної лайки чи образливої лексики. Не є «мовою ворожнечі» вислови, що містять негативну оцінку конкретної особи чи погрози на її адресу, але при цьому не ототожнюють її з

конкретною соціальною групою. Про «мову ворожнечі» можна говорити лише тоді, коли агресивні чи зневажливі вислови стосуються приналежності особи до певної соціальної групи за політичними, релігійними, етнічними, статевими чи іншими ознаками. Також її використовують з метою підбурювання інших чинити акти насильства, залякування, ворожнечі або дискримінації проти тих, на кого спрямовано «мову ворожнечі» [10].

В основі функціонування «мови ворожнечі» як феномена суспільного буття лежить прагнення особи бути приналежною до певної групи, як фактора безпеки. При цьому відбувається перехід особистості до загальної соціальної ідентичності, духовної єдності, саме тому слова ненависті, спрямовані на окремого індивідуума, сприймаються як образа всієї спільноти. Колективна тотожність, яка визначається діленням на «своїх» та «чужих», украй чутлива до зовнішньої агресії. Будь-яке інакодумство протилежної групи провокує обурення і спонукає зовсім незнайомих людей, яких об'єднують спільні цінності, колективна пам'ять, ставати на захист своєї гідності та гідності своїх однодумців. Соціальні маніпулятори, які породжують «мову ворожнечі», створюють інгрупу (свої) та аут групу (чужі), представляють аутгрупу такою, що становить загрозу для інгрупи, наділяючи її рисами, що не є притаманними загальноприйнятим стереотипам суспільства (наприклад: мем про «бандерівців», які їдять немовлят російськомовних українців) [11, с. 280].

Застосування hate speech має на меті передусім

викликати в опонента емоції, наприклад неприязнь, хвилю обурення чи, навпаки, щирі прихильність, зацікавленість. Емоції добре продаються, запам'ятовуються, емоційні слова впливають сильніше будь-яких раціональних. Вони є найкоротшим шляхом до мозку людини, адже не вимагають тривалих міркувань. Емоції ж, подані через візуальний образ, а не текст, засвоюються аудиторією швидше та ефективніше, адже зображальна мова є універсальним набором символів, що миттєво зчитується аудиторією, не потребує декодування та легко засвоюється на рівні підсвідомості [12].

Взаємини між українцями і росіянами, не зважаючи на створений радянською ідеологічною машиною міф про братські народи, ніколи не були безхмарними. Радянська, а згодом російська пропаганда ретельно змальовувала українців як нацистських колаборантів, незважаючи на те, що у лавах Вермахту та СС служили близько мільйона росіян порівняно з кількома тисячами українців. У часи СРСР та перше десятиліття після його розпаду, протистояння переважно зводились до булінгу українців із використанням епітетів «хохол», «бандерівець» та «молодший брат», за що росіяни отримувало у відповідь – «кацап», а також анекдотів про збірний образ «росіянина» і «українця», де висміювалися негативні риси обох народів. Перші кроки до ескалації словесного протистояння зробила Росія синхронно із відновленням і зміцненням імперського міфу та небажанням приймати європейський цивілізаційний вибір українців, зроблений ними під час «помаранчевої революції». Перманентне зростання «мови ненависті» росіян щодо українців досягло свого апогею в часи Євромайдану і стало

частиною державної внутрішньої та зовнішньої політики Російської Федерації в часи окупації Криму, війни на Донбасі та повномасштабної війни 2022 р. Російсько-українська інформаційна війна велася і ведеться за програмування мислення як своєї сторони, так і протилежної в потрібному напрямі. І не просто за програмування, а за перепрограмування, в межах якого повністю міняються місцями поняття «друг» і «ворог» [13, с. 94].

Загалом, у «мові ворожнечі» Росії/росіян проти українців можна виділити кілька груп:

1. Мова ворожнечі проти українців як народу. Користувачі російських соцмереж демонстрували глибоку ненависть при описі українців як нації, стверджуючи, що «українці не слов'яни», використовували принизливі назви «хохли», «укропи», «хохловиродки», «хохломразі», «хохлодурка». Крім того, відоме українське гасло «Слава Україні» часто трансформувалося в образливу форму «Сало уронили» і т.д.

2. Мова ворожнечі проти українців як політичної спільноти. Надання українській владі нацистських ознак виливалося у застосуванні щодо неї термінів «нацисти», «фашисти», «нацистська хунта», «укрохунта», «кривава хунта», «людожерська хунта», «фашистська хунта», «карателі», «неонацики», «вишиватники» і т.д. Мова ворожнечі активно використовувалася проти учасників Євромайдану та Революції гідності, яких зневажливо називали «майдауни» (поєднання слів «майдан» і «хворий на синдром Дауна») або «майдануті», «свідомі».

3. Мова ворожнечі проти України як держави. Часто

використовувався російський наратив про Україну як «failed state», в публічному просторі Україну називали «недострана» чи «страна 404». Також, зі зневажливою конотацією використовувалися такі назви як «Незалежна», «Ненька», «Свідома», «Окраїна», «Салорейх».

4. Мова ворожнечі проти кримських татар і мусульман загалом, яких переважно називали джихадисти, карателі, кримськотатарські радикали, радикальні ісламісти, русофоби, екстремісти, баламути, моджахеди, бандити, п'ята колона.

5. Мова ненависті щодо європейського цивілізаційного вибору українців та їх євроінтеграційного вектору руху. У цьому контексті Європу описували як «вмираючу», «Содом і Гомору», посиляючись на розширення прав секс-меншин, мовляв «Європа пропагує перелюб, невірність і гріх» [14].

Мова ненависті щодо українців є доволі поширеним явищем і у російському кіно та телебаченні, а також у музиці. Майже хрестоматійним прикладом є кримінальний бойовик «Брат 2», який ряснить ксенофобськими висловами щодо багатьох народів, у тому числі українців, яких головний герой стрічки називає «бандерівцями». За наявності «у фільмі сцен, що є принизливими для українців за національною ознакою, а також через некоректність демонстрації цього фільму в час агресії на Сході країни», кінострічка була заборонена в Україні у лютому 2015 р. [15].

Ненавистю до українців сповнена пісня під назвою «Хохли» російського шансон-гурту «Воровайки». Зокрема, там є такі слова:

*Как вот получилось, что хохлы зазнались
И американцам за гроши продались
Думали – поможет, денег даст Европа
Оказалось – фуфел, пей-гуляй босота*

*Курица – не птица, хохлы – не заграница
Крым теперь ночами Порошенко снится*

*Что же там творится, в голове чубатой
Дать бы по заправке дуракам лопатой
В Раде гомосеки требуют парады
Вот, и флаг им в руки, пусть, гуляют гады.*

*Смелости нам хватит, хватит интересу
Если будет надо, заберем Одессу [16].*

У відповідь в українському інформаційному просторі стали висміювати російський офіціоз, спрямований на міфологізацію і звеличення перемоги СРСР у Другій світовій війні. З'явилися нові мему, такі як «діди воювали», «ватники» (збірний образ твердолобого російського патріота, фанатично відданого ідеї «Руського миру»), «колоради» (зневажлива назва прибічників традиційних радянських цінностей та сепаратизму на сході України, які на позначення своєї політичної позиції носять чорно-оранжеві георгіївські стрічки; походить від схожості кольорів цієї стрічки із забарвленням крилець колорадського жука).

У 2014–2020 рр. було проведено низку досліджень російської та української «мови ненависті» (аналіз публікацій у ЗМІ та дописів у соціальних мережах), які виявили наявність у ній спільних та відмінних рис. Зокрема, дослідниця з Австрії І. Постік проаналізувавши по п'ять найбільш популярних російських

(Комсомольская правда (<http://www.kp.ru>), Lenta.ru (<https://lenta.ru>), Московский комсомолец (<http://www.mk.ru>), РИА Новости (<http://www.ria.ru>), Vesti.ru (<https://www.vesti.ru>)) та українських (5 канал (<https://www.5.ua>), Громадське телебачення (<https://hromadske.ua/>), Канал 24 (<https://24tv.ua>), 1+1 / ТСН (<https://tsn.ua>), Українська правда (<http://www.pravda.com.ua>) інтернет-ЗМІ дійшла висновку, що і російські, і українські медіатексти на адресу свого сусіда значною мірою ідеологічно навантажені. Хоча ідеологічне навантаження російських та українських текстів відрізняються, їх головною спільною метою було, з одного боку, виправдати власну країну та її роль у конфлікті, а з іншого боку, очорнити іншу країну, її правлячу еліту, населення, іноземних союзників, спосіб життя тощо. Дослідниця констатує, що коли йдеться про аналітичний огляд російсько-українських двосторонніх відносин з осені 2013 р., основні ЗМІ обох країн переважно публікували пропагандистські матеріали [6, р. 136].

Крім того, як у російських, так і в українських медіа текстах наявна велика кількість «мови ворожнечі». В обох випадках основним її напрямком був націоналістичний: антиросійський для українських текстів і антиукраїнський для російських текстів. Водночас дослідження продемонструвало, що типовий український медіатекст містить менше русофобської мови ворожнечі на відміну від російських текстів, де кількість українофобської мови ворожнечі зашкалює.

Також було виявлено, що типовий російський основний медіатекст певною мірою використовує мову ворожнечі як інструмент пропаганди, тоді як типовий український

медіатекст – ні. З огляду на це дослідниця зробила висновок, що риторика російських медіатекстів із засиллям «мови ворожнечі» значною мірою збігається з атрибутами моделі гегемоністської пропаганди, тоді як українські медіатексти більше відповідають моделі класичної теорії пропаганди, оскільки ця теорія більш застосовна до оборонної інформаційної війни [6, р. 136].

Загальна тенденція для обох держав полягала в тому, що автори більшості текстів уникали використання дегуманізуючої риторики щодо «ворога», на відміну від історичних прикладів насильницької мови ворожнечі (тобто в Руанді). Основним інструментом пропаганди в обох випадках була скоріше емоційно насмішкувата риторика щодо іншої країни, ніж кричуща «мова ненависті» [6, р. 137].

Про те, що Українці були об'єктом цілеспрямованої «мови ненависті» у російських ЗМІ свідчить інформаційно-аналітична доповідь «Язык вражды в информационном пространстве Крыма». Так, наприклад, у результаті моніторингу основних російських телевізійних каналів («Россия-1», «НТВ» и «Первый канал») у період з 1 березня по 31 травня 2014 р. та 1 березня по 31 травня 2017 р. було виявлено, що більше ніж у половині випадків (57 %), «мова ворожнечі» спрямовувалося на українців (як етносу та/або як до громадянської спільноти людей) [17, с. 22].

На противагу цьому, українські ЗМІ використовували «мову ворожнечі» не так активно, як російські. Зокрема, за результатами контент-аналізу, проведеного Національною спілкою журналістів України (НСЖУ) та

Незалежним медіа профсоюзом України (НМПУ) у серпні 2015 р. було встановлено, що рівень використання «мови ворожнечі» в українських ЗМІ не був високим, і становив 1,7% від кількості повідомлень на тему Донбасу, Криму та Росії. «Мова ворожнечі» в основному використовувалася в повідомленнях про агресію Російської Федерації і значно менше – для оцінки подій на Донбасі. Найбільш вживаними в українських ЗМІ виявилися 9 груп слів і виразів для висвітлення подій в Донбасі, Криму та Росії, Цікаво, що належать до hate speech: «ватник» (22%), «москаль» (18%), «рашист, рашизм» (16%), «Мордор» (13%), «Лугандон» (9%), «колорад» (7%), «Раша, Рашка» (7%), «кацап» (5%), «московит» (3%). Найбільше до «мови ворожнечі» вдавалися Корреспондент.net (лідер - 30%), 24tv.ua; TSN.ua, Цензор.net, Голос України, Укрінформ, Лігабізнесінформ, Газета по-українськи і Сьогодні.ua [18].

Експерт з комунікацій Т. Матичак переконана, що на відміну від Росії, де пропагандистські повідомлення, що містять «мову ворожнечі» продукує і поширює державна машина, «в Україні антиросійську мову ворожнечі виробляють переважно звичайні люди» [14].

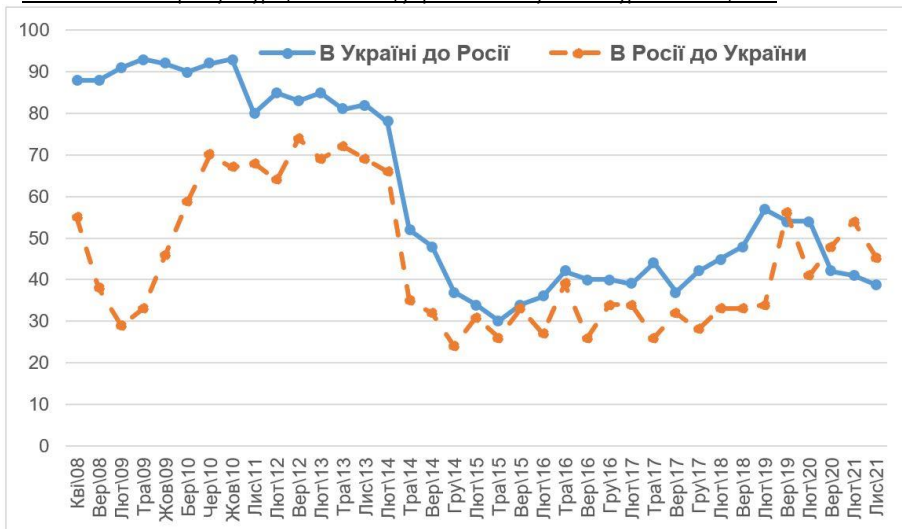
Те, що мова ненависті щодо українців стала частиною внутрішньої політики Росії, відобразилося на ставленні пересічних росіян до українців.

Час з липня 2010 р. до липня 2013 р. був періодом найкращого ставлення росіян до України, що очевидно, було пов'язано із позитивною оцінкою російською пропагандистською машиною діяльності тогочасного проросійського Президента України В. Януковича. За даними «Левада-Центр» у той проміжок часу «добре» до України ставилося від 64 % до 77 % росіян, «погано» – від

16 % до 26 %. Із початком Євромайдану це ставлення почало погіршуватися і у період з травня 2014 до травня 2019 р. близько 30 % росіян ставилися до України «добре», близько 60 % – «погано». Покращення ставлення росіян до України (близько 45 % – «добре») співпало із обранням президентом України В. Зеленського, що можна пов'язати із його миротворчою риторикою. На час початку концентрації російських військ на кордоні з Україною у листопаді 2021 р. «добре» до України ставилося 45 % росіян, «погано» – 43 % [19].

Симптоматично, що ставлення українців до Росії у досліджуваний час було на порядок кращим, ніж росіян до України. За даними КМІС у вересні 2012 р. – лютому 2014 р. «дуже добре/переважно добре» до росіян ставилося від 78 % до 88 % українців, тоді як «переважно погано/дуже погано» – від 7 % до 13 % респондентів. Погіршення ставлення співпало із захопленням Росією АР Крим та початком російсько-української війни на Донбасі. У період з травня 2014 р. до лютого 2019 р. близько 40 % українців ставилися до Росії «дуже добре/переважно добре» (найменше у травні 2015 р. – 30 %, найбільше у лютому 2019 р. – 57 %), тоді як «переважно погано/дуже погано» – близько 50 % (найбільше у травні 2015 р. – 57 %, найменше у лютому 2019 р. – 27 %). На час початку концентрації російських військ на кордоні з Україною у листопаді 2021 р. «дуже добре/переважно добре» до Росії ставилося 39 % українців, «переважно погано/дуже погано» – 47 % [19; 20].

Ставлення населення України до Росії та населення Росії до України, квітень 2008 р. – листопад 2021 р.

Джерело: Ставлення населення України до Росії та населення Росії до України, листопад 2021 року. URL:

<https://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1078&page=4>

Відкрита військова агресія Російської Федерації 24 лютого 2022 р. кардинально змінила в Україні ставлення до «мови ненависті». З одного боку ракетні та артилерійські обстріли міст і вступ російських військ на територію України остаточно зняли «запобіжник», який стояв у свідомості громадян стосовно нелюбів до росіян, і зробив hate speech щодо них цілком прийнятним і навіть бажаним. І іншого – в Україні почала працювати машина військової пропаганди, яка поставила за мету створити «демонічний образ» ворога та породити/зміцнити ненависть до нього серед місцевого населення; і «мова ворожнечі» для реалізації цієї мети підходить якнайбільше.

Дегуманізація противника обома сторонами також змінила свій характер. Вона стала більш різкою і безапеляційною. Якщо у період 2014–2021 рр. риторику

взаємної дегуманізації росіян і українців політики та ЗМІ намагалися оминати (класичним прикладом дегуманізації є меми «укроп» і «колорад», коли ворога словесно знецінювали до рівня комахи, рослини чи неживої істоти), то починаючи із лютого 2022 р. це питання стало наріжним. Дегуманізація українців відбувалася тривалий час і на різних рівнях – починаючи із заяв В. Путіна про керівництво України як «зграю наркоманів і неонацистів» і закінчуючи філософськими текстами, що тиражуються російськими державними ЗМІ. Наприклад, на початку квітня сайт «РИА Новости» опублікував статтю, в якій стверджувалося, що «денацифікація» України потребує «ліквідації» українського керівництва і навіть знищення самої назви «Україна», бо бути українцем означало бути нацистом: «Українство – це штучна антиросійська конструкція, яка не має власного цивілізаційного змісту, є підпорядкованим елементом чужої та ворожої цивілізації» [21].

На противагу цьому дегуманізація росіян як народу чи нації із початком війни не відбулася, а «мова ненависті» була спрямована переважно на російських військових та політичне керівництво країни. Війна кардинально змінила форму, стиль та вміст інформаційних повідомлень у ЗМІ і дописів користувачів соціальних мереж в Україні. Заклики до фізичного знищення окупантів стало буденною нормою. А поширення фотознімків понівечених чи обгорілих тіл вбитих російських солдатів – рутинною справою тих, хто хоче бодай у такий спосіб долучитися до боротьби з окупантами. У цьому контексті дегуманізація переслідувала як мінімум дві мети: 1) психологічна

розрядка, випускання пари завдяки точковому спрямуванню негативних емоцій; 2) надання ворогу нелюдських рис, що знімало психологічні і етичні обмеження на його знищення.

Дегуманізація російських солдатів на рівні смислів відбувалася шляхом порівняння їх з орками – фантастичними істотами, служать силам Зла, поєднуючи в собі найгірші людські риси, військову міць та винахідливість, а також вирізняються дезорганізованістю, нечистоплотністю, великою чисельністю, проте низьким інтелектом і величезною злобою до всього навкрути [22]. «Мова ненависті» була спрямована і на російську державність, коли Росію порівнювали з фантастичним Мордором – країною орків.

«Мова ненависті» широко тиражувалася у мовленні офіційних осіб. Яскравим прикладом є голова Миколаївської ОВА В. Кім, деякі фрази якого стали крилатими: «Виходьте, мужики. Давайте їм наваляємо», «Орків дуже багато. Палимо, але вони все лізуть і лізуть» або «Давайте їх (окупантів – М. Г.) спалимо» тощо. Крім того, він активно використовував зневажливі епітети, стосовно російських військових, називаючи їх «засранцями» («засранці знову стріляють», «засраців постріляли, але деякі розбіглися, їх шукають») [23].

Значне поширення «мови ненависті» щодо окупантів стало можливим завдяки зміні компанією Meta своєї політики щодо мови ненависті (Hate Speech policy) – 10 березня 2022 р. користувачі Facebook і Instagram отримали дозвіл закликати до насильства проти росіян і російських солдатів у контексті вторгнення в Україну. Зокрема це стосувалося висловлювань: а) націлених на

російських солдатів, КРІМ військовополонених, або б) на росіян там, де це зрозуміло, що контекстом є вторгнення Росії в Україну. Соціальні мережі також тимчасово дозволили публікувати деякі пости із закликом до смерті президента Росії В.Путіна та/або президента Білорусі О. Лукашенка. Тимчасові зміни політики щодо hate speech стосувалися не лише користувачів з України, а й Вірменії, Азербайджану, Естонії, Грузії, Угорщини, Латвії, Литви, Польщі, Румунії, Росії, та Словаччини [24]. Свою позицію у компанії Meta пояснили тим, що було б неправильно заважати українцям «виражати свій опір і лють проти військових сил вторгнення» [25].

Одним із найпоширеніших проявів мови ворожнечі в українському інформаційному просторі стали певні «ярлики» – переносники світоглядних ідей, які найчастіше називаються «мемами». На думку С.Жаботинської, меми – це колективне несвідоме в момент набуття словесної чи іншої знакової форми, в основі якого лежить висвітчування ділянки «суспільного несвідомого» – теми, яка з якоїсь причини придушувалася [26, с. 38].

Найбільш відомим мемом, що фактично став лозунгом українців у війні, став вислів «Русский военный корабль, иди на**й!», який озвучив один із прикордонників української військової залоги на острові Зміїний у відповідь на вимогу російських військових з крейсера «Москва» та патрульного корабля «Василий Быков» скласти зброю та здатися. Мем став виявом колективного несвідомого українців у відносинах з усім російським, адже «йди на**й» – останній аргумент у суперечці зі співрозмовником, з яким неможливо ні про що

домовитись, коли залишається лише можливість повного і безповоротного розриву будь-яких стосунків. Війна до певної міри стерла межу між цензурною й нецензурною лексикою, а користувачі соцмереж відповіли на російську агресію девізом «Ми живемо у світі де «іди на**й» більше не матюк, а громадянська позиція» [27]. Популярність мема пояснюється й тим, що він став побутовим втіленням української національної ідеї «Україна – не Росія», замовлянням, словесною формулою, в якій втілено прагнення українського народу жити окремо від своїх сусідів (аналогічно до «Від***ться від нас!», ідеї, сформульованої Лесем Подерв'янським у червні 2014 р. у відповідь на окупацію Криму та війну на Донбасі) [28].

Фраза «Русский военный корабль, иди на**й!» стала частиною української інформаційної війни, і почала активно тиражуватися українськими, російськими та західними ЗМІ, розміщуватися на біг-бордах та у контекстній рекламі, використовуватися політиками, чиновниками та пересічними громадянами. Згодом вона трансформувалася в універсальну відповідь на будь-що російське – замість «російського військового корабля» можна підставити інше слово, пов'язане з Росією. В Україні пройшли масові флешмоби з використанням мема, як звернення до російських окупантів. Компанія «Нова пошта» запустила акцію, в якій фігурувала зазначена фраза, «Укрпошта» випустила на цю тему поштову марку, а «Укрзалізниця» потролила РЖД фразою «Російський потяг, йди на**й», відмовившись відновити залізничне сполучення з РФ. Згодом фраза трансформувалася в універсальну відповідь на будь-що російське – замість «російського військового корабля»

можна підставити інше слово, пов'язане з Росією.

Оскільки, з погляду психології, меми є своєрідними культурними позначками та відображають поляризацію між групами, вони мають принижувати суперника, ніби зменшувати його в розмірі, демонструвати його слабкість, внаслідок чого «ми» має вивищуватися над «вони», почувати себе владним і сильним. З цією метою використовувалася «мова ненависті» у низці мемів. Зокрема, в українському інформаційному просторі широко тиражувався мем «чмоня» про полоненого російського солдата з т.з. «ДНР» А. Рязанцева, недолугий зовнішній вигляд і розгублений вираз обличчя якого викликав швидше сміх і жалість, ніж страх чи ненависть. Мем мав на меті продемонструвати слабкість російських солдат, вселити віру у можливість перемоги над «другою армією світу» [29]. У мемах про «Чорнобаївку» обігрувалася абсурдність ситуації, коли російське військове командування більше двадцяти разів робило спроби висадитися на аеродромі поблизу селища Чорнобаївка Херсонської області, незважаючи на те, що їх раз у раз розбивала там українська артилерія [30].

Джерелом для мемів і єхидних жартів були російські солдати, яких недалеко командування відправило «звільняти» Україну, не забезпечивши у достатній кількості боєприпасами, паливом та їжею. Висміювалося те, що вони у першу добу вторгнення великими групами здавалися в полон, оскільки не розуміли, де вони перебувають і що далі робити без патронів, солярки та сухпайків. Висміювалась також боєздатність російської армії – на меми перетворилися повідомлення про те, що у

росіян періодично крадуть або забирають військову техніку роми або місцеві селяни.

«Мова ненависті» до російських загарбників широко проникла і у сучасну масову культуру. Тут варто згадати пісню «Арта» гурту «Приятин», яка хоч і з'явилася у 2018 р., але набула ще більшої актуальності із початком російської збройної агресії. У пісні в художніх образах змальовується робота артилерії ЗСУ, що у кожному випадку закінчується загибеллю російських солдат:

Болванка прилетіла

В молодого москаля

І москаля нема, немає москаля

*Немає ні**я воше, сама сира земля [31].*

Пісня хардкор-гурту «Surface Tension» під промовистою назвою «Ми вас всіх уб'єм!» і з таким самим приспівом без цензурних обмежень змальовують те, що на їхню думку чекає російських окупантів в Україні:

Більше вам не пийте «бояру»,

*Ми вас, суки, за**ярим*

І станцюєм на кістках!

Не прийде за вами мамка,

Не залишиться уламка,

По вітру полетить прах.

Ех, завзяття, праця щира,

Кожного чека сокира,

Ми уже за вами йдемо! [32].

Відеоряд до пісні змонтовано з документальних записів подій, що відбулися в ході війни. На відео – полонені та вбиті окупанти, спалені колони російської техніки, кадри знищення загарбників українськими військовими, відеозаписи мародерства, яке вчиняли росіяни, тощо.

У іншій пісні «Surface Tension» міститься прямий заклик до знищення загарбників:

«Хочеться іще, іще

Хлопці навбивайте ще...» [33].

Російські військові ставали об'єктами жорстоких насмішок і у комедійних відеороликах, що поширюються у мережі YouTube. Короткі відеоролики проекту «Бандерівське смузі» у жанрі чорної комедії із прямолінійністю, що обґрунтована особливостями моменту, демонструють як пересічні українці вбивають російських військових. У одній серії літня жінка розстрілює російських військових із рушниці у хліві, після кількох їхніх невдалих спроб вимовити слова-паролі на зразок «паляниця» чи «Укрзалізниця». У іншій молода поштарка приносить сільській бабусі пенсію й відволікається від рахування грошей, аби витягнути з-під поли пальта гранатомет і за кадром збити російський літак. Ще одна серія обіграє мем «російські військові – найкращі добрива для українських чорноземів» – у відеоролику бійці тероборони готуються видати місцевому фермеру двадцять з половиною «москалів» для удобрення землі перед посівною [34].

На висміювання російських військових, зокрема випадків мародерства, спрямоване скетч-шоу О. Супруна і С. Щербакова (раніше відомі за шоу «Бампер і Сус») «Увидеть унітаз і умереть», що виходить на ютуб-каналі Vamper TV. Діалоги персонажів щедро замішані на ненормативній лексиці і демонструють життя росіян як повністю абсурдне. Військова тематика стала домінуючою і у ютуб-проекті «Переозвучка UA», автори якого переозвучують голлівудські фільми, вводячи їх в український контекст. У мародерський контекст

вписується епізод «Переозвучки UA» із промовистою назвою «Загарбники пральних машин» [35].

Початок війни і поширення «мови ненависті» щодо окупантів мають суспільні наслідки, які чітко фіксують соціологи – з початку повномасштабного вторгнення Росії в Україну ставлення українців до країни-агресора різко погіршилося – за результатами опитування КМІС 13–18 травня 2022 р. 92% опитаних ставляться до РФ погано і лише 2% – добре. Кардинально змінилися погляди тих, хто мав добре ставлення до Росії, і тих, хто мав невизначене ставлення до неї. Зокрема, 80% тих, хто раніше добре ставився до Росії, і 97% , хто мав невизначене ставлення до Росії, тепер погано ставляться до неї [36]. Водночас, у березні 2022 р. у розпал російсько-української війни «добре» до України ставилося 30 % росіян, «погано» – 57 % [19].

У сучасному інформаційному світі, зважаючи на його зростаючу віртуальність, інтерактивність, анонімність, гіпертекстуальність та мозаїчність, застосування різних маніпулятивних методик, у тому чисті «мови ворожнечі» стає швидше нормою і правилом, ніж виключенням. Основним питанням у цих умовах має бути: на чийій стороні ця сила і чого вона принесе більше – користі, чи шкоди. Не зважаючи на те, що «мова ненависті» зазвичай розглядається як деструктивна технологія, що зрощує соціальну фрагментацію і поляризацію, у конкретному випадку російсько-української війни вона виступила фактором об'єднання українців проти зовнішнього ворога, засобом для перетворення народу у націю.

Список джерел

1. What is hate speech and how to combat it. URL: <https://ukraine.un.org/en/168160-what-hate-speech-and-how-combat-it>
2. Hate speech and violence. URL: <https://www.coe.int/en/web/european-commission-against-racism-and-intolerance/hate-speech-and-violence>
3. Злочини на ґрунті ненависті: попередження та реагування. Інформаційно-довідковий посібник для громадських організацій у регіоні ОБСЄ. URL: <https://www.osce.org/uk/node/180336>
4. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права (Прийнято 16 грудня 1966 року Генеральною Асамблеєю ООН; Док. ООН A/RES/2200 A (XXI)). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text
5. Кримінальний кодекс України, 5 квітня 2001 року № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>
6. Postic I. Hate speech and propaganda in Russian-Ukrainian conflict. PhD diss., Universität Wien. 2018, 278 p. URL: <https://phaidra.univie.ac.at/download/o:1346574>
7. Gagliardone I, Gal D., Alves T., Martinez G.. Countering On Line Hate Speech. Paris: United Nations Educational, Scientific, and Cultural Organization, 2015. 72 p.
8. Hate Speech Law & Legal Definition. URL: <http://definitions.uslegal.com/h/hate-speech/>
9. Bar-Tal D. Delegitimization: The extreme case of stereotyping and prejudice // Stereotyping and prejudice: Changing conceptions. N. Y., 1989. P. 169–182.
10. Загальнополітична рекомендація Європейської комісії проти расизму та нетерпимості (ЄКРН) № 15: протидія мові ворожнечі. URL: <https://rm.coe.int/ecri-general-policy-recommendation-no-15-on-hatespeech-ukrainian-tran/1680a11674>
11. Колесник Г. О. «Мова ворожнечі» як соціальний та лінгвістичний феномен. Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Журналістика. Том 32 (71) № 4. 2021. Частина 3. https://www.philol.vernadskyjournals.in.ua/journals/2021/4_2021/part_3/48.pdf
12. Почепцов Г. Информация против эмоций: кто побеждает. URL: <http://osvita.mediasapiens.ua/trends/1411978127/informatsiya>

protiv_emotsiy_kto_pobezhdaet/

13. Ісакова Т. О. Мова ворожнечі як проблема українського інформаційного простору. Стратегічні пріоритети. Серія: Політика. 2016. № 4. С. 90–97. URL: <https://niss-priority.com/index.php/journal/article/view/121/113>
14. Iliuk O. Fire and fury: anti-Ukrainian hate speech on Russian social networks. URL: <https://ukraineworld.org/articles/infowars/anti-ukrainian-hate-speech-VK>
15. В Україні заборонили фільм «Брат-2» і ще два «ментівські» серіали. URL: <https://day.kyiv.ua/uk/news/180215-v-ukrayini-zaboronyly-film-brat-2-i-shche-dva-mentivski-serialy>
16. Воровайки – Хохлы. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=s5LYwBsMQHk>
17. Язык вражды в информационном пространстве Крыма. Информационно-аналитический доклад о распространении языка вражды на территории Крымского полуострова (март 2014–июль 2017). Киев, 2018. 40 с.
18. Харченко О. Рівень використання «мови ворожнечі» в українських ЗМІ не є високим – дослідження. URL: <https://ms.detector.media/mediadoslidzhennya/post/14120/2015-09-04-riven-vykorystannya-movy-vorozhnechi-v-ukrainskykh-zmi-ne-ie-vysokym-doslidzhennya/>
19. Российско-украинские отношения. URL: <https://www.levada.ru/2021/12/17/rossijsko-ukrainskie-otnosheniya-10/>
20. Ставлення населення України до Росії та населення Росії до України, листопад 2021 року. URL: <https://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1078&page=4>
21. Сергейцев Т. Что Россия должна сделать с Украиной. URL: <https://ria.ru/20220403/ukraina-1781469605.html>
22. Хто такі орки і чому вони вторглися до України. URL: <https://www.stb.ua/ua/2022/05/25/hto-taki-orky-i-chomu-vony-vtorglysya-do-ukrayiny/>
23. Шевчук В. «Паляниця», «російський корабель» та багато іншого: як українці за три тижні перетворили росіян на посміховисько. URL: <https://apostrophe.ua/ua/article/politics/2022-03-15/palyanitsya-russkiy-korabl-i-mnogoe-drugoe-kak-ukraintsyi-za-tri-nedeli-prevratili-rossiyan-v-posmeshische/44863>
24. Vengattil M., Culliford E. Facebook allows war posts urging violence against Russian invaders. URL: <https://www.reuters.com/world/europe/exclusive-facebook-instagram-temporarily-allow-calls-violence-against-russians->

25. Instagram users in Russia are told service will cease from midnight URL: <https://www.reuters.com/world/russia-demands-that-us-stop-metas-extremist-activities-2022-03-11/>
26. Жаботинська С. А. Язык как оружие в войне мировоззрений майдан – антимайдан: словарь-тезаурус лексических инноваций. Ураина, декабрь 2013 – декабрь 2014. Интернет-издание. Сайт УАКЛІП, Київ, 2015. 90 с. URL: http://uaclick.at.ua/zhabotinskaja-jazyk_kak_oruzhie.pdf
27. Missis Babak. URL: https://twitter.com/Missis_Babak/status/1497239631338905611
28. Національна ідея України від Леся Подерв'янського. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=ac9hBmMwAs4&t=1s>
29. Хто такий «Чмоня»? URL: <https://wz.lviv.ua/news/454952-khto-takyi-chmonia>
30. Грубнік М. Птахоферма та маршрут побудовано: меми про розгром окупантів у Чорнобаївці тішать мережу. URL: <https://fakty.com.ua/ua/ukraine/suspilstvo/20220322-ptahoferma-ta-marshrut-pobudovano-memy-pro-rozгром-okupantiv-u-chornobayivcz-i-tishat-merezhu/>
31. Пирятин – Арта [Official Audio]. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=0YcmjyRtNEc>
32. Surface Tension. Ми вас всіх уб'єм! URL: <https://www.youtube.com/watch?v=tFX6faq7ndM>
33. Surface Tension UA. А ось і нова пісня. URL: <https://www.facebook.com/surface.tension.ua/videos/470537421515587/>
34. Бандерівське смузі. Сепії 1-2-3. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=mcPy9vcdNnE>
35. Битва за Донбас – Загарбники пральних машин # 16. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=iWu2jUaObJM&t=120s>
36. Динаміка ставлення населення до Росії та емоційний фон унаслідок війни: результати телефонного опитування, проведеного 13–18 травня 2022 року. URL: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1112&page=1>

Жижек Славой / Žižek Slavoj. Чотири вершники апокаліпсису повертаються! / The Four Riders of the Apocalypse are Back!

<https://orcid.org/0000-0003-4672-6942>

Професор Інституту соціології в Університеті
м.Любляна (Словенія), доктор філософії, професор.

E-mail: szizek@yahoo.com

© Славой Жижек / Slavoj Žižek, 04.05.2022.

Подано два аналітичні тексти С.Жижека про російську війну проти України українською та англійською мовами.

Десь наприкінці квітня 2022 року світова громадськість усвідомила глибокі зміни у тому, як функціонує українська війна. Мрія про швидке вирішення тепер закінчилася: війна дивним чином «нормалізована», сприймається як процес, який триватиме і стане частиною нашого життя на деякий час. Страх перед набагато сильнішим конфліктом проникає в наше повсякденне життя – друг зі Швеції написав мені, що влада надсилає повідомлення всім домогосподарствам, радячи їм забезпечити (їжу, ліки...), щоб вони могли вижити в умовах війни. Цей зсув супроводжується двома новими явищами з кожної сторони конфлікту.

Російські заяві про те, що ми маємо справу з глобальним конфліктом, формулюється дедалі чіткіше: «Європа як така перетворилась на нацистів, тому війна в Україні де-факто є початком третьої світової війни», – вважає Маргарита Симонян, глава Росії. Сьогодні скажіть:

«Або ми програємо в Україні, або починається третя світова війна. Особисто я думаю, що сценарій третьої світової війни більш реалістичний».

Не дивно, що російські телеканали зараз переповнені закликами надати Україні більше ресурсів і «боротися з НАТО» - ветеран спецназу Олександр Арутюнов прямо запитав Путіна: *«Шановний Володимире Володимировичу, будь ласка, вирішуйте, ми воюємо чи мастурбуємо? Нам потрібно припинити це сухе мастурбування»* (Зверніть увагу на сексуальну метафору, яка постійно присутня в російській пропаганді: досить гратися, давайте справді гвалтувати Україну...). Наприкінці цього рядка ми отримуємо божевільне бачення об'єднаної ліберально-тоталітарної нацистсько-єврейської змови – в інтерв'ю на Італійській телепрограмі Zona Bianca у неділю 1 травня 2022 року, коли її запитали, як Росія може стверджувати, що вона бореться за «денацифікацію» України, коли Зеленський сам є євреєм, Лавров сказав: *«Я можу помилятися, але у Гітлера також була єврейська кров. [Те, що Зеленський єврей] не означає абсолютно нічого. Мудрий єврейський народ каже, що найзапекліші антисеміти зазвичай євреї»*. (До речі, хто цей «мудрий єврейський народ»? Єдині, кого я знаю, — палкі сіоністи, які нападають на євреїв, які критикують ізраїльську політику на Західному березі, як «євреїв, які ненавидять себе»...)

З іншого боку, у Західній Європі, особливо в Німеччині, ми маємо нову версію пацифізму. Якщо ми усунемо благородну риторику, послання цих нових пацифістів таке: пам'ятаючи про наші економічні інтереси (благополуччя), а також про небезпеку занадто сильної

підтримки України та втягнення у військовий конфлікт, ми повинні дозволити Україні програти Росії, обмежуючись мирними протестами та співчуттям... Що це «забагато»? Це страх переступити межу, за якою Росія справді розлютиться на нашу симпатію до України – але лінію визначає і перевизначає Путін, гра на цьому страху є частиною стратегії Путіна. Я згоден з тим, що ми повинні не допустити повного розв'язання нової світової війни, але іноді бути надто обережними – цього лише домагається агресор, який розраховує на нашу нерішучість. Тож іноді ми повинні бути готові й самі підвести лінію, щоб не допустити тотальної війни. Згадайте, як після оголошення Путіна про інтервенцію в Україну, першою реакцією Байдена було те, що ми повинні будемо побачити, чи буде це обмежена окупація Донбасу чи повна окупація України – не дуже мудрий крок, тому що він таким чином дав сигнал, що обмежена агресія допустима...

Але за цим поворотом стоїть набагато більш сумне розуміння. Протягом перших тижнів війни ми боялися, що Україну швидко розгромлять – тепер ми повинні визнати, що наш справжній страх був прямо протилежним: що Україну не розгромлять, що війна буде тривати й тривати, «нормалізовано». Наше таємне сподівання полягало в тому, що Україна швидко впаде, щоб ми могли як слід обуритися, оплакувати її втрату... а потім продовжувати свою роботу. Те, що мало бути гарною новиною – менша нація несподівано героїчно протистояла жорстокому вторгненню – ми майже соромимося, не знаючи, що з цим робити. Голоси пацифістських європейських лівих застерігають від

повернення героїко-військового духу, і Хабермас, який навіть говорить про те, що Україна морально шантажує Європу... Є щось глибоко меланхолічне в інакше добре продуманій реакції Хабермаса: він цілком усвідомлює, що після II Світової війни, Європа змогла відмовитися від мілітаризму лише тому, що вона була в безпеці під ядерною парасолькою США, і він знає, що після нападу Росії на Україну цей час закінчився, і беззастережний пацифізм можна підтримувати лише за допомогою все нових і нових компромісів. Меланхолійна апатія Європи закінчується, і, на жаль, знову знадобляться «героїчні» вчинки не лише проти військових загроз, а й для боротьби з екологічними катастрофами та голодом.

У французькій мові розрив між тим, чого ми боїмося офіційно, і тим, чого насправді боїмося, добре передається так званим *ne explétif*, «ні», яке само по собі не має жодного значення, але використовується для синтаксису чи вимови (У деяких інших мовах, як-от моя, словенська, це також є). Здебільшого воно зустрічається в підрядних реченнях після дієслова з негативним відтінком (страхуватися, уникати, сумніватися); його функція полягає в тому, щоб підкреслити негативний аспект того, що було до нього, наприклад: «*Elle doute qu'il ne vienne*. Вона сумнівається, що він /ne/ прийде» або «*Je te fais confiance à moins que tu ne tementes*. Я довіряю тобі, якщо ти /ne/ не брешеш мені».

Жак Лакан згадує *не* вираз, щоб пояснити різницю між бажанням і бажаним: коли я кажу: «Я боюся, що буря /ne/ прийде», моє свідоме бажання полягає в тому, щоб вона не прийшла, я боюся бурі, але моє справжнє бажане

бажання вписано в додане «ні» – боюся, що буря НЕ розпочнеться, я захоплююся і бажаю жорстокості бурі.

Чи не те саме стосується страху в Західній Європі, що припинення надходження російського газу призведе до катастрофи? «Боїмося, що збій в подачі природного газу призведе до економічної катастрофи!» Але що, якщо цей страх фальшивий, що, якщо ми дійсно боїмося розглянути можливість того, що переривання газопостачання не призведе до катастрофи? Щоб ми могли швидко адаптуватися до цього? Що якби припинення імпорту російського газу не започаткувало б кінець капіталізму, «те все одно змусило б реальний зрушення в «європейському» способі життя» (Ерік Сантнер), зрушення, яке було б дуже вітати також незалежно з метою обмежити Росію? Читання не *explétif* буквально, діяти відповідно до цього «ні» є, мабуть, головним політичним актом свободи сьогодні. Іншими словами, що, якщо ідея, пропагована Росією, що якщо Європа перестане отримувати російський газ, це означає економічне самогубство, спрацює, бо спирається на нашу апатію та інерцію? Що, якби в кінці цієї лінії думок, як сказав Курт Воннегут, це перспектива того, що «ми увійдемо в історію як перше суспільство, яке не врятувало б себе, тому що воно було неефективним»? Або, як сказав Стівен Фрай:

«Коли Росія вторглася в Україну, Захід відповів санкціями, поставками зброї та великою моральною підтримкою. Але потім це підвело межу. Європа (особливо Німеччина) досі купує російський газ і нафту у величезних кількостях, фактично фінансуючи криваву військову кампанію Путіна. Він не демонструє схильності

йти на важкі жертви, включаючи скорочення споживання палива або потенційну загрозу для роботи. І забудьте про заборонену для польотів зону».

Наші ЗМІ переповнені повідомленнями про мільярди Україні нашої допомоги, але Росія все ще отримує в рази більше за газ, який вона постачає до Європи. Не дивно, що в Німеччині керівництво фірм та профспілки спільно виступають проти бойкоту російського газу... Те, чого не вистачає Європі, — це унікальний шанс поєднати невоєнний тиск на Росію з тим, щоб зробити щось для нашого довкілля. Не кажучи вже про той вирішальний факт, що відмова від російського газу відкрила б перспективу іншої глобалізації, яка сьогодні потрібна як ніколи, ані західної ліберально-капіталістичної, ані російсько-китайської фальшивої антизахідної авторитарної глобалізації.

Росія не просто намагається розвалити об'єднану Європу, а зараз займається планом показати себе як союзника «Третього світу» проти західного неоколоніалізму – напад на Україну подається як акт деколонізації. Російська пропаганда влучно маніпулює країнами третього світу гіркими спогадами про те, як там діяли західні держави: чи бомбардування Іраку не було гіршим за бомбардування Києва? Росія поєднує це бачення себе як агента глобальної деколонізації з дискретною (або навіть не дуже дискретною) військовою підтримкою місцевих диктаторів у Сирії, Центральноафриканській Республіці тощо. Євген Пригожин, один із впливових людей в оточенні Путіна та покровитель Групи російських найманців Вагнера

нещодавно сказав західному журналісту: *«Ви вимираюча західна цивілізація, яка вважає росіян, центральноафриканців, кубинців, нікарагуанців та багато інших народів і країн покидьками третього світу. Ви жалюгідна зграя збоченців, а нас багато, мільярди. І перемога буде за нами!»* З діяльності групи Вагнера ми можемо отримати уявлення про те, як виглядатиме нова глобалізація, яку впроваджує Росія: російські найманці підтримують місцеві авторитарні режими.

Крім того, під вимогою Росії про оплату за нафту і газ в рублях лежить потужня спроба, скоординована з Китаєм, відмінити долар США та євро як глобальні валюти. Не варто недооцінювати ефективність цієї пропаганди: коли Україна з гордістю заявляє, що вона захищає Європу, Росія відповідає: так, і ми захищаємо всіх минулих і теперішніх жертв Європи. У Сербії ми бачимо перші результати: за останніми опитуваннями, більше 60% виборців зараз проти вступу Сербії до Європейського Союзу. Якщо Європа хоче мати шанс виграти цю ідеологічну війну, вона повинна зробити не менше, як радикально змінити свою модель ліберально-капіталістичної глобалізації – ніхто не зробить цю роботу. Якщо Європа цього не зробить, вона може вижити як острів («фортеця»), оточений ворогами, які будуть повільно проникати в неї.

Я добре усвідомлюю всі наслідки бойкоту російського газу. Такі заходи наблизять перспективу того, що я неодноразово називав «воєнним комунізмом»: наші економіки повинні бути реорганізовані так, як вони мають бути в умовах війни чи масштабних катастроф. У Великобританії продаж олії вже нормований: на людину

можна купити максимум 2 пляшки. Якщо Європа відмовиться від поставок російського газу, і зробить багато інших необхідних заходів, це буде єдиний спосіб вижити. Росія розраховує саме на інертність і нездатність Європи це зробити. Так, тут є велика небезпека корупції, можливість для військово-промислового комплексу захопити надприбутки, але це не просто історія про війну.

Численні кризи та апокаліптичні перспективи, з якими ми стикаємося сьогодні, здається, все більш зловісно нагадують про чотирьох вершників апокаліпсису з Книги Одкровень: чума, війна, голод, смерть. Чотирьох вершників не можна просто відкинути як фігури зла – Тревор Хенкок зазначив, що вони *«на диво близькі до того, що ми можемо назвати чотирма вершниками екології, які регулюють чисельність популяції в природі»*. Посилаючись на Чарльза Елтона, він припускає, що «чотири вершники» відіграють позитивну роль у запобіганні перенаселення: «збільшення чисельності стримується хижаками, патогенами, паразитами та їжею». Проблема в тому, що в довгостроковій перспективі ця регуляторна функція, здається, не працювала для нас, людей: «Людське населення зросло більш ніж втричі за останні 70 років, з 2,5 мільярдів у 1950 році до 7,8 мільярдів сьогодні. Отже, що сталося з чотирма екологічними вершниками Елтона? Чому нас не контролюють? Чи є п'ятий вершник, який спричинить крах нашого населення в якийсь момент, як це роблять лемінги?»

Донедавна людство вміло тримати під контролем чотирьох вершників за допомогою медицини, науки і техніки; однак зараз нам загрожують «масові та швидкі

глобальні екологічні зміни, які ми запустили. Отже, хоча, звісно, удар астероїда чи виверження супервулкану можуть знищити нас, найбільша загроза для людського населення, «п'ятий вершник», якщо хочете, – це ми». Це означає, що ми (людство) зараз стоїмо перед ключовим рішенням: ми є «п'ятим вершником», який може спричинити наше знищення або врятувати нас. Хоча глобальне усвідомлення загрози зростає, за цим не супроводжується адекватна активність, тому чотири Рейдери Апокаліпсису мчать все швидше й швидше:

- *Чума*: наприкінці 2019 року Covid вибухнув і назавжди змінив наше життя – епідемія все ще тут, і ми можемо очікувати нових хвиль, а також інших вірусних пандемій.
- *Війна*: з нападом Росії на Україну ми отримали справжню гарячу війну в Європі – протверезне нагадування про те, що ніхто не може дозволити собі спостерігати за війною з безпечної відстані. Навіть якщо буде укладене якесь перемир'я, війна силою утвердилася як загальна умова нашого життя, а мир як тимчасовий виняток – куди б ми не повернулися, Третя світова війна вже на горизонті, і те, що потрібні перш за все не лише сили протистояти агресорам, але радикальна зміна всієї глобальної системи.
- *Голод*: він також на горизонті – ось деякі з останніх назв великих ЗМІ: «Війна в Україні створює найбільшу глобальну продовольчу кризу з часів Другої світової війни»; «Війна в Україні може призвести до продовольчих бунтів у бідних країнах». Через глобальне потепління «спека в Індії та Пакистані перевіряє межі виживання людини», — каже експерт, — із масовими врожаями. Чи готуємося ми до масових міграцій і заворушень, які спровокує гло-

бальний голод?

- *Смерть* сама по собі (принаймні до повного біогенетичного контролю над нашим життям) є частиною життя – достатньо згадати глибоко правдиве визначення життя на одному з графіті у Польщі: «життя – це хвороба, що передається через секс, яка завжди закінчується смертю». Але як щодо надмірної кількості смертей, спричинених трьома іншими вершниками? Як продемонструвала пандемія, ми поступово втрачаємо здатність належним чином оплакувати померлих за допомогою відповідних колективних ритуалів.

Я згоден з тим, що ми повинні протистояти спокусі прославляти війну як справжній досвід проти нашого самовдоволеного споживацького гедонізму. Але нашою відповіддю на це самовдоволення має бути ще сильніша мобілізація на справи, які виходять далеко за межі збройних конфліктів. Що стосується небезпек, які постають перед людством сьогодні, військова пристрасть сама по собі є боягузливою втечею від прірви, до якої ми поступово наближаємося.

Somewhere towards the end of April 2022, the global public became aware of a deep change in how the Ukrainian war functions. The dream of a quick resolution is now over: the war is strangely “normalized,” accepted as a process that will go on and become part of our lives for some time to come. The fear of a much stronger conflict is penetrating our daily life – a friend from Sweden wrote me that authorities are sending a message to all households, advising them to make provisions (food, medicines...) so that they can survive wartime

conditions. This shift is accompanied by two new phenomena on each side of the conflict.

The Russian view that we are dealing with a global conflict is articulated more and more clearly: Europe as such is turning Nazi, so that the war in Ukraine is de facto the beginning of a third world war – as Margarita Simonyan, the head of Russia Today, put it: “Either we lose in Ukraine, or a third world war begins. Personally, I think the scenario of a third world war is more realistic” [1]. No wonder Russian TV channels are now flooded with calls to commit greater resources to Ukraine and “fight NATO” - Special Forces veteran Alexander Arutyunov asked Putin directly: “Dear Vladimir Vladimirovich, please decide, are we fighting a war or are we masturbating? We need to stop this dry handjob” [2]. (Note again the sexual metaphor constantly present in Russian propaganda: enough of jerking, let’s really rape Ukraine...) At the end of this line, we get a crazy vision of a united liberal-totalitarian Nazi-Jewish plot – in an interview on Italian TV programme Zona Bianca on Sunday May 1 2022, when asked how Russia can claim that it is fighting to “de-Nazify” Ukraine when Zelensky is himself Jewish, Lavrov said: “I could be wrong, but Hitler also had Jewish blood. [That Zelensky is Jewish] means absolutely nothing. Wise Jewish people say that the most ardent anti-Semites are usually Jews” [3]. (Incidentally, who are these “wise Jewish people”? The only ones I know are fervent Zionists who attack Jews critical of the Israeli politics on the West Bank as “self-hating Jews”...)

On the opposite side, in Western Europe, especially in Germany, we have a new version of pacifism. If we cut the noble rhetorical crap, the message of these new pacifists is:

bearing in mind our economic interests (welfare) as well as the danger of supporting Ukraine too much and getting enmeshed into a military conflict, we should allow Ukraine to be swallowed by Russia, limiting ourselves to peaceful protests and sympathy... What is this “too much”? It is the fear of crossing the line beyond which Russia will get really angry at our sympathy for Ukraine – but the line is defined and redefined by Putin, playing on this fear is part of Putin’s strategy. I agree that we should prevent the full outbreak of a new world war, but sometimes to be too cautious only solicits the aggressor who counts on our reluctance. So, sometimes, we should also be ready to draw a line ourselves precisely to prevent a full war. Remember how, after Putin announced the intervention in Ukraine, Biden’s first reaction was that we will have to see will this be a limited occupation of the Donbas region or a full occupation of Ukraine – not a very wise move because he thereby gave the signal that a limited intervention is tolerable...

But behind this reversal there is a much more sad insight. During the first weeks of the war, we feared Ukraine will be quickly crushed – now we have to admit that our real fear was exactly the opposite one: that Ukraine will not be crushed, that the war will just go on and on, be “normalized.” Our secret hope was that Ukraine will quickly fall, so that we could be properly outraged, mourn its loss... and then go on with business as usual. What should have been good news – a smaller nation unexpectedly heroically resisted brutal invasion – is something we are almost ashamed of, not knowing what to do with it. Voices of the pacifist Europe’s Left warn against the return of the heroic-military spirit, and

Habermas who even talks about Ukraine morally blackmailing Europe... [4]. There is something deeply melancholic in Habermas's otherwise well-thought reaction: he is fully aware that, after World War II, Europe was able to renounce militarism only because it was kept safe under the US nuclear umbrella, and he knows that, with Russian attack on Ukraine, this time is over and unconditional pacifism can only be sustained through more and more compromises. The melancholic apathy of Europe is running out of its time, and, unfortunately, "heroic" acts will be needed again, not just against military threats but also to cope with ecological catastrophes and hunger.

In French language, the gap between what we officially fear and what we really fear is nicely rendered by the so-called *ne explétif*, a "no" which doesn't carry any meaning on its own but is used for syntax or pronunciation reasons. (Some other languages like my own, Slovene, also have it.) It mostly occurs in subjunctive subordinate clauses following verbs with negative connotation (to fear, to avoid, to doubt); its function is to emphasize the negative aspect of what came before it, as in: "Elle doute qu'il ne vienne. She doubts he's /not/ coming," or "Je te fais confiance à moins que tu ne me mentes. I trust you unless you /don't/ lie to me" [5] Jacques Lacan mentions *ne explétif* to explain the difference between wish and desire: when I say "I am afraid the storm will /not/ come," my conscious wish is that it will not come, I am afraid of the storm, but my true desire is inscribed onto the added "no" – I am afraid the storm will NOT come, I am fascinated by and desire the violence of a storm.

Does exactly the same not hold for the fear in Western Europe that the cessation of the flow of Russian gas will cause

a catastrophe? “We are afraid the interruption of the natural gas supply will cause an economic catastrophe!” But what if this fear is a fake, what if we are really afraid to consider the possibility that the interruption of the gas supply will NOT cause a catastrophe? [6] That we could quickly adapt ourselves to it? What if, although the ending the import of Russian gas would not inaugurate the end of capitalism, “it would nonetheless force a real shift in the ‘European’ way of life”(Eric Santner), a shift which would be most welcome also independently of the aim to constrain Russia? Reading the ne explétif literally, acting upon this “no,” is perhaps the main political act of freedom today. In other words, what if the idea, propagated by Russia, that if Europe stops getting Russian gas it means economic suicide, works because it relies on our apathy and inertia? What if, at the end of this line of thought, it is, as Kurt Vonnegut put it, the prospect that “we’ll go down in history as the first society that wouldn’t save itself because it wasn’t cost effective”? Or, as Stephen Fry put it:

“When Russia invaded Ukraine, the West responded with sanctions, arms shipments, and lots of moral support. But then it drew a line. Europe (particularly Germany) stills buys Russian gas and oil in vast quantities, effectively bankrolling Putin’s bloody military campaign. It shows no inclination to make hard sacrifices, including cutting fuel consumption or potentially putting jobs at risk. And forget about a No-Fly zone” [7].

Our media are full of billions Ukraine is getting as our help, but Russia is still getting many times more for the gas it delivers to Europe. No wonder that, in Germany, bosses and unions jointly oppose boycott of Russian gas... What Europe

is missing is thus a unique chance to combine a non-military pressure on Russia with doing something for our environment. Not to mention the crucial fact that to renounce Russian gas would open up the prospect of a different globalization that is needed more than ever today, neither the Western liberal-capitalist one nor the Russian-Chinese false anti-Western authoritarian globalization.

Russia not just tries to dismantle united Europe, it is now engaged in the plan to present itself as an ally of the Third World against Western neocolonialism – attack on Ukraine is presented as an act of decolonization. Russian propaganda aptly manipulates the Third World bitter memories of how Western powers acted there: was the bombing of Iraq not worse than the bombing of Kyiv? Russia combines this vision of itself as the agent of global decolonization with discrete (or even not so discrete) military support for local dictators in Syria, Central African Republic, etc. Yevgeny Prigozhin, one of the strong men around Putin and the big hand behind the Wagner Group of Russian mercenaries, recently said to a Western journalist: “You are a dying-out Western civilization that considers Russians, Malians, Central Africans, Cubans, Nicaraguans and many other peoples and countries to be third world scum. You are a pathetic endangered bunch of perverts, and there are many of us, billions of us. And victory will be ours!” [8]. We can get from the Wagner Group activities an idea of how the new globalization advocated by Russia will look: Russian mercenaries supporting local authoritarian regimes.

Plus what lies beneath the Russian demand that its oil and gas should be paid in Rubles is a gigantic attempt, coordinated with China, to depose US Dollar and Euro as

global currencies. We should not underestimate the efficiency of this propaganda: when Ukraine proudly declares that it defends Europe, Russia's reply is: yes, and we defend all the past and present victims of Europe. In Serbia we see the first results: according to the latest opinion polls, more than 60% of voters now oppose Serbia's entry into European Union. If Europe wants to stand a chance to win this ideological war, it should do nothing less than radically change its model of liberal-capitalist globalization – nothing less will do the job. If Europe will not do this, it may survive as an island ("fortress") surrounded by enemies which will slowly penetrate it.

I am well aware of the full implications of boycotting Russian gas. Measures like this will bring closer the prospect of what I repeatedly referred to as "war communism": our economies will have to be reorganized the way they have to be in the circumstances of war or larger-scale disaster. In the UK, cooking oil is already rationed: one can buy 2 bottles per person maximum. If Europe renounces Russian gas supplies, many more measures these would be the only way to survive. Russia counts precisely on Europe's inertia and inability to do this. Yes, there is a great danger of corruption here, an opportunity for the military-industrial complex to grab extra-profits, but this is not just a story about war.

The multiple crises and apocalyptic prospects we are facing today seem to evoke more and more ominously the four riders of the apocalypse from the Book of Revelations: plague, war, hunger, death [9]. The four riders cannot be simply dismissed as figures of evil - Trevor Hancock pointed out that they are "remarkably close to what we might call the four horsemen of ecology that regulate population size in nature."

Referring to Charles Elton, he suggests that the “four riders” play a positive role in preventing over-population: “increases in numbers are held in check by predators, pathogens, parasites and food supply.” The problem is that, in the long term, this regulatory function didn’t seem to work for us, humans:

“The human population has more than tripled in the past 70 years, from 2.5 billion in 1950 to 7.8 billion today. So what happened to Elton’s four ecological horsemen? Why we are not controlled? Is there a fifth horseman that will cause our populations to crash at some point, as lemmings do?”

Till recently, humanity was able to hold in check the four riders through medicine, science and technology; however, now we are threatened by “massive and rapid global ecological changes we have triggered. So although of course an asteroid strike or super-volcano eruption could wipe us out, the greatest threat to the human population, the ‘fifth horseman’ if you like, is us” [10]. What this means is that we (humanity) are now facing a key decision: we are the “fifth horseman” who can cause our destruction or save us. Although global awareness of the threat is growing, it is not followed by adequate activity, so the four raiders are galloping faster and faster:

- Plague: at the end of 2019, Covid exploded and changed our lives forever – it is still here and we can expect new waves as well as other viral pandemics.
- War: with the Russian attack on Ukraine, we got a true hot war in Europe – a sobering reminder that nobody can afford to observe war from a safe distance. Even if some kind of truce will be enforced, war forcefully asserted itself as a general condition of our lives and peace as a temporary

exception – whichever way we turn, WWII is on the horizon, and what is needed is not just or even primarily the strength to counter the aggressors but a radical change of the entire global system.

- Hunger: it is also on the horizon – here are some of the recent big media titles: “The War in Ukraine Is Creating the Greatest Global Food Crisis Since WWII” [11]; “War in Ukraine could lead to food riots in poor countries” [12]. Because of global warming, “India and Pakistan heatwave is 'testing the limits of human survivability,' expert says,” with massive crops failures there [13]. Are we getting ready for mass migrations are riots that global hunger will trigger?
- Death is in itself (till the full biogenetic control over our lives, at least) part of life – suffice it to recall a deeply true Polish graffiti definition of life: a disease transmitted by sex which always ends with death. But what about the excessive deaths caused by the other three riders? As the pandemic demonstrated, we are gradually losing the ability to properly mourn the dead through appropriate collective rituals.

I agree that we should resist the temptation of glorifying war as an authentic experience against our complacent consumerist hedonism. But our answer to this complacency should be an even stronger mobilization for causes which reach well beyond armed conflicts. With regard to the dangers that confront humanity today, military passion is itself a cowardly escape from the abyss we are gradually approaching.

List of sources

1. [Trending news: State channels prepare population for nuclear war - The Moscow Times - Hindustan News Hub.](#)

2. ['Are we fighting a war or masturbating?' Russian military 'furious that Putin down-scaled invasion' | Daily Mail Online.](#)
3. [Israel outrage at Sergei Lavrov's claim that Hitler was part Jewish - BBC News.](#)
4. See [Das Dilemma des Westens - Jürgen Habermas zum Krieg in der Ukraine - SZ.de \(sueddeutsche.de\).](#)
5. See [Understanding the 'ne' explétif \(kwiziq.com\).](#)
6. I owe this idea to Eric Santner, Chicago (personal communication).
7. ["Europe's Big Lie About Ukraine," According to Stephen Fry | Open Culture.](#)
8. See [Putin's 'chef' who runs feared Wagner mercenaries calls the West 'pathetic endangered perverts' | Daily Mail Online.](#)
9. I owe this application of the "four riders of the apocalypse" to today's condition to Mladen Dolar.
10. See [There is a fifth horseman of the Apocalypse - and it is us - Healthy Debate.](#)
11. See [Ukraine War Creating Biggest Global Food Crisis Since WWII | Time](#)
12. See [War in Ukraine could lead to food riots in poor countries, warns WTO boss | World Trade Organization | The Guardian.](#)
13. [India and Pakistan heatwave is 'testing the limits of human survivability' - CNN.](#)

Жижек Славой / Žižek Slavoj. Війна люмпен-буржуазії / The War of Lumpen-Bourgeoisie

© Славой Жижек / Slavoj Žižek, 10.04.2022.

У своїй праці «Війна на Заході: про самозакритість ліберального розуму» Борис Буден підходить до війни в Україні через питання, яке може здатися наївним – проте сама ця поява наївності є наслідком ідеологічного тріумфу глобального капіталістичного лібералізму: *«Чи не смішно сьогодні говорити про революцію? Хіба концепція не повністю дискредитована? Справді, це одне з найбільших ідейних*

досягнень ліберального розуму. / Чого сьогодні не вистачає в кривавій драмі в Україні, так це ідеї революції. Точніше: нам не вистачає Леніна – фігури, яка радикально кидає виклик бінарній логіці зіткнення двох нормативних ідентичних блоків. /.../ наша уява має відновити ідею швидких і радикальних змін – як умову нашого виживання».

Далі Буден пояснює, що це може означати для війни, що триває в Україні: «Сьогодні Росії потрібен не державний переворот, який нібито повертає все в норму. Їй потрібна революція – ленінська зі справжнім революційним насильством, яка не лише усуне Путіна та його кліку від влади (він заслуговує на ту ж долю, що й Микола II), а й знищить усю його систему олігархічного дружного капіталізму, експропріює злочинних експропріаторів, і закликати пригноблених світу приєднатися до боротьби. Але саме цього найбільше боїться Захід. Система парламентської олігархії, яка підтримує Путіна, з її авторитарним і насильницьким характером не є виключно російським винаходом. Це система, яка найкраще відповідає інтересам глобального правлячого класу сьогодні. Ось чому серед правих кіл світу так багато симпатій Путіна. Якщо Путін помре, хтось інший понесе його прапор не тільки в Росії, але й у багатьох інших місцях світу, включаючи Захід».

Буден доходить до кінця і уявляє деталі цього процесу: «Перший крок революції успішний, і мир незабаром повертається в Україну. Деякі російські солдати братаються зі своїми колишніми ворогами-українцями, а інші масово залишають лінію фронту, знищуючи будь-яких офіцерів, які трапляються їм на шляху. У Кремлі

члени ревкому розробляють новий закон про експропріацію олігархів. Днем раніше у підвалі палацу стратили винуватців злочинної війни в Україні. Для них цей процес був набагато коротшим, ніж для Ніколає та Олени Чаушеску. Але хто буде охороняти лідерів Революції в їхніх кремлівських штабах? Олігархи вже зібрали приватні армії — щедро фінансовані, професійно підготовлені та добре озброєні Заходом і НАТО. Історія знову має відповідь: українські бійці, найкращі солдати на цю роботу, як і латвійські стрільці, які захищали Леніна в Смольному понад сто років тому. І хоча насильство і втрати неодмінно будуть, ненависті між українцями та росіянами в їхній спільній революції більше не буде. Тільки революція закінчить війну».

Буден завершує своє бачення очевидним запитанням, на яке він дає єдину відповідну відповідь: «Чи це звучить занадто утопічно? Можливо, але ні на що інше не залишається часу. Якщо ми не відновимо утопічне бачення радикальних і швидких змін, ми приречені». Я вважаю, що він правий в обох пунктах, і, як би я не був песимістом, я читав ці рядки як силогізм: (1) революційний варіант утопічний; (2) не залишається часу ні на що інше; отже, (3) ми приречені.

Найжорстокішим і депресивним фактом новітньої історії є те, що єдиний нещодавній випадок сцени, яку уявляв Буден – жорстокий революційний натовп, що вдерся на місце влади – стався 6 січня 2021 року у Вашингтоні, коли натовп прихильників Трампа увірвався в Капітолій й спробував заперечити результат демократичних виборів як нелегітимну крадіжку, організовану корпоративними елітами (у чому вони мали певну рацію!). Не дивно, що в

ліво-ліберальній реакції на протестувальників, які вдерлися до Капітолію, було поєднання захоплення й жаху – «звичайні» люди, які вдерлися до священного місця влади, карнавал, який на мить призупинив наші правила суспільного життя ...в їхньому засудженні було трохи заздрощів...

То чи означає це, що популістські праві вкрали у лівих останній засіб їхнього опору існуючій системі, народний напад на владу? Чи є наш єдиний вибір між парламентськими виборами, контрольованими корумпованими елітами, і повстаннями, контрольованими правими популістами? Недарма Стів Беннон, ідеолог нових популістських правих, відкрито оголосив себе правим «ленінцем XXI століття»: *«Пригода Беннона в Білому домі була лише одним етапом довгої подорожі — міграцією революційно-популістської мови, тактики та стратегії зліва направо. Як повідомляється, Беннон сказав: «Я ленініст». Ленін... хотів зруйнувати державу, і це теж моя мета. Я хочу зруйнувати все, що руйнується, і знищити весь сьогодинішній істеблішмент».*

Той самий Беннон, який розбиває великі корпорації, які разом із державним апаратом, контролюють і експлуатують звичайних працюючих американців, не мали жодних проблем із використанням найскладніших електронних засобів контролю, щоб забезпечити перемогу Трампа в 2015 році, найнявши горезвісну Cambridge Analytica. Цей факт має більше ніж анекдотичну цінність: він чітко сигналізує про порожнечу альт-правого популізму, якому доводиться покладатися на останні технологічні досягнення, щоб підтримувати

свою привабливість популярного жорстоко; але це також сигналізує про крихкість усієї системи, яка потребує потрясінь популістської мобілізації, щоб вижити. Цей збіг протилежностей (технологічні маніпуляції, популізм) ґрунтується на виключенні третього: ліберального «вільного» суб'єкта, який вирішує після раціонального обмірковування.

Так, ми приречені, чіткого виходу немає, але ми завжди повинні мати на увазі, що глобальна капіталістична система ще більше приречена, наближаючись до апокаліптичного кінця. Безнадійність не наша, коли ми відчуваємо себе на милість глобальної капіталістичної машини, яка завжди перемагає; безвихідь знаходиться в самому серці цієї машини – це в кінцевому підсумку означає, що в координатах існуючої глобальної системи для нас немає надії. Повертаючись до Будена, ми повинні почати мислити в термінах радикальних змін – і щоб усвідомити контури такої зміни, ми не повинні боятися заново засвоювати уроки минулого. Ось дивовижний приклад: останній опублікований текст Гегеля, есе 1831 року «Про англійський законопроект про реформу», в якому він застерігає про можливий соціально-історичний поворот на гірше, принаймні, у Британії. Цей текст зазвичай сприймається як антидемократичне застереження Гегеля проти розширення права на парламентські вибори, проти переходу від корпоративного порядку, в якому люди беруть участь у соціальній сукупності лише через свою роль у певному становищі, з прямим доступом окремих осіб. в універсальному порядку. Однак, як зазначив Адріан Джонстон, більш уважний погляд дозволяє нам

запропонувати інше прочитання – Гегель «змальовує багатий натовп англійських землевласників, які усунули натуральне селянство»: *«У той час як «законопроект про реформу» в англійській мові з назви есе Гегеля обіцяє демократичні здобутки через розширення права на вибори до британського парламенту, щойно згаданий процес позбавлення власності створює ситуацію, в якій ця «реформа» робить ймовірним, що багатий Пибель буде маніпулювати довірливим збіднілим населенням, чия бідність робить його вразливим для демагогії тощо. Таким чином, уявний прогрес до більшої демократії через погану кмітливість розуму, ймовірно, призведе до фактичної тиранії під виглядом правління натовпу самим натовпом, яким керують соціально безвідповідальні багатії. Гегель закінчує це есе, передбачаючи, що саме ця частина англійського законодавства призведе не до бажаної і мирної реформи, а до небажаної і кривавої революції».*

Джонстон має рацію, коли читає Гегеля ззаду наперед (з нашого досвіду правого популізму): хоча сумніви Гегеля щодо англійського законопроекту про реформу мотивуються його баченням держави, розділеної на стани і, таким чином, протистоїть ліберальному егалітаризму (кожна особа може брати участь в універсальній політичній сфері лише через свою належність до певного стану, він/вона не повинен мати прямої участі в універсальності, що оминає ієрархічний порядок станів), він передбачав антиегалітарну корупцію загального права голосу, яка виникає, коли «багатий натовп» маніпулює біднішими, як це має місце в сучасному націоналістичному популізмі...

Так звані олігархи в Росії та інших посткомуністичних

країнах – це ще один випадок «багатого натовпу»; вони навіть не справжня творча буржуазія, вони є буржуазним аналогом того, що Маркс назвав люмпен-пролетаріатом: *люмпен-буржуазією*. Саме люмпен-буржуазія вибухнула в посткомуністичних країнах з кінця 1980-х через дикі «приватизації» тощо. У Словенії прикладом люмпен-буржуа є «незалежний податковий радник» Рок Снежич, співробітник і друг нинішнього прем'єр-міністра Словенії Янеза Янші. Він радить словенським компаніям, як перенести своє місце до Республіки Сербської (сербська частина Боснії), де податки набагато нижчі, ніж у Словенії, але йому заборонено в'їжджати на територію Боснії через розслідування злочинів проти нього (він є головним підозрюваним у поліцейському розслідуванні міжнародної мережі відмивання грошей). Хоча він оголосив про банкрутство, не має приватного майна і успішно уникає сплати мільйона євро податків, він їздить на нових розкішних автомобілях і платить за рекламні плакати. Він не має банківського рахунку, офіційно працює на фірмі, що належить його дружині, з місячною зарплатою 373,62 євро, що виплачується готівкою... Але хіба така тенденція до люмпен-буржуазії не є глобальною тенденцією сьогоденного «нормального» капіталізму? Такі фігури, як Дональд Трамп та Ілон Маск, також не є люмпен-мільярдерами?

Президент Зеленський «заявив, що західні країни більше стурбовані економічними наслідками зростання цін на енергоносії, ніж смертю невинних українців, коли він засуджував останню хвилю санкцій проти Росії». Ну, Зеленському знадобилося багато часу, щоб зрозуміти, як насправді працюють глобальний капіталізм і демократія,

коли російський газ все ще надходить до Європи через Україну. Треба також пам'ятати про фінансове підґрунтя української війни: під вимогою Росії про оплату нафти та газу в рублях є авантюрна спроба, узгоджена з Китаєм, відмінити долар США та євро як глобальні валюти та замінити їх китайськими юанями.

Рано чи пізно нам знадобляться заходи, зазвичай пов'язані з військовим комунізмом. Пам'ятайте лише про подвійну катастрофу російської агресії щодо України для глобальних поставок пшениці: дві держави є не лише найбільшими експортерами пшениці в світі, а й основним джерелом хімічних добрив для Європи, а зараз і в Україні. час сівби, можна тільки уявити, що це могло б означати для врожаю в Європі. Відверто кажучи, є лише одне серйозне рішення: нашим державам доведеться діяти, не спираючись на ринкові механізми, і безпосередньо організовувати виробництво добрив. Парадокс полягає в тому, що тільки такі заходи військового комунізму можуть врятувати наші свободи, а не капіталістичний ринок – той самий ринок, який змушує російський газ досі надходити до Європи через Україну, яку нищить війна.

Рано чи пізно Україні доведеться усвідомити, що, оскільки солідарність Заходу обмежена економічними інтересами, недостатньо просто «захищати Європу»: Україна зараз буквально захищає саму Росію, російський народ від шляху самознищення, нав'язаний Путіним та його олігархами. Така позиція жодним чином не означає, що ми повинні плекати ілюзії щодо справжніх цілей російської агресії, які все більш відкрито виявляються – у нещодавній статті «Що Росія зобов'язана робити з

Україною» Тимофій Сергєйцев відверто сформулював російський геноцидний проект для України, базова передумова якого полягає в тому, що, оскільки нацифікація України є європейським проектом, «тому денацифікація України є також її неминучою деєвропеїзацією»: «Денацифікація необхідна, коли значна частина людей – швидше за все, більшість – була опанована і втягнута в нацистський режим у його політику. Саме тоді гіпотеза «люди хороші – влада погана» не працює. Денацифікація – це комплекс заходів щодо нацистованої маси населення, яка технічно не може бути піддана прямому покаранню як військові злочинці. /.../ люстрація, оприлюднення імен співучасників нацистського режиму, залучення їх до примусових робіт для відновлення зруйнованої інфраструктури як покарання за нацистську діяльність (з числа тих, хто не буде засуджений до смертної кари чи ув'язнення). /.../ Назву «Україна», очевидно, не можна зберегти як назву будь-якого повністю денацифікованого державного утворення на території, звільненій від нацистського режиму. Денацифікація неминуче буде й деукраїнізацією – відмовою від широкомасштабного штучного нагнітання етнічної складової самоідентифікації населення територій історичної Малоросії та Новоросії, розпочатої в радянською владою/... Бандерівську еліту треба ліквідувати, її перевиховання неможливе. Соціальне «болото», яке активно й пасивно підтримувало його діями та бездіяльністю, повинне пережити труднощі війни та засвоїти досвід як історичний урок і спокуту своєї провини».

Сергєйцев не лише порівнює українську політику з нацизмом, він навіть стверджує, що «українацизм несе не меншу, а більшу загрозу для світу та Росії, ніж німецький

нацизм гітлерівської версії. Як більш ніж зрозуміло з наведених рядків, те, що Росія планує робити з Україною, саме те, що Брехт описує у своїй поемі «Рішення» щодо народного повстання 1953 року в Німецькій Демократичній Республіці: *«Після повстання 17 червня / Секретар Спілки письменників / Розповсюджував листівки / Про те, що народ / Утратив довіру в очач уряду / І повернути її можна тільки / Збільшенням робочих квот. / Чи не було б у такому разі простіше / для влади / Розпустити народ / І обрати інший?»*

За словами Сергейцева, Росія має намір щодо України: розпустити український народ і обрати/створити інший народ. Якщо читати це божевілля разом із твердженням Путіна про те, що Ленін створив Україну як націю, то прийдемо до висновку, що для ідеологів Путіна Україна має двох батьків: Леніна (який її винайшов) і Гітлера (тобто нацистів, які надихали «укронацистів» (для актуалізації винаходу Леніна). То що це означає для геополітичної ситуації Росії? *«Росія має високий потенціал для партнерства та союзників із країнами, які Захід пригнічував протягом століть і які не збираються знову піджпаси під їх гніт. Без російських жертв і боротьби ці країни не були б звільнені. Денацифікація України – це водночас її деколонізація, яку населенню України доведеться зрозуміти, коли воно почне звільнятися від сп'яніння, спокуси та залежності так званого європейського вибору».*

Коротше кажучи, для Сергейцева вихід полягає в радикальній переорієнтації російської зовнішньої політики, від зв'язків із Заходом на народи усього світу, які жорстоко експлуатувалися західними державами – Росія

повинна зайняти своє нове місце лідера глобального процесу деколонізація в усіх її нових формах. Факт жорстокої експлуатації країн третього світу західними державами, безумовно, є присутнім, що ніколи не слід забувати, але трохи дивно чути все це від Росії, історія якої в останні століття одна велика історія колонізаційної експансії: весь Сибір аж до Аляски, а потім аж до Північної Каліфорнії, південно-східна Україна, яку завоювала Катерина Велика, Казахстан, Азербайджан, Грузія... а тепер Україна буде деколонізована шляхом... російської колонізації ! Вона буде звільнена проти волі більшості її людей, яких доведеться перевиховати, щоб прийняти колонізацію як деколонізуюче визволення.

Якщо вдасться уникнути фактичної нової глобальної війни, перспектива крихкого миру з невимушеною перспективою війни послужить причиною нових гігантських військових інвестицій, щоб встановити баланс, який підтримуватиме крихкий мир. Крихким мир є не лише через конфлікт економічних інтересів, а й через конфлікт інтерпретацій української війни, який не є лише конфліктом фактів – якщо ми просто намагаємося довести неправдиві твердження Росії, ми упускаємо те, що висловив Олександр Дугін, придворний філософ Путіна: *«Постмодерн показує, що кожна так звана істина – це питання віри. Тому ми віримо в те, що ми робимо, ми віримо в те, що ми говоримо. І це єдиний спосіб визначити істину. Тому ми маємо нашу особливу російську правду, яку ви повинні прийняти»*. Таким чином, віра переважає будь-які знання і факти, а це означає, що з точки зору «Русского мира» в Бучі та деінде в Україні немає звірько убитих трупів людей – бо це все лише інсценізація західної

пропаганди.

Наступив час, коли Захід перестав нав'язливо вимагати, щоб Путін зустрівся із Зеленським (з думкою, що це буде першим кроком до взаємного визнання). Переговори треба вести холодно, на нижчому рівні чиновників, Путіна та його найближче оточення потрібно максимально ігнорувати, ставитися як до злочинців, про яких соромно навіть згадувати. І в кінцевому підсумку це обов'язок достатньої кількості самих росіян, щоб переконатися в цьому.

У старій Югославії поліцейські були предметом жартів, як дурні та корумповані; в одному з таких жартів поліцейський несподівано повертається додому і застає дружину одну в ліжку, напівголу і збуджену; він підозрює, що коханець ховається під великим ліжком, стає на коліна і дивиться вниз. Через пару секунд він підіймається із задовolenим виразом обличчя, лише бурмочучи «Все добре, нікого немає!», швидко засовуючи пару банкнот у кишеню штанів...

Ось так у нашому повсякденному житті ми приймаємо бідність і нещастя, що оплачується крадіжкою якоїсь форми надлишкової насолоди. У випадку з Росією страждання простих росіян оплачуються (не банкнотами, а) дешевою патріотичною гордістю про відновлення російської величі.

На прес-конференції 7 лютого 2022 року Путін зазначив, що український уряд не погоджується з його вимогами, супроводивши це цитатою з російської поп-пісні про згвалтування («Нравится, не нравится, терпи красавица»). Росіяни повинні усвідомити, що вони, а не українці, є

справжньою «красавицею», яку гвалтують.

In his “The West at War: On the Self-Enclosure of the Liberal Mind”[1], Boris Buden approaches the war in Ukraine through a question that may appear naïve – however, this very appearance of naivety is an effect of the ideological triumph of global capitalist liberalism: *“Isn’t it ridiculous to talk about revolution today? Isn’t the concept totally discredited? Indeed, this is among the greatest ideological achievements of the liberal mind. / What is missing today in the bloody drama in Ukraine is the idea of revolution. Or more precisely: we miss Lenin - a figure who radically challenges the binary logic behind the clash between two normative identity blocs. /.../ our imagination must reclaim the idea of fast and radical change - as a condition for our survival.”*

Buden then provides an outline of what this could mean for the ongoing war in Ukraine: “What Russia needs today is not a coup d’état that supposedly returns things to normal. It needs a revolution - a Leninist one with genuine revolutionary violence that will not only remove Putin and his clique from power (he deserves the same fate as Nikolai II), but also destroy his entire system of oligarchic crony capitalism, expropriate the criminal expropriators, and call the oppressed of the world to join the struggle. But this is exactly what the West fears most. The system of parliamentary oligarchy that upholds Putin, with its authoritarian and violent character, is not an exclusively Russian invention. It’s the system that best serves the interests of the global ruling class today. This is why there has been so much sympathy for Putin among right-wing circles around the world. If Putin dies, someone else will carry his flag onward, not only in Russia but in many other

places around the world, including the West.”

Buden goes to the end and imagines details of this process: “The first step of the Revolution is successful and peace soon returns to Ukraine. Some Russian soldiers fraternize with their former Ukrainian enemies, while others abandon the frontlines en masse, eliminating any officers who get in their way. At the Kremlin, members of the revolutionary committee draft a new law to expropriate the oligarchs. A day earlier, in the basement of the palace, the perpetrators of the criminal war in Ukraine were executed. The process was much shorter for them than it was for Nicolae and Elena Ceaușescu. But who will guard the leaders of the Revolution in their Kremlin headquarters? The oligarchs have already assembled private armies—lavishly financed, professionally trained, and well-armed by the West and NATO. History again has an answer: Ukrainian fighters, the best soldiers for the job, just like the Latvian riflemen who protected Lenin in Smolny more than a hundred years ago. And though there will surely be violence and losses, there will no longer be hatred between Ukrainians and Russians in their common Revolution. Only revolution ends war.”

Buden concludes his vision with the obvious question to which he provides the only appropriate answer: “Does this sound too utopian? Perhaps, but there is no time left for anything else. Unless we reclaim the utopian vision of radical and rapid change, we are doomed.” I think he is right on both counts, and, pessimist as I am, I read these lines as a syllogism: (1) the revolutionary option is utopian; (2) there is no time left for anything else; so, (3) we are doomed. The most brutal and depressive fact of recent history is that the only recent case of

the scene imagined by Buden – a violent revolutionary crowd invading the seat of power - happened on January 6 2021 in Washington when the crowd of Trump supporters broke into the Capitol in an attempt to deny the result of democratic elections as an illegitimate theft organized by corporate elites (in which they were up to a point right!). No wonder that there was a mix of fascination and horror present in the Left-liberal reaction to the protesters breaking into the Capitol - “ordinary” people breaking into the sacred seat of power, a carnival that momentarily suspended our rules of public life... there was a little bit of envy in their condemnation... So does this mean that the populist Right stole from the Left the last resort of their resistance to the existing system, the popular attack on the seat of power? Is our only choice the one between parliamentary elections controlled by corrupted elites and uprisings controlled by populist Right? No wonder Steve Bannon, the ideologist of the new populist Right, openly declares himself to be the Rightist “Leninist for the XXIst century”: *“Bannon’s White House adventure was only one stage of a long journey — the migration of revolutionary-populist language, tactics, and strategies from the left to the right. Bannon has reportedly said: ‘I’m a Leninist. Lenin ... wanted to destroy the state, and that’s my goal too. I want to bring everything crashing down, and destroy all of today’s establishment»* [2].

This same Bannon rambling against big corporations which, together with apparatuses of state, control and exploit ordinary working Americans, had no problem to use the most sophisticated AI means of control to secure Trump’s victory in 2015, hiring the notorious Cambridge Analytica, a data analytics firm. There is more than an anecdotal value in this fact: it clearly signals the vacuity of alt-right populism which

has to rely on the latest technological advances to maintain its popular redneck appeal; but it also signals the fragility of the entire system which needs the shocks of populist mobilization to survive. This coincidence of the opposites (technological manipulations, populism) is based on the exclusion of the third: the liberal “free” subject who decides after rational deliberation.

So yes, we are doomed, there is no clear way out, but we should always bear in mind that the global capitalist system is even more doomed, approaching its apocalyptic end. The hopelessness is not ours when we experience ourselves at the mercy of a global always winning capitalist machine; the hopelessness is in the very heart of this machine – it ultimately means that there is no hope for us within the coordinates of the existing global system. Back to Buden, we have to begin to think in the terms of radical change – and to perceive the contours of such a change, we should not be afraid to re-learn the lessons of the past. Here is a surprising example: Hegel’s last published text, the 1831 essay “On the English Reform Bill,” in which he cautions about a possible socio-historical turn for the worse, at least in Britain. This text is usually perceived as Hegel’s anti-democratic warning against the widening of the franchise for parliamentary elections, against the shift from corporate order in which individuals participate in the social totality only through their role in a particular estate, with the direct access of individuals in the universal order. However, as Adrian Johnston pointed out, a closer look allows us to propose a different reading – Hegel “depicts a rich rabble of English landowners as having dispossessed the subsistence-farming peasantry”:

"While the 'English Reform Bill' of the title of Hegel's essay promises democratic gains through the widening of the franchise for British Parliamentary elections, the just-mentioned dispossession process creates a situation in which this 'reform' makes it likely that a wealthy Pöbel will manipulate a gullible impoverished populace whose poverty leaves them vulnerable to demagoguery and the like. Thus, seeming progress towards greater democracy, through a bad cunning of reason, probably will lead to actual tyranny in the guise of mob rule by a mob itself ruled by the socially irresponsible rich. Hegel ends this essay predicting that this particular piece of English legislation will lead not to a desirable and peaceful reform but to an undesirable and bloody revolution» "[3].

Johnston is right in reading Hegel backwards (from our experience of Rightist populism): although Hegel's doubt about the English Reform Bill is motivated by his vision of a state divided in estates and thus opposed to liberal egalitarianism (each individual can participate in the universal political sphere only through his/her belonging to a specific estate, s/he should have no direct participation in the universality that by-passes the hierarchic order of estates), he foresaw the anti-egalitarian corruption of the universal right to vote which occurs when the "rich rabble" manipulates the poor, as is the case in today's nationalist populism...

The so-called oligarchs in Russia and other post-Communist countries are another case of "rich rabble"; they are not even an authentic creative bourgeoisie, they are a bourgeois counterpart to what Marx called lumpen-proletariat: lumpen-bourgeoisie. It was lumpen-bourgeoisie which exploded in post-Communist countries from the late 1980s on, through

wild “privatizations”, etc. In Slovenia, the exemplary case of a lumpen-bourgeois is the “independent tax advisor” Rok Snežič, a collaborator and friend of the present Rightist PM of Slovenia Janez Janša. He advises Slovene companies how to move their seat to Republika Srpska (the Serb part of Bosnia) where taxes are much lower than in Slovenia, but he is prohibited to enter the territory of Bosnia because of crime investigations against him (he is the main suspect in the police investigation of an international money laundering network). While he declared bankruptcy, has no private possessions and successfully avoids paying a million Euros of tax, he drives around in luxury new cars and pays for jumbo road posters. He has no bank account and is officially employed at a company owned by his wife, with a monthly salary of 373,62 Euros delivered in cash... But is such a trend towards lumpen-bourgeoisie not a global trend of today’s “normal” capitalism? Are figures like Donald Trump and Elon Musk also not lumpen-billionaires?

President Zelensky «has said western countries are more concerned with the economic impact of rising energy prices than with the deaths of innocent Ukrainians as he denounced the latest wave of sanctions against Russia» [4]. Well, it took Zelensky a long time to get how global capitalism and democracy really work, with Russian gas still flowing to Europe through Ukraine. We should also bear in mind the financial background of the Ukrainian war: what lies beneath the Russian demand that its oil and gas should be paid in Rubles is a gigantic attempt, coordinated with China, to depose US Dollar and Euro as global currencies and replace them with the Chinese yuan.

Sooner or later we'll need measures usually associated to War Communism. Just bear in mind the double catastrophe of the Russian aggression on Ukraine for the global supply of wheat: the two states are not just the greatest exporters of wheat in the world but also the main source of chemical fertilizers for Europe, and now, in the time of sowing, one can only imagine what this could mean for the harvest in Europe. To put it brutally, there is only one serious solution: our states will have to act beyond the reliance on market mechanisms and directly organize the production of fertilizers. The paradox is that only such War Communism measures can save our freedoms, not the capitalist market – the same market which makes Russian gas still flowing to Europe through Ukraine where the war is ravaging.

Ukraine will have to realize sooner or later that, since Western solidarity is limited by economic interests, it is not enough to just “defend Europe”: Ukraine is now quite literally defending Russia itself, the Russian people, from the path of self-destruction imposed by Putin and his oligarchs. Such a stance in no way implies that we should harbor any illusions about the true aims of the Russian aggression which are more and more openly stated – in a recent comment “What Russia is obliged to do with Ukraine” [5], Timofey Sergejcev openly formulated the Russian genocidal project for Ukraine whose basic premise is that, because the nazification of Ukraine of Ukraine is a European project, “therefore the denazification of Ukraine is also its inevitable de-Europeanization”: *“Denazification is necessary when a significant part of the people – most likely the majority – has been mastered and drawn into the Nazi regime in its politics. That is when the hypothesis ‘the people are good – the government is bad’ does not work. Denazification is a*

set of measures in relation to the Nazified mass of the population, which technically cannot be subjected to direct punishment as war criminals. /.../ lustration, publication of the names of accomplices of the Nazi regime, involving them in forced labor to restore the destroyed infrastructure as punishment for Nazi activities (from among those who will not be subject to the death penalty or imprisonment). /.../ The name 'Ukraine' apparently cannot be retained as the title of any fully denazified state entity in a territory liberated from the Nazi regime. Denazification will inevitably also be a de-Ukrainization – a rejection of the large-scale artificial inflation of the ethnic component of self-identification of the population of the territories of historical Little Russia (Malorossiya) and New Russia (Novorossiya), begun by the Soviet authorities. / The Bandera elite must be liquidated, its re-education is impossible. The social 'bog' which actively and passively supported it by action and inaction, must survive the hardships of the war and assimilate the experience as a historical lesson and atonement for its guilt."

Sergejcev not only compares Ukrainian politics with Nazism, he even claims that "ukronazism carries not less, but a greater threat to the world and Russia than German Nazism of the Hitlerite version. The name 'Ukraine' apparently cannot be retained as the title of any fully denazified state entity in a territory liberated from the Nazi regime." As it is more than clear from the quoted lines, what Russia plans to do with Ukraine is exactly what Brecht describes in his poem "The Solution" apropos the 1953 popular uprising in the German Democratic Republic: "After the uprising of the 17th of June / The Secretary of the Writers' Union / Had leaflets distributed on the Stalinallee / Stating that the people / Had forfeited the confidence of the government / And could only win it back / By increased work

quotas. / Would it not in that case be simpler / for the government / To dissolve the people / And elect another?"

According to Sergejcev, this is what Russia has to do with Ukraine: to dissolve the Ukrainian people and elect/create another people. If we read this madness together with Putin's claim that Lenin invented Ukraine as a nation, we get to the conclusion that, for Putin's ideologists, Ukraine has two fathers, Lenin (who invented it) and Hitler (i.e., the Nazis who inspired "ukronazis" to actualize Lenin's invention). So what does this imply for the geopolitical situation of Russia?

"Russia has a high potential for partnerships and allies with countries that the West has oppressed for centuries and which are not going to put on its yoke again. Without Russian sacrifice and struggle, these countries would not have been liberated. The denazification of Ukraine is at the same time its decolonization, which the population of Ukraine will have to understand as it begins to free itself from the intoxication, temptation, and dependence of the so-called European choice."

In short, for Sergejcev, the solution is the radical shift in Russian foreign politics, from links with the West to the nations around the world which were brutally exploited by Western powers – Russia should take its new place as the leader of the global process of decolonization in all its new forms. The fact of the brutal exploitation of the Third World countries by the Western powers is, of course, a truth that should never be forgotten – however, it is a little bit strange to hear all this from Russia whose history in the last centuries is one big story of colonizing expansion: the whole of Siberia up to Alaska and then down to Northern California, south-eastern Ukraine which was conquered by Catherine the Great,

Kazakhstan, Azerbaijan, Georgia... and now Ukraine will be decolonized by way of... Russian colonization! It will be liberated against the will of the majority of its people who will have to be re-educated to accept colonization as de-colonizing liberation.

If an actual new global war will be avoided, the perspective is that of a fragile peace with the looming prospect of war that will serve as the reason of gigantic new military investments in order to establish the balance that will keep the fragile peace going on. What makes the peace fragile is not just the conflict of economic interests but also the conflict of interpretations of the Ukrainian war which is not just a conflict about facts – if we just try to prove false Russian claims, we miss the point made by Aleksandr Dugin, Putin's court philosopher: "Post-modernity shows that every so-called truth is a matter of believing. So we believe in what we do, we believe in what we say. And that is the only way to define the truth. So we have our special Russian truth that you need to accept» [6]. Faith thus overrides any knowledge of facts, which means that, from the standpoint of the "Russian truth," there are no brutalized corpses in Bucha and elsewhere in Ukraine – it is all staged by Western propaganda.

The time has come for the West to cease to demand obsessively that Putin should meet Zelensky (with the idea that this will be a first step towards mutual recognition) – no, eventual negotiations should be done coldly, at a lower level of bureaucrats, Putin and his inner circle should be ignored as much as possible, treated as criminals whom one is ashamed even to mention. And ultimately it is the duty of the large enough number of Russian themselves to see this.

In old Yugoslavia policemen were the butt of jokes as stupid and corrupted; in one of these jokes, a policeman returns home unexpectedly and finds his wife alone in bed, half-naked and aroused; he suspects a lover is hiding beneath the big bed, gets on his knees and looks beneath. After a couple of seconds, he raises up with a satisfied expression, just mumbling "Everything OK, nobody is there!", while quickly pushing a couple of banknotes into the pocket of his trousers... This is how in our daily lives accepting poverty and misery is paid by the misery of some form of surplus-enjoyment – in the case of Russia, the suffering of ordinary Russians is paid (not by banknotes but) by cheap patriotic pride of re-establishing Russian greatness. At a press conference on February 7 2022, Putin noted that the Ukraine government doesn't agree with his demands and accompanying this with a quote from a Russian pop song referring to rape ("Like it or not, it's your duty, my beauty."). Russian people will have to realize that they, not the Ukrainians, are the true beauty who is raped.

List of sources

1. [The West at War: On the Self-Enclosure of the Liberal Mind - Journal #126 April 2022 - e-flux.](#)
2. Quoted from <https://www.versobooks.com/blogs/3577-the-rise-of-the-leninist-right>.
3. [Capitalism's Implants, Crisis & Critique, Johnston.pdf.](#)
4. [Western nations more concerned about their economies than civilian deaths in Ukraine, says Zelensky | The Independent.](#)
5. [Что Россия должна сделать с Украиной - РИА Новости, 05.04.2022 \(ria.ru\).](#) English translation available at [Justification of genocide: Russia has openly declared its desire to exterminate Ukrainians as a nation | UACRISIS.ORG.](#)
6. [The Russians who fear a war with the West - BBC News.](#)

Захарчук Євгеній. Інноваційний розвиток економіки України: сучасний контекст російської агресії

Науковий співробітник Західного наукового центру
НАНУ і МОНУ (Львів).

E-mail: yevgeniy.zakhar@gmail.com

© Євгеній Захарчук, 5 червня 2022 р.

Ключові слова: інноваційний розвиток, модернізація економіки, людський капітал, російська агресія, пропаганда.

Російська агресія в Україні не лише створила гуманітарну кризу величезних масштабів, вже підірвала світову економіку та може спровокувати глобальну рецесію. Найбільші страждання і руйнування відчуває на собі народ України, але витрати, пов'язані зі скороченням торгівлі та виробництва, швидше за все, відчують люди по всьому світу через зростання цін на продукти харчування та енергоносії та зменшення доступності товарів. Водночас, найбільш небезпечні країни світу перебувають в зоні високого ризику війни, оскільки вони, як правило, витрачають більшу частину свого доходу на їжу в порівнянні з багатшими країнами, а це, в свою чергу, може вплинути на політичну стабільність.

Світові й вітчизняні експерти схильні називати теперішній стан світової геополітики і політики "надтурбулентним станом" з високим рівнем невизначеності і ризиків для глобальної економіки. Згідно з оцінкою засновника високотехнологічної корпорації Майкрософт Білла Гейтса [1], війна Росії проти

України, разом з пандемією коронавірусу, стане однією з причини економічного спаду в світі. Він зазначає, що російська агресія проти України вже призвела до різкого зростання цін на сировину, а також до проблем із ланцюжками постачання. Через це багато країн, зокрема США, Велика Британія, Індія та ін., почали підвищувати процентні ставки, щоб спробувати знизити інфляцію. Зазначене, зрештою, і призведе до уповільнення економічного зростання. Окрім того, Б. Гейтс висловлює занепокоєння, що на світових біржах розпочнеться розпродаж цінних паперів, який може спровокувати обвал на ринку. Подібні висновки робить й засновник технологічних гігантів «SpaceX» і «PayPal» Ілон Маск, котрий припускає, що рецесія світової економіки почнеться приблизно навесні або влітку 2022 року, але не пізніше 2023 року. Маск в своїх оцінках стверджує, що в даний час складно передбачити світові макроекономічні процеси, однак наявний суттєвий спад в економічних процесах не зможуть пережити багато компаній і бізнес-середовищ [2].

В той же час, перед очима цивілізованого світу і тепер продовжується руйнуватися життя мільйонів людей, система безпеки Євразії, варварськи знищуються міста, селища, села та інфраструктура України. Українські урядовці говорять вже про 600 мільярдні (дол. США) збитки на даному етапі і цей процес триває. Як обережно прогнозують фахівці, війна може триватиме до кінця 2022 року, що за словами міністра фінансів України С. Марченка “цього не витримає українська економіка”. Так, тільки за попередніми підрахунками, в країні зруйновано понад 350 тисяч об’єктів та мільйони квадратних метрів

житлової, освітньої, медичної, спортивної інфраструктури, пошкоджено тисячі кілометрів автомобільних і залізничних шляхів, аеропорти, порти та багато іншого.

Понад те, українське суспільство і владні органи вже міркують про кардинальну відбудову та відновлення України. Мета зазначеного – після звільнення українських територій й перемоги максимально швидко відновити все те, що знищили росіяни в ході цієї агресії. Амбітним задумом передбачається не просто відновити, а створити нову, сильну, сучасну Україну, де інфраструктура кожної громади, міста й селища відповідала б найвищому рівню європейської та світової якості й інклюзивності.

Важливо, що замість відбудови традиційних галузей, варто сфокусуватися на повній модернізації економіки. Нова економічна стратегія модернізації України має спиратися не стільки на досвід минулого (країн, яким вдалося відновитися після війни чи подвоїти ВВП за 10 років), скільки на проривні ідеї, які могли б становити цінність для всього світу. Окрім того, мають бути дотримані й інші принципи, що дадуть змогу зробити стратегію ефективною.

Економіка такої країни має передбачати стійке економічне зростання за рахунок інновацій, підприємництва, інвестицій, людського капіталу, розвитку експорту. За принципами [3]:

- сервісна держава, яка гарантує захист прав і рівність можливостей;
- пріоритет інноваційного зростання і розвитку людського капіталу;

- інтегрованість у світові мережі створення цінності й забезпечення привабливості для інвесторів і талантів.

Багаторічні вітчизняні дослідження і, особливо, аналіз теперішньої інформаційної війни свідчать, що російська пропаганда діє тупими масованими методами, що були актуальними наприкінці 1980-х років і продовжують застосовувати напрацьовані алгоритми й зараз. Роспропагандисти працюють там та мають певний “успіх”, де у людей немає доступу до альтернативної інформації про події, процеси, явища тощо.

Суб’єктність країни у визначенні напрямів економічного розвитку, цілеспрямований рух до набуття членства в Європейському Союзі, стимулювання включення України в глобальні мережі створення цінності, середовище, сприятливе для розміщення штаб-квартир міжнародних інституцій та R&D офісів і виробництв глобальних компаній в Україні - це ті наративи, що спроможні нівелювати перекручення та російську пропаганду в ретроспективі і в сучасності.

Список джерел

1. Bill Gates Says Economy ‘Bears’ Have Strong Argument on Slowdown. URL: <https://www.bloomberg.com/news/articles/2022-05-08/bill-gates-says-economy-bears-have-strong-argument-on-slowdown>
2. Did Elon Musk Just Issue a Warning About Tesla Stock? URL: <https://www.fool.com/investing/2022/06/03/did-elon-musk-issue-warning-about-tesla-stock/>
3. Длігач А. Принципи, які мають стати основою економіки України на десятиріччя після перемоги. URL: <https://forbes.ua/company/printsipi-yaki-mayut-stati-osnovoyu-ekonomiki-ukraini-na-desyatirichchya-pislya-peremogi-21042022-5588>

Кармазіна Марія. Зриваючи маски: президент України про нищість Росії, геноцид українців, перспективи Європи

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2887-6824>

Головний науковий співробітник Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, доктор політичних наук, професор.

E-mail: karmm@ukr.net

© Марія Кармазіна, 20 травня 2022 р.

Ключові слова: Президент України, російський терор, геноцид українців, воєнні злочини Росії.

Ключове, а, отже, найактуальніше питання сьогодення - як стала можливою у ХХІ столітті війна в Європі? Одна із відповідей полягає у тому, що домінантним чинником, який уможливив повномасштабне вторгнення Росії в Україну, стала російська пропаганда, в основі якої - ідеї фашизму, нацизму, сталінізму. Про це дозволяє твердити, приміром, своєрідний “маніфест російського фашизму” [1], як встигли охарактеризувати західні експерти статтю Т. Сергєйцева “Что Россия должна сделать с Украиной”, що була опублікована на початку квітня 2022 р. на російському державному інтернет-ресурсі РИА Новости. Основні бажання росіян щодо України, як свідчить просякнутий антизахідництвом і антидемократизмом вказаний “маніфест”, сконцентровані у поняттях денацифікація, деукраїнізація, дебандерізація, деєвропеїзація та знищення (у реальності, на сторінках

історії та в пам'яті нас упних поколінь) імені Української держави і, відповідно, українського народу. Тобто стаття - заклик до завоювання і до тотального геноциду українців. Утім, ця стаття Сергєйцева (як і його ж публікація, що побачила світ у квітні 2021 р. за назвою "Яка Україна нам не потрібна") - лише один із проявів рашизму, який з межі ХХ-ХХІ століть поступово насичував і злякiсно проростав у думки і душі як самих підданих російського диктатора, так і колаборантів в Україні, корумпованих представників політичної еліти країн Європи, які готові були продукувати фальшиві "формули" для України і українців (приклад - "формула Штайнмаєра", проекти "фінляндизації України", створення на українській землі "народних республік", "Новоросії" і т.п.).

За активне розвінчання психології та міфів рашизму, під яким я розумію новітню ідеологію та політичну тоталітарну практику - соціальний рух, який почав формуватися в Російській Федерації наприкінці 1990-х років та нині досяг апогею свого розвитку в умовах специфічної фашистської політичної системи - путінізму, з перших днів війни взявся Президент України Володимир Зеленський. До такого висновку підвів проведений мною аналіз 155 президентських промов і звернень, виголошених у період 85 днів війни - з 24 лютого до 19 травня - до українців, урядів та парламентів світу, народів Європи, Америки, Азії і які доступні для ознайомлення і дослідження на сайті "ПРЕЗИДЕНТ УКРАЇНИ ВОЛОДИМИР ЗЕЛЕНСЬКИЙ. Офіційне інтернет-представництво" - www.president.gov.ua.

Уже перші дні війни, розпочатої рашистами, змусили В. Зеленського по-своєму фіксувати у своїх виступах

специфічні риси психіки, моралі, культури російських загарбників:

- “вони руйнують навіть церкви. Бомбами! ...ракетами. Вони не знають святого й великого, як знаємо ми” [2];
- “Україна... для них... просто мішень” [3];
- для них “більше не мають значення слова «син», «мати», «батько» [4];
- “терор став національною ідеєю” росіян [5];
- “у вільних людей стріляють раби. Раби пропаганди, яка підміняє їхню свідомість. ... Раби сприймають волю як дикість, як небезпеку. У них переляк. Переляк, який пропагандисти вміють перекувати на ненависть. А далі – постріли в мирних вільних людей” [6].

Іншою особливістю промов Президента стало протиставлення “іх” і “нас”:

- “Ми об’єднуємося. Ми робимо все, щоб захистити своє. ... Україна для нас – не просто територія, як для окупантів. Вони ж тут нічого не розрізняють, не розуміють нічого. ... Україна для нас – це мільйони щасливих миттєвостей, рідних символів, пам’ятних місць. Ми відчуваємо цю землю” [3];
- “Україна – це сповнена життя держава, яка має історичне коріння та моральну основу на всій своїй території” [7];
- “Ми – одна з найбільших країн Європи. І одна з найбільш строкатих. Але об’єднаних – демократією й повагою до кожної людини, до кожної спільноти. ... Формат російського державного життя не передбачає всього того, що є абсолютно звичним для нас, для України. Росія хоче зробити так, щоб в усьому нашому регіоні домінував тільки один порядок – тиранічний. Щоб будь-яка різно-

манітність була знищена. Щоб було неможливо знаходити спільну мову та компроміси між різними спільнотами” [8];

- “Бути сміливими – це наш бренд” [9];
- “...у смерті немає шансів перемогти життя. Це знає кожна людина. Це знає кожен християнин. Це базовий елемент нашої культури. ...у сучасній російській культурі цього вже не існує. Бо, щоб зробити все, що вони робили проти українців, у наших містах... треба вбити в собі людину. Бо людина будь-якої віри просто не може такого зробити” [10].

Визначаючи характер війни (в умовах ігнорування російськими окупантами міжнародного права, законів цивілізованого світу), в яку Росія ввергла Україну, Президент у своїх промовах-діалогах з українською нацією і світом акцентував: ця війна для нас, українців, - визвольна, вітчизняна, війна проти тиранії, проти Росії-колонізатора, проти російського варварства і терору, депортації українців, викрадення дітей.

Зрештою, у складній сітці координат воєнного часу, крім “їх” і “нас” чільна увага українським Президентом приділялася “цивілізованому світу” - країнам Європи і Америки. Основними питаннями, яким Володимир Зеленський приділяв увагу, намагаючись бути почутим на Заході, стали питання, які покликані були по-своєму “зірвати маски” з окупанта. Президент наголошував, що “Україна для російських військ – це брама Європи. Вони хочуть увірватися”, але ж “варварство не повинне пройти” [11]; у планах Росії - знищення свободи і демократії, розділення Європи (через підкуп і використання, залякування, підкорення). Крім того, український лідер

намагався донести до світу інформацію про міф “другої армії світу”, про злочини Росії в Україні - війнні, проти людяності, злочин геноциду, злочин проти миру, які рашисти скоювали і скоюють і на Паску, і під час Рамадану чи Песаху. Про істинність слів Президента “кричать” стерті з лиця землі українські міста Буча, Гостомель, Ірпінь, Макарів, Волноваха, Попасна, Маріуполь, Рубіжне та десятки інших сіл і містечок; затоплене після підриву дамби на річці Ірпінь село (поблизу Києва) Демидів (бо - “краще вода в хату, ніж москаль”), могили в садах і парках, на городах і дитячих майданчиках; згвалтовані немовлята(!) і діти, вагітні жінки і люди похилого віку: не лише бабусі пережили наругу, але й літні чоловіки; розповіді про катування (відрізали вухо, пальці відрубали, відрізали голову, здерли шкіру) і вбивства (із зав’язаними руками, пострілами в потилицю, вуха, в обличчя), про неймовірний порятунок (Миколи Куліченка з Чернігівщини, який після розстрілу вночі виліз із могили, де залишилися його два рідні брати), про спалені лікарні, пологові і житлові будинки, школи, театри, бібліотеки...

Спростуванню міфів росіян про те, що в Україні не “війна”, а “спецоперація”, що кадри з місць злочинів це - “фальшивка”, “інсценування” (а російський солдат нібито не скоює протиправних дій проти цивільного населення) та документуванню злочинів сприяло відвідування України та безпосередньо місць злочинів російської армії (на запрошення Президента, української дипломатії, урядовців) низки представників урядів європейських держав, високопосадовців Америки, очільників

міжнародних організацій, першими серед яких стали міністр закордонних справ Литви Габріеліус Ландсбергіс (15 березня), голови урядів Польщі, Чехії та Словенії (16 березня). У квітні-травні Україну приїздили підтримати, з-поміж іншого, президентка Європейського парламенту Роберта Меццола, президент ПАРЕ Тіні Кокс, віцепрезидент Єврокомісії Жозеп Боррель і президентка Єврокомісії Урсула фон дер Ляєн, прем'єр-міністр Великої Британії Борис Джонсон, держсекретар США Ентоні Блінкен і міністр оборони Ллойд Остін, Перша леді США Джилл Байден, прем'єр-міністр Канади Джастін Трюдо та інші.

Злочини Росії, побачені іноземцями в Україні “по свіжих слідах”, є, як зазначав Президент України 8 травня у зверненні з нагоди Дня пам'яті та примирення, своєрідною “кривавою реконструкцією нацизму” росіянами, за що Росія повинна буде відповісти у міжнародному трибуналі. А Україна - відродиться! А у нині зруйнованих, і згодом відбудованих містах буде, як наголосив український лідер (15 травня), “український прапор, український закон, українське життя”, а “жорстокість окупантів, яку Україна переживає щодня, призведе лише до того, що російські солдати, які виживуть, заберуть це зло із собою назад у Росію”.

Список джерел

1. Зарипов И. “Явка с повинной”. Рунет читает “манифест российского фашизма”. URL: <https://www.svoboda.org/a/yavka-s-povinnoy-runet-chitaet-manifest-rossiyskogo-fashizma/31786412.html>
2. Звернення Президента України Володимира Зеленського до парламенту Великої Британії. 8 березня 2022 р. URL: <https://www.president.gov.ua/news/zvernennya-prezidenta-ukrayini-volodimira-zelenskogo-do-parl-73441>

3. Сьогодні добровольцями є всі, хто відчуває вільний поклик до захисту України – звернення Президента Володимира Зеленського. 14 березня 2022 р. URL: <https://www.president.gov.ua/news/sogodni-dobrovolcyami-ye-vsi-hto-vidchuvaye-vilnij-poklik-do-73557>
4. Що більше Росія застосовує терору проти України, то гірші наслідки для неї – звернення Президента Володимира Зеленського. 20 березня 2022 р. URL: <https://www.president.gov.ua/news/sho-bilshe-rosiya-zastosovuye-teroru-proti-ukrayini-qirshi-n-73685>
5. Звернення Президента України Володимира Зеленського до народу Швейцарії. 19 березня 2022 р. URL: <https://www.president.gov.ua/news/zvernennya-prezidenta-ukrayini-volodimira-zelenskogo-do-naro-73677>
6. Женить окупантів, женить цих рабів: звернення Президента Володимира Зеленського до жителів українських міст. 21 березня 2022 р. URL: <https://www.president.gov.ua/news/zhenit-okupantiv-zhenit-ci-h-rabiv-zvernennya-prezidenta-volo-73713>
7. Російські війська знищують усе, що робить нас народом, але за це на них чекає відповідальність – звернення Президента Володимира Зеленського. 26 березня 2022 р. URL: <https://www.president.gov.ua/news/rosijski-vijska-znishuyut-use-sho-robit-nas-narodom-ale-za-c-73873>
8. Промова Президента України у Генеральних кортесах Іспанії. 5 квітня 2022 р. URL: <https://www.president.gov.ua/news/promova-prezidenta-ukrayini-u-generalnih-kortesah-ispaniyi-74125>
9. Бути сміливими – це наш бренд; будемо поширювати нашу сміливість у світі – звернення Президента Володимира Зеленського. 7 квітня 2022 р. URL: <https://www.president.gov.ua/news/buti-smilivimi-ce-nash-brend-budemo-poshiryuvati-nashu-smili-74165>
10. Збройні Сили України – це фундамент, на якому має стояти фортеця з нашої національної єдності – звернення Президента Володимира Зеленського. 22 квітня 2022 р. URL: <https://www.president.gov.ua/news/zbrojni-sili-ukrayini-ce-fundament-na-yakomu-maye-stoyati-fo-74489>
11. Промова Президента України Володимира Зеленського в Палаті депутатів Італії. 22 березня 2022 р. URL: <https://www.president.gov.ua/news/promova-prezidenta-ukrayini-volodimira-zelenskogo-v-palati-d-73733>

**Кіянка Ірина, Туркало Мирослава,
Mioduchowski Andrzej.
Міфологеми і популізм в сучасному вимірі**

ORCID : <https://orcid.org/0000-0002-3100-7796>

Ірина Кіянка - доцент кафедри державної політики і
врядування Інституту державного управління НУ
«Львівська Політехніка», доктор політичних наук.
E-mail: kiyanka@i.ua

Мирослава Туркало - аспірантка кафедри державної
політики і врядування Інституту державного управ-
ління НУ «Львівська Політехніка».

Andrzej Mioduchowski - Вища школа Крайової Гос-
подарки в Кутно, Польща.

© Ірина Кіянка, Мирослава Туркало, Andrzej
Mioduchowski, 6 червня 2022 р.

У статті акцентовано увагу на проблематиці міфологем в контексті популізму. Міфологеми дуже часто відіграють руйнівну роль у побудові нових сучасних демократій, адже тяжіють до негативного образу сприйняття позитивних змін, начебто вони можуть нести радикальний характер. У свою чергу відбувається своєрідне зіткнення старого і нового порядку, де популізм займає особливу місію.

Ключові слова: популізм, популістські слогани, політична система, демократичні цінності.

In the history of independent Ukraine, populism has manifested itself differently and on a large scale. Already in the years of the crisis of the socialist system, which became fatal for him, without political populism, political agitation helped the national-democratic forces to eliminate the communists from power. After independence, significant elements of populism became the constant of the political struggle in Ukraine. The actual norm of political competitions in Ukraine was generous and unlikely social and economic promises that were distributed by most parties and politicians. The Ukrainian election race, especially the presidential one, is characterized by another populist trait - an attempt to provide political rivalry as a struggle for good and evil. This was due to the deep cultural

and mental differences between different Ukrainian regions. It is possible to state the presence of populist traits in most of the significant Ukrainian political forces. For some, party ideology sometimes became a scenery to cover the interests of certain business groups. There is a clear need to reduce the level of populism in Ukrainian socio-political life, weaken its influence on the process of struggle for power and the adoption of managerial decisions (although they may have relatively less than election campaigns, populist workload). This could be facilitated by a series of measures. That is, the saturation of the information space with objective analytical materials that would demonstrate the possible consequences of attempts to implement populist proposals, their harm or unrealistic. A public space could be a media platform potentially capable of counteracting populism. Moreover, the experience of populists is based on everyday, direct perception of the world and its problems, simplified ideas about causation and relations of public life, populism offers correspondingly easier, often rebellious ways out of difficult situations. And this seems like an attractive solution to supposedly socio-economic problems, but delving into the deep dimension of understanding populism, it becomes clear that it is only a means of gaining power and trying to keep it longer.

Key words: populisms, populists slogans, political system, democratic values.

Постановка проблематики. На сьогодні проблема міфологем є актуальною, оскільки з російським повномасштабним вторгненням в Україну, історичні міфі мають зараз інше навантаження і потребують раціонального трактування. Тому важливо, не спекулювати історичними міфологемами, а досить часто давати справжню і критичну оцінку в розріз соціально-економічних, політичних та культурних реалій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливими працями у даній статті є сучасні українські автори та зарубіжні науковці: В. Гавел [1], Ф. Фукуяма [7; 8], Т. Прядко [5], Я. Чернятевич [6], С. Жижек [11].

Постановка завдання. Проаналізувати та дати оцінку міфологемам в контексті популізму в українській політиці в розрізі світової політики.

Виклад основного матеріалу. Популізм можна вважати неминучим супутником політичної свободи та демократичного устрою. Подекуди він постає силою, яка сприяє розширенню політичної участі, проведенню реформ в інтересах численних соціальних груп із низьким статусом. Схиляючись до протиставлення права більшості інтересам і правам тих чи інших меншин, популізм може бути загрозою правовій державі та базовим політичним і громадянським свободам. Скрізь, де популістські лідери отримували владу, вона набувала авторитарного характеру, супроводжувалася зловживаннями й утисками (але не знищенням) опозиції.

В історії незалежної України популізм виявив себе порізному та у чималих масштабах. Вже у роки кризи соціалістичного ладу, що виявилася для нього фатальною, не позбавлена популістських рис політична агітація допомогла націонал-демократичним силам усунути комуністів від влади.

Після здобуття незалежності значні елементи популізму перетворилися на константу політичної боротьби в Україні. Фактичною нормою політичних змагань в Україні стали щедрі та малореальні соціально-економічні обіцянки, що їх роздавали більшість партій і політиків. Бідність основної частини виборців у поєднанні зі звично патерналістським ставленням до держави, браком сформованої культури політичної дискусії, робили український електорат чутливим саме до популістських апеляцій. Попри декларовані відмінні ідеологічні платформи, в Україні високі стандарти соціального захисту обіцяли виборцям і ліві, і праві партії (разом із обіцянками швидкого та вражаючого економічного

зростання тощо). Правдивим конкурсом обіцянок ставали парламентські, президентські виборчі кампанії.

В. Гавел вдало підкреслив, що Європейський Союз зараз дозволяє тягнути себе в напрямку сучасної глобальної цивілізації, він не чинить супротиву в цьому. Його головною ідеєю є ріст усього, ріст задля росту, творення прибутку, прибутку для прибутку, і за будь-яку ціну, розквіт і добробут, однак, на жаль, лише одновимірний. Факти втрачають значення, руйнуються традиційні ідеології, ширяться моральний релятивізм, лицемірство й подвійні стандарти. Загальний ірраціоналізм забезпечує зростання популярності маргінальних політичних сил, що несуть загрозу демократії, західній цивілізації[1].

Популізм активно використовує політичну міфологію, оскільки «політичний міф став складовою технології управління суспільною свідомістю, відпрацьованої й удосконалюваної віками». Його актуалізації сприяє розширення віртуального простору з розвитком новітніх інформаційних і комунікаційних технологій, коли формується новий тип символічного буття людини, культури, соціуму [2]. Нові міфологеми швидко поширюються віртуальним середовищем, схвально сприймаються віртуалами та опосередковано впливають на некористувачів мережевого простору. Популізм легко використовує для свого успіху ситуацію, коли суспільство перебуває в стані соціальної стурбованості, тривожності, який характеризується підвищеною збудливістю чи апатією, невпевненістю, агресивністю, суттєвистістю людей. Тоді популізм проявляється в критиці існуючих державних інститутів, їх діяльності, яка приносить шкоду

суспільству, збурюючи недовіру до них. Люди в цій ситуації хочуть знати шляхи виходу з наявної ситуації, потребують ідеї, яка б могла їх вивести з напруженої ситуації [3].

Для демократії важливі процедури, адже вони раціоналізують емоції. Перше, що роблять популісти, – бунтують проти інституцій та процедур. Основний їхній заклик: оскільки еліта не представляє інтересів звичайних людей, то потрібно повернутися до справжньої прямої, афінської демократії – до референдумів та виборів в онлайні. Їм не потрібна раціоналізація наших почуттів, бо люди роблять вибір непрагматично. Вони керуються своїми переконаннями, які певною мірою залежать від емоційного стану [4].

Природний владний інстинкт завжди підказує політикам, яким чином спокусити електорат, на яких стереотипах можна зіграти та які психологічні механізми використати. Як своєрідну приманку дуже часто вони, окрім соціальних питань, обирають національну ідею. На хвилі націоналізму з'явилося чимало політичних лідерів, які, зазвичай, претендували на те, щоб стати лідером нації. Легкість, з якою вони ставали популярними, здобували масову підтримку зумовлена, насамперед, тим, що проблеми нації стосуються всіх, хто ототожнює себе з нею. Популісти артикулюють національні питання достатньо спрощено, доступно й прямолінійно, звертаючись до національних історичних міфів [5].

Популісти атакують три речі. Перша – формальні інституції, кажучи, що вони забюрократизовані, корумповані, занадто складні. Говорять, навіщо нам Конституційний Суд, адже я представляю волю народу.

Друга їхня атака – на неформальні принципи та норми. А третя – на медіа, громадянське суспільство. В Угорщині ми спостерігали атаки на університети як на центри вільної думки, таврування їх як агентів Сороса. Можна згадати тут і трампове “fake news”, і твердження про брехливість усіх медіа. Вони, зокрема, маргіналізують опозицію, заперечують конфлікт інтересів, коли громада може призначати суддів, заперечують підзвітність та прозорість у фінансуванні.

Популізм підживлюється поточною соціально-економічною ситуацією в Україні, яку Я. Чернятевич характеризує як турбулентну, виокремлюючи такі її причини:

- низький рівень задоволення потреб населення та, як наслідок, активні міграційні процеси за межі країни та в межах України;
- політична нестабільність та, як наслідок, високі ризики для інвесторів;
- неефективна державна політика у грошово-банківській сфері, як наслідок – зниження доходів населення, підвищення рівня бідності в країні;
- дефіцит бюджету, зумовлений неефективною політикою у фінансовій сфері, та незадовільний рівень державного фінансування програм розвитку новітніх галузей економіки [6].

Як зауважив Ф. Фукуяма, у реальності ліберальним демократіям ніколи не вдається повністю дотримуватися своїх основоположних принципів – свободи і рівності. Права часто порушують. Для багатих і могутніх закон ніколи не застосовується так само, як до бідних і слабких.

Громадяни, навіть маючи можливість брати участь у політичному житті, часто вирішують цього не робити. Успіх демократії залежить не від оптимізації її ідеалів, а від балансу - між індивідуальною свободою та політичною рівністю, а також між ефективною, наділеною легітимною владою державою та інститутами права й підзвітності, які її стримують[7].

Утім, важко запропонувати єдиний рецепт того, що робити, щоб уникнути шкоди популізму. Потрібна освіта та на всіх рівнях нагадування, що світ багатовимірний і цього не треба боятись, ба навіть навпаки – любити це. Цей страх складності світу можна перетворити на любов, адже тоді з'являється більше можливостей навчатись[8]. Як організувати таке навчання – окремий виклик. Необхідно змінювати подання матеріалів у школах так, щоб навчання розвивало критичне мислення та багатовимірне розуміння. Популізм зараз зростає в геометричній прогресії, оскільки світ змінився, а суспільні та політичні інституції – ні. Треба змінюватися натомість мейнстрімним політичним партіям: адаптовуватися до інформаційного світу та давати відповіді на нові виклики, що турбують людей [9].

Крім того, популісти використовують особливу стилістику, яка наближена до стандартів пересічного громадянина. Нарешті, популізм є важливим інструментом мобілізації широких мас населення. В умовах медіатизації політики популізм використовує весь арсенал засобів, у тому числі соціальні мережі[10]. Втім говорити про ціннісний аспект популізму ми вважаємо передчасним. Це явище не є однозначно позитивним чи негативним, натомість ми вважаємо його адекватною

відповіддю на нездатність традиційних політичних сил вирішити поточні проблеми в економічному житті.

С. Жижек відмітив, що надії на прогресивну роль популізму є помилкою. Основним запереченням С. Жижека стало твердження про антиполітичний характер популізму. Йому притаманне максимальне спрощення ситуації, коли, при неможливості проаналізувати складне становище в суспільстві, провина за негативні явища покладається на одного псевдоконкретного ворога. На думку С. Жижека, популізм екстерналізує внутрішній антагонізм, який притаманний будь якому суспільству, або спрямовує об'єктивні соціальні проблеми на псевдоконкретного ворога, придушення чи знищення якого відновить баланс і справедливість. У такій ситуації реальні суперечності зміщуються й містифікуються. Важливою рисою популізму є те, що він не розглядає проблем в політичній та економічній системі загалом, а бачить їх лише в окремому елементі системи, який не виконує свою функцію [11].

Патерналізм, егалітаризм, прищеплені політичній культурі українців радянською соціально-політичною системою, у поєднанні з хронічною бідністю роблять українське суспільство вразливішим до натиску соціального популізму. Людей завжди легко переконати тим, у чому вони хочуть переконатись, тобто тим, що тішить їх схильності, надії чи інтереси. Де люди покинуті на самих себе й не відчувають, що держава є захисником законності, яскраві прояви популізму пов'язані також із культурою корупції, коли трохи обманювати й хитрувати вважається нормальним. Як і в країнах розвинутої

демократії, так і в Україні слід мінімізувати небезпечний вплив популістських технологій можна двома основними взаємообумовленими шляхами: 1) реалістична оцінка правлячими елітами дійсних загроз для функціонування демократії й збереження стабільності та відкрита розмова з суспільством про ризики та перспективи вирішення нагальних проблем; 2) підвищення ролі громадянського суспільства у формуванні політичного порядку денного, утвердженні громадянської політичної культури, загальної освіченості суспільства, його політичної компетенції.

Висновки. Отже, коли популізм апелює до суспільних насторів, тоді власне появляється спроба підлаштуватися під стереотипи масової свідомості і тоді популізм стає засобом завоювання влади.

Сьогодні популістські сили «старої Європи» характеризують, по-перше, схильність до різних форм націоналістичної риторики та ідеології; по-друге, критичне сприйняття ЄС і процесів глобалізації; по-третє, негативне ставлення до масової імміграції. Специфічною новою рисою західноєвропейського популізму є поява рухів і політиків, які, як популісти у риториці та політичних технологіях, обстоюють принципи вільного ринку, обмеження державного регулювання, скорочення податкового навантаження, часто-густо поєднуючи їх із закликами до протекціоністської політики.

Список джерел

1. Гавел В. Прошу коротко. Розмова з Карелом Гвіздялою, примітки, документи. Львів:ПАІС, 2016. 288с.
2. Інституційні зміни політичної системи сучасної України: оцін-

- ка стану та напрями оптимізації: аналіт. доповідь / за ред. Г. І. Зеленько. Київ: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2014. 164 с.
3. Мирний М. Що таке популізм, чим небезпечний і як його праткикують на виборах. URL: <https://zmina.info/articles/shho-take-populizm/>
 4. Після правди. Чому в сучасному світі брехня політиків не має значення. Аналітичний центр. Агенція журналістики даних «Texty». URL: <http://texty.org.ua/pg/article/editorial/read/69410> (дата звернення 20.01.2017).
 5. Прядко Т. П. Соціально-психологічна взаємообумовленість абсентеїзму і популізму. Держава і право: Збірник наукових праць. Серія Політичні науки. Випуск 74 / Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Київ: Вид-во «Юридична думка», 2016. С. 14-24.
 6. Чернятевич Я.В. Турбулентність у соціально-економічній системі України. Вісник ОНУ імені І.І. Мечникова. Серія «Економіка». 2020. Т. 25. Вип. 2 (81). С. 43–48
 7. Фукуяма Ф. Потреба в гідності і політика скривдженості. - К.: Наш формат, 2020. 192с.
 8. Fukuyama F. "The Populist Surge", The American Interest 13 (4) 2018. 16- 18pp.
 9. Jansen R. Populist Mobilization: A New Theoretical Approach to Populism. Sociological Theory. 2011. Vol. 29. No. 2. P. 75–96.
 10. Moffitt B., Tormey S. Rethinking Populism: Politics, Mediatization and Political Style. Political Studies. 2014. Vol. 62. No. 2. P. 381–397.
 11. Zizek S. Against the Populist Temptation. URL: <http://www.lacan.com/zizpopulism.htm>

Литвин-Кіндратюк Світлана. Психологія міфотворення та ритуалу в культурі

ORCID : <https://orcid.org/0000-0001-5872-2215>

Доцент кафедри психології розвитку
Прикарпатський національний університет імені Ва-
силя Стефаника, психолог, кандидат психологічних
наук.

E-mail: lytvynkindr@ukr.net

© Світлана Литвин-Кіндратюк, 29 травня 2022 р.

Пропонується психолого-історичний аналіз феноменів міфотворчості та міфотворення в контексті психологічної ритуалістики. Міфотворення на відміну від індивідуальної міфотворчості розглядається як колективний процес, який неперервно й нерозривно пов'язаний зі змістом та формою міфо-ритуального комплексу, який реалізується в житті конкретної історичної спільноти, уклад життя якої при цьому зазнає історичних змін. Міфотворення – це складний колективний історичний процес, який вкорінений в практики поведінки людей й може призводити до актуалізації не лише новітніх міфів на ритуали, а прадавніх форм міфотворення й міфорузуміння, що пов'язані з історичною пам'яттю того чи іншого народу. Визначається, що міф виникає як колективний міф, як згадка про певну пережиту, переважно екстремальну для існування спільноти, подію. Показано, що аналіз феноменології міфотворчості в царині психології пропаганди, зокрема міфодизайну, варто здійснювати як в форматі психотехнології керування реальністю, яка розробляється з врахуванням її статистики та мікродинаміки, а й з боку історичної макродинаміки всієї сукупності феноменів міфології. Мовиться про зміст й характер динаміки колективного міфотворення в історичних процесах, на довгих історичних дистанціях, насамперед з психолого-історичного боку. Останнє дозволяє з'ясувати неперервність та водночас дискретність процесів міфотворення, їх подієві джерело та тенденції змін в умовах мирного життя та війни.

In this article is offered psychological-historical analysis of the phenomena of myth-making and myth-creation in the context of psychological ritualism. Unlike individual myth-creation, collective myth-making is considered as a collective

process that is continuously and inextricably linked with the content and form of the myth-ritual complex, which is realized in the life of a particular historical community, whose way of life undergoes historical changes. Myth-making is a complex collective historical process that is rooted in the practice of human behavior and can lead to the actualization not only of the latest myths in rituals, but also ancient forms of myth-making and myth-understanding related to the historical memory of a nation. It is determined that the myth arises as a collective myth, as a mention of a certain experience, mostly extreme for the existence of the community, the event. It is shown that the analysis of the phenomenology of myth-making in the field of propaganda psychology, in particular myth-design, should be carried out in the format of psychotechnology of reality management, which is developed taking into account its statics and microdynamics, but also from historical mythology. It talks about the content and nature of the dynamics of collective myth-making in historical processes, over long historical distances, primarily from the psychological-historical point of view. The latter allows us to clarify the continuity and at the same time the discreteness of the processes of myth-making, their source and trends in peace and war.

Keywords: individual myth-making, collective myth-making, myth, ritual, myth-design, ritualizations, myth-ritual complex, social practices.

В умовах стрімких соціокультурних трансформацій, викликів та загроз на тлі екологічних катастроф та російсько-української війни важливим питанням для культурної психології та психології пропаганди постає систематизація форм та видів міфотворчості в умовах війни. Соціальні психологи нині виокремлюють ідеологічну, політичну, побутову, рекламну міфотворчість, яка тісно переплітається з модерними способами політичної пропаганди чи цілеспрямованим соціальним конструюванням міфологічних наративів. Водночас на феномен міфотворчості, який дедалі частіше визнається важливою прикметою комунікації в сучасному інформаційному суспільстві, особливо в межах медіареальності, варто поглянути дещо ширше, а саме у вимірах культурної та історичної психології. Це

уможливить аналіз феноменології міфотворчості, зокрема міфодизайну, не лише як психотехнології керування реальністю, яка розробляється з врахуванням її статичності та мікродинаміки, а й з боку історичної макродинаміки цих феноменів. Мовиться про зміст й характер динаміки колективного міфотворення в історичних процесах, на довгих історичних дистанціях, насамперед з психолого-історичного боку. Останнє дозволяє з'ясувати неперервність та водночас дискретність процесів міфотворення, їх події витоки, стрімкі річища та «застійні болота», розмежувати психологічні механізми та особливості міфотворчості доби архаїки чи модерну тощо.

В контексті зазначеної аналітики згадаємо старовинні, частково вже призабуті, дискусії про стосунок міфу, міфотворення до ритуалу, оскільки висловлені в їх ході ідеї можуть стати ключем для психолого-історичного аналізу закономірностей міфотворчості та міфотворення в наш час. Відомо, що на основі ритуалістичних студій кінця XIX – початку XX століття, зокрема на тлі суперечок про первинність ритуалу та міфу, у психології сформувалася проблемна область, яку позначимо як психологічна міфоритуалістика. Біля її витоків стояли З.Фрейд, К.Г. Юнг та інші вчені [5; 7]. Тут лише зазначимо, що в межах аналітичної психології К.Юнга було гостро поставлено питання першоджерел ритуальної поведінки особистості, що переростає у ретельний пошук її міфологічної першоструктури. Вчений захоплений висвітленням її незмінного внутрішнього першообразу, де константність ритуалу закодована на ментальному рівні міфу. К. Юнг вважав, що першообраз зумовлений архетипом, який є стрижнем колективного несвідомого, виявом

константності його міфологічного субстрату. Тим самим у аналітичній психології К. Юнга повторюваність ритуальної дії поєднуються з повторюваністю внутрішньої форми архетипу. І в цьому поєднанні вбачається своєрідний аналог, кристалізований інваріант міфоритуального комплексу у внутрішньому світі людини [7].

Загалом більшість істориків, антропологів, культурологів, які досліджували явище архаїчного міфу або ритуалу, сходяться на думці про існування єдиного міфо-ритуального комплексу, який на зорі цивілізації утворював нерозривну єдність в колективному бутті первісної спільноти. Подальші розлогі міждисциплінарні студії на цьому терені дозволили виокремити «нові» та «старі» ритуали, «стародавні» міфи та «неоміфи» тощо. Виникає питання, чи існує історичний вертикальний та соціокультурний горизонтальний зв'язок між цими виявами міфо-ритуального комплексу, чи втрачає він згодом ознаки такої єдності? На нашу думку, як в архаїчному, так і в модерному та постмодерному суспільствах, процесуальний зв'язок міфу та ритуалу в житті соціальних спільнот не зникає. Він існує більш або менш тривко й опосередковано водночас на різних рівнях їх реалізації в міфотворчості та ритуальній поведінці, тим самим актуалізуючи архаїчні або модерні його прикмети – ритуали й ритуалізації, що практикуються в цих соціальних спільнотах.

Думається, що така тривка залежність між міфом і ритуалом існує на різних рівнях їх функціонування. Міфотворення – це складний колективний історичний процес, який вкорінений у практики поведінки людей й

може призводити до актуалізації не лише новітніх міфів на ритуалів, а прадавніх форм міфотворення й міфорозуміння, які пов'язані з історичною пам'яттю того чи іншого народу. Міф виникає як колективний міф, як згадка про певну пережиту, переважно екстремальну для існування спільноти, подію. Проте він може бути й результатом неусвідомленої індивідуальної міфотворчості чи цілеспрямованого конструювання псевдоміфу в межах міфодизайну.

З огляду на відхилення від сутнісної основи колективного міфу індивідуальна міфотворчість покликана вносити творче начало в розвиток етнокультурної ідентичності особистості, що в умовах багатоукладності постмодерного способу життя не завжди вдається. Натомість цілеспрямоване тиражування штучних неоміфів, наповнення їх у процесі міфодизайну психолінгвістичним змістом, стає своєрідною зброєю психологічної інформаційної війни. Така зброя може не лише сприяти керуванню медіареальністю, а й здійснювати деформуючий та дестабілізуючий вплив на поведінку особистості. Припускаємо, що міфотворчий сторітелінг (Вс. Зеленін)[4] за певних умов здатен «реанімувати» не лише різнорівневі архетипи, зокрема на базі архаїчних уявлень, а й реконструювати стародавні практики поведінки. До того ж, ритуальна поведінка особистості присутня нині в соціально-психологічній реальності надто різноманітно – в повсякденному житті та на полі бою, в сакральному просторі та в освітньому середовищі тощо. Вона приміряє безліч конструктивних й деструктивних, сакралізованих й псевдосакралізованих «обличь», це стосується політичних, релігійних,

повсякденних ритуалів мирного життя та воєнного стану.

З погляду Е. Дюркгайма вірування конституують розподіл соціальної реальності на дві сфери життєдіяльності архаїчної спільноти – табуйовану «сакральну» та повсякденну «мирську»[3]. Сакральне – це те, що люди шанують як екстраординарне, що викликає священний трепет та благоговіння, тоді як мирське в структурі сакрального – це те, що люди визначають як буденний елемент життя, тим самим профанне ніби постійно повторює сакральне. Відтак ритуал виступає формою соціальної поведінки індивіда, що виявляє його ставлення до сакрального та до профанного. Він включає, з одного боку, дії з сакральними предметами, та, з другого боку, побутову поведінку, яка, маючи стосунок до тотемів, теж опиняється у затінку ритуальності. Типологія ритуалів за Е. Дюркгаймом теж побудована на протиставленні, вона включає позитивні (жертвоприношення) та негативні ритуали (табу). Проте окреслена вченим багатофункціональність ритуалів засвідчує суперечливість цього протиставлення. Е. Дюркгейм говорить про впорядкованість ритуалів вкупі з колективними уявленнями в умовах колективного існування, що опирається на зміну стану свідомості та створює тимчасове збурення соціальної ритміки.

Тим самим проблематика ритуалу занурюється у динаміку колективного життя, що втілюються в колективних формах – релігійних практик, міфів, соціальних структур та соціальної комунікації, що реалізуються як в повсякденних, так і в екстремальних умовах, викликаючи тим самим змінені стани свідомості

учасників Хр. Вульф [1].

Нині ідеї міфоритуалістики знаходять свій подальший розвиток у новітніх студіях психології ритуалу, вивченні його «жорстких» та більш «м'яких» форм. Так, у вітчизняних психолого-історичних та соціально-психологічних студіях аналіз міфологічної свідомості та міфотворчості на засадах архетипового досвіду засвідчує свою плідність у дослідженнях О. Донченко, Ю.Романюка, О. Яремчук [2; 8]. У своїх працях О. Донченко послідовно розвиває холономну (архетипову) парадигму, в межах якої здійснюється соціально-психологічний аналіз архетипу. Він є формою колективного несвідомого, глибинним психосоціальний конструктом інформаційно-енергетичної природи [2, с.24]. На думку дослідниці, архетип є наскрізним щодо історичного часу інваріантом, циклічним, фрактальним утворенням.

В наш час популярності набувають студії феноменології ритуалу як соціокультурного процесу у крос-культурній та у історичній перспективах, в яких розрізняють «сильні» та «слабкі» ритуалізації. Окреслений підхід знаходить своє відображення у праці відомого фахівця на теренах ритуалістики Р. Граймса «Ремесло ритуалістичних студій» [10], у творчих пошуках учасників проекту «Ритуал-динаміка», що був зреалізований на базі Гайдельберзького університету (Хр. Брозіус, Хр. Вульф, У. Гускен, Й. Крайнат, М. Політ, Я. Сноек, М. Штаусберг та інші) [9]. Німецькі вчені пропонують осмислювати динаміку ритуалу на основі мережі аналітичних концептів, що дозволяють трактувати цей феномен як соціальну практику, а саме: «агентство» («Agency»), «складність» («Complexity»), «втілення» («Embodiment»),

«рефлексивність» («Reflexivity») тощо [Там само]. Відтепер соціальні уявлення, переживання та смисли, що пов'язані з ритуалом, вже не розглядаються під кутом зору їх істинності, радше вони стосуються збагачення життєвого досвіду. У свою чергу життєвий досвід особистості, зазначає Н. Чепелева, завдяки його розумінню та інтерпретації постає у вигляді своєрідного міфологічного тексту [6].

Таким чином, на основі аналізу трактування поняття ритуал в межах основних напрямів його дослідження в соціології, етнології та психології кінця XIX – початку XXI століття знаходимо підтвердження ресурсності мікро- та макроаналізу трансформацій ритуалу та міфу в соціокультурних контекстах сьогодення. Аналітичний огляд результатів дослідження психолого-історичних перетворень архаїчного міфоритуального комплексу дозволяє визнати вирішальним виокремлення у цьому вимірі сфер сакрального та буденного, що є основою подальшого протиставлення феноменів ритуальної, псевдоритуальної, ритуально-побутової поведінки особистості за низкою ознак та помістити ці форми регулярних практик у єдиний континуум існування та способу життя. Нинішня ситуація активного опрацювання концептів «ритуал» та «міф» у міждисциплінарному ракурсі та їх причетність до категоріальної мережі історичної психології передбачає роботу по їх осмисленню на рівні соціально-психологічних понять, що стане завданням наших подальших студій.

Список джерел

1. Вульф Кр. Миметическое воспроизводство эмоций и воспоминаний в ритуалах. Политическая концептология. 2011. № 3. С. 152 – 160.
2. Донченко О., Романенко Ю. Архетипи соціального життя і політики (Глибинні регулятиви психополітичного повсякдення): монографія. К.: Либідь, 2001. 334 с.
3. Дюркгайм Е. Первісні форми релігійного життя: Тотемна система в Австралії / Пер. з фр. Г. Філіпчука та З. Борисової. К.: Юніверс, 2002, 424 с.
4. Зеленін Вс. Основи міфодизайну: Психотехнології керування медіареальністю. Навчально-методичний посібник. К.: Видво «Гнозис», 2017. 168 с.
5. Фройд З. Тотем і табу / Пер. з нім. Володимир Чайковський. Харків. ТОВ «Видавництво «Фоліо», 272 с.
6. Чепелева Н.В. Наративне конструювання ідентичності особистості / монографія Розуміння та інтерпретація життєвого досвіду як чинник розвитку особистості; за ред. Н.В. Чепелевої. Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2013. С. 25 – 36.
7. Юнг К. Г. Архетипи і колективне несвідоме / Пер. з нім. Катерина Котюк; наук. ред. Олег Фешовець. Львів, Видавництво «Астролябія», 2018. 608 с.
8. Яремчук О. Історична психологія: націєтворчий потенціал: монографія. Кам'янець-Подільський: ТОВ «Друкарня «Рута», 2021, 152 с.
9. Brosius Ch. Ritual und Ritualdynamik. Schlüsselbegriffe, Theorien, Diskussionen / Christiana Brosius, Axel Michaels, Paula Schrode (Hg.). Gottingen, Vandenhoeck, Ruprecht, 2013. 237 s
10. Grimes R.L. The Craft of Ritual Studies. Oxford, Oxford University Press, 2013. 398 p.

Лозинський Олег. Цеглини українофобської доктрини РФ

ORCID : <https://orcid.org/0000-0002-3435-5753>

Керівник ГО «Львівський аналітичний дім», кандидат психологічних наук.

E-mail: lviv-forum@ukr.net

© Олег Лозинський, 28 травня 2022 р.

Lozynsky Oleg. Bricks of the Ukrainophobic doctrine of the Russian Federation. The socio-psychological preconditions of Ukrainophobia in the structure of the ideology of the «Russian world» are analyzed. Forms of embodiment of Ukrainophobia are revealed: 1) denial of Ukrainian identity; 2) reduction of status; 3) demonization of Ukrainian national symbols, structures, persons. Moscow's ideology of the «Russian world» revived the idea of a «hostile» West. They say that Russia (the USSR) defeated Nazi Germany in World War II, and this is its historic «mission». However, the countries of the European Union and NATO countries today (in the doctrine of the «Russian world») have become essentially Nazi, just like Ukraine. They are a threat to Russia. Therefore, Russia must «denazify» by military means not only Ukraine but also the countries of the «enemy West». The above-mentioned fantasy demonized symbols are emotionally nourished daily on TV screens in the mass consciousness of the citizens of the Russian Federation. Ukrainophobia is an integral part of the official foreign policy doctrine of the Russian Federation. Built on anti-historical foundations, the ideology of the «Russian world» operates on the «pleasure principle» in order to remove psychological suffering from social humiliation, a sense of defeat, and the civilizational «suffocation» of its supporters by influencing hallucinatory myths about the «greatness of the homeland». This is a kind of fairy-tale psychotherapy for mentally, spiritually, ideologically immature tens of millions of people who are not ready to accept the traumatic reality. This reality of Russian existence has been in the past and is deeply immoral, socially unjust, false. The population of the Moscow state has always been excluded from the opportunity to influence government policy. In a despotic corrupt Muscovy, the only way to emotionally «tie» the population to itself, to legitimize its absolute power, is to cultivate the image of an «external enemy», to instill daily fiction about the «enemy West», «Bandera», and similar nonsense. The Ukrainophobic ideology turned out to be

acceptable to the representatives of the corrupt political «top» recruited by Vladimir Putin, who needed at least some appearance of a «significant idea» for their foreign policy crimes. Following the acts of genocide and war crimes in Ukraine, the anti-historical doctrine of the «Russian world» must be recognized by international courts as misanthropic, imperial, chauvinistic, and its ideologues and propagandists should be punished criminally.

The text uses the name Muscovy (Moscow State) for the Russian Federation, because the use of the name «Russia» means that we are either unaware of the manipulative involvement of our thinking under the influence of Moscow propaganda, or recognize Moscow as the successor to the culture and history of Kievan Rus. This is not true.

Keywords: the image of the «enemy»; Moscow Ukrainophobia; «Pleasure principle»; «Russian world» as a fairy-tale therapy; mental, spiritual, ideological immaturity of the individual.

Проаналізовано соціально-психологічні передумови українофобії в структурі ідеології «руського мира». Розкрито форми утілення українофобії: 1) заперечення української ідентичності; 2) применшення статусу; 3) демонізація українських національних символів, структур, персон. Московська ідеологія «руського мира» реанімувала ідею про «ворожий» Захід. Мовляв Росія (СРСР) перемогла нацистську Німеччину у II-й Світовій війні, і в цьому є її історична «місія». Однак країни Євросоюзу і країни НАТО сьогодні стали за суттю нацистськими, такими ж як і Україна. Вони є загрозою для РФ. Тому РФ має «денацифікувати» військовим шляхом не лише Україну, але і країни «ворожого» Заходу. Названі вище фентезійні демонізовані символи щоденно з телеекранів емоційно підживлюються в масовій свідомості громадян РФ. Українофобія є невід'ємним елементом офіційної зовнішньополітичної доктрини РФ. Збудована на антиісторичних основах ідеологія «руського мира» діє за «принципом задоволення», щоб шляхом впливу галюцинаторних міфологем про «величчє родини» зняти психологічні страждання від соціального приниження, відчуття життєвої поразки, цивілізаційної «дрімучості» її прихильників. Це своєрідна казко-психотерапія для психічно, духовно, світоглядно незрілих десятків мільйонів людей, які не готові прийняти травмуючу реальність. Ця реальність російського буття була у минулому і є глибоко аморальною, соціально несправедливою, брехливою. Населення Московської держави завжди було усунуте від можливості впливати на політику влади. В деспотичній корумпованій Московії єдиний засіб емоційно «прив'язати» до себе «население», легітимізувати свою абсолютну владу –

це культивувати образ «зовнішнього ворога», щоденно з телевізора втовкмачувати фікцію про «враждебный Запад», «бандеровцев» і т.п. нісенітниці. Українофобська ідеологія виявилась прийнятною для рекрутованих В.Путіним представників корумпованої політичної «верхівки», якій для їх зовнішньо-політичних злочинів була потрібна хоч якась видимість «значущої ідеї». Після актів геноциду та військових злочинів в Україні антиісторична доктрина «русского мира» має бути визнана міжнародними судами як людино-ненависницька, імперська, шовіністична, а її ідеологів та пропагандистів слід карати кримінальною відповідальністю.

У тексті використовується стосовно РФ назву Московія (Московська держава), оскільки вживання щодо неї назви «Росія» означає, що ми або не усвідомлюємо маніпулятивного залучення нашого мислення під вплив московської пропаганди, або визнаємо Московію як правонаступницю культури та історії Київської Русі, що не відповідає дійсності.

Ключові слова: образ «ворога»; московська українофобія; «принцип задоволення»; «русский мир» як казко-терапія; психічна, духовна, світоглядна незрілість.

Постановка проблеми. Наймовірні збитки (людські, санкційно-економічні, матеріальні, технологічні і т.п.), на які зважились у Москві, розпочавши відкрите військове вторгнення в Україну 24.02.2022 р., проявили, що знищення української державності займає ключове місце в ідеологічній картині світу «північного сусіда». Одержимість В.Путіна, з якою він на очах світової громадськості руйнує міста і убиває мирних громадян, намагається окупувати все нові частини української землі, зруйнувати її економіку та культурну спадщину – оголює в московському світогляді симптом специфічної соціальної фобії щодо існування незалежної української держави та її культури.

Досі московська пропаганда за політкоректними словами про «спільну колиску...», «дружбу словянських братніх народів» приховувала свою жагу підкорити українську територію. Однак за останні 20 років

путінського авторитарного правління інтелектуальний «рівень» московських стратегів, як бачимо, суттєво упав, через що шовіністичні наміри, котрі десятиріччями приховувались і «припудрювались» - вийшли на поверхню і прозвучали «прямим текстом» в неоімперській українофобській ідеології «русского мира» (була введена в ранг зовнішньої політичної доктрини в РФ з ініціативи В.Суркова на початку 2000-х р.), і матеріалізована з 2014 р. у захоплених частинах Донецької та Луганської областей, анексованого Криму. Апофеозом розвитку ідеології україноненавистництва стала опублікована на російському державному медіаресурсі «РИА Новости» детальна програма геноциду українців Т.Сергейцева «Что Россия должна делать с Украиной?»

Для більшості співвітчизників та іноземних громадян московська нічим не спровокована військова жорстокість щодо мирних міст України стала шоковим відкриттям. Дослідникам доведеться більш уважно вивчити психологічні передумови московської *українофобії* [1].

Мета статті. Нами буде проаналізовано: а) пропагандистські елементи структури формування образу України як «ворога» в свідомості громадян РФ; б) ключові форми утілення *українофобії*; в) соціально-психологічну сутність *українофобії*.

Пропагандистські елементи структури формування образу «ворога». Образ «ворога» належить до найстійкіших та емоційно могутніх архетипів, він є неодмінним персонажем найдавніших міфів більшості народів світу. Його змалечку підкріплюють у підсвідомості через казки, мультиплікаційні фільми, кінематограф та інші засоби культури.

У політтехнологіях образ «ворога» формується доволі стандартними пропагандистськими засобами. Створення образів «загрози» та «ворога» є засобами для мобілізації певної соціальної групи (соціального середовища) з метою знищення людей, які попали в категорію «ворога», а також для підвищення рейтингу політичного керівництва.

Ворогом може бути визначений будь-який об'єкт – явище природи, представник флори чи фауни, окрема людина, соціальна група чи міфологічний (фентезійний) образ або предмет. Наступний крок - обґрунтування справедливості такого ворожого ставлення, оскільки [2]:

- *Ворог не належить до кола «своїх».* Він є представником «чужого», недоступного для «нас» світу, який не має наміру нас зрозуміти і не йтиме на компроміси. Його поява однозначно виключає нашу присутність у формі: «або ми, або вони».
- *Демонізація ворога.* Акцентується увага на могутності та аморальності ворога. Він не має співчуття до людей. Він нехтує усіма загальноприйнятими моральними вартостями та ідеалами.
- *Віроломність ворога.* Ворог наділений розумом та схильністю до незаконних методів боротьби. Він має засоби і прагне підступно знищити, або поневолити «наш» світ. Віроломство ворога спонукає усіх членів спільноти відкласти суперечки, об'єднатися навколо діючого лідера для боротьби з ним.
- *Дегуманізація ворога.* Об'єкта (людину або групу людей, яких названо «ворогом») позбавляють двох якостей – *індивідуальності* та *громадянськості*, котрі необхідні, щоб його сприймали як повноцінну людську істоту, задіяну в

моральному договорі для регулювання людських відносини. Індивідуальність – це ознака, завдяки якій за особою визнається невід’ємне право на життя, незалежність, відмінність від інших, здатність приймати свідомі рішення. Громадянськість – це ознака, завдяки якій особу сприймають як члена спільноти, учасники якої піклуються одне про одного, поважають індивідуальність й права партнерів. Коли завдяки пропаганді особу (соціальну групу) позбавляють якостей індивідуальності та громадянськості, то вона втрачає людський статус. Це знімає моральні бар’єри у сприйнятті виконавців насилля щодо фізичної ліквідації ворога.

Наслідком такої пропаганди є усунення емпатії (співчуття) до певної категорії людей. Їх переводять в ранг «чужих», «ворожих», загрозливих для «нашого» способу життя. Тому нав’язується думка про єдино можливий вихід з такої поляризованої політичної ситуації – фізичне знищення ворожої, конкуруючої сторони, підкорення ворога, анексія його території та ресурсів.

Московська пропаганда проти України діє цим стандартним чином, жодного кроку від окресленого вище алгоритму.

Сформувавши в уяві громадян образ ворога, наступним етапом є реалізація ворожого ставлення у насильницьких діях. Передовсім це стосується військових, але під впливом ЗМІ на таку агресію та насилля стають готові більшість цивільних громадян. Це досягається завдяки: санкціонуванню-дозволу та узвичаєнню до насильницьких дій :

- Санкціонувати насилля щодо «ворогів» мають право легальні представники влади. Політичне керівництво дозволяє або дає наказ знищувати «ворога». Це знімає з

виконавців моральні вагання. Дозволені владою насильницькі дії, збільшують готовність людей їх здійснити. Перебуваючи в формальній групі (військовому підрозділі, терористичному угрупованні), рядові члени зобов'язані виконувати накази керівництва незалежно чи збігаються вони з їх особистими переконаннями, чи не збігаються. Лише у випадку, коли влада сприйматиметься як незаконна чи злочинна, тоді громадяни посміють збунтуватись, саботувати накази про знищення ворога.

- *Узвичаєння, звикання до насилля відбувається внаслідок створення довготермінової ситуації, в котрій людей незалежно хочуть вони того, чи не хочуть втягують у насильницькі дії. Спочатку виконавцям доручають виконати якусь другорядну, допоміжну, технічну роботу. При цьому особа сама безпосередньо не вчиняє насилля. Наприклад це може бути прохання (наказ) перевести, скажімо, сумку до іншого міста, де її заберуть на пероні. Людина може не розуміти, що в багажі захована вибухівка чи інші засоби знищення. Зробивши перший крок, вона опиняється в новій соціально-психологічній та кримінально-правовій ситуації, перетворюється на співучасника злочину. Вірогідність морального спротиву значно зменшується також тоді, коли такі дії перетворюються в щоденну, механічну, чітко сплановану роботу. Увагу виконавців фокусують не на змісті дії, а на *якісних показниках* виконання завдання – швидкості, точності, майстерності і т.п. Ефект узвичаєння стає ефективнішим завдяки колективній праці. При цьому насильницьке завдання розбивається на низку окремих *операцій-етапів*. Кожний з виконавців має зробити лише невелику части-*

ну із загального плану завдання. Більшість з виконавців не мають знати всієї схеми, в котру вони задіяні, а тому виконують свою роботу автоматично без всяких моральних вагань. Найбільш відповідальні частини насильницького плану дублюють декількома людьми, щоб у разі помилки чи вагання одного виконавця операцію виконав інший.

Московська пропаганда під час правління В.Путіна реанімувала головні неоімперські ідеологеми, зокрема цілеспрямовано нав'язала громадянам РФ думку, що українська держава – це фікція, її земля – це «исконно русские территории», а українці - «вороги-зрадники», які заслуговують на винищення або підкорення.

Ключові форми утілення українофобії. Підсумуємо головні пропагандистські форми, завдяки яким українофобська ідеологія у Москві досягає поставлених цілей.

1) *Заперечення української ідентичності.* Московська пропаганда не одне сторіччя заперечує існування України як окремої політичної та культурної спільноти. Публічне висловлювання В.Путіна 24.02.2022 р. про мету «спеціальної операції» - «Будем стремиться к демилитаризации и денацификации Украины» [4] – рефрен кількострічного планомірного заперечення Москвою культурної та політичної самобутності України для подальшого її нищення, заборон, цензури, мародерства, привласненням усього українського. Найбільш відомі Валуєвський Циркуляр 1863 р. та Ємський указ 1876 р. забороняли українське книгодрукування, шкільне навчання, театральні вистави, богослужіння українською мовою, не дозволяли хрестити дітей українськими

іменами, санкціонували репресії (ув'язнення, примусову депортацію) українців, їх витіснення в еміграцію. Ця політика заперечення української ідентичності має 400-річну давність, й розпочалась ще до Переяславської угоди - у 1627р. з указу московського царя Михайла Федоровича про спалення усіх примірників «Євангеліє учителное» Кирила Транквіліона Ставровецького і, як бачимо, триває в московській свідомості до сьогоднішнього дня [5]. Московська політика (особливо в радянський період) докладала неймовірні репресивні засоби винищення усіх можливих форм української культурної та інтелектуальної самотності – репресувала письменників, науковців, композиторів, театральних та музичних діячів, представників духовенства і ін., – щоб московська фіктивна ідея про неіснування української самотності корелювала з дійсністю [6].

2) *Применшення статусу.* Московська пропаганда постійно знаходить і нав'язує українській спільноті принизливі слова-епітети (малороси, хохли, окраїна), які формують фальшивий образ українців як придаток до так званих «великоросів» не лише територіально, але також культурно чи соціально. Міф про «братні народи» обов'язково виділяє українцям роль «молодшої сестри» чи «молодшого брата», а не рівноцінну роль. Українській мові також приписують меншовартісність, тому її забороняли використовувати у публічному просторі - у богослужіннях, філософії, науці, державному управлінні. Ці соціальні функції може виконувати, з подачі московських пропагандистів, лише московська (церковно-словянська, російська), оскільки мовляв українська мова не

здатна передавати такі «тонкі» матерії.

3) *Демонізація українських національних символів, структур, персон.* Особливу увагу московська пропаганда приділяла і досі приділяє демонізації українських державних чи політичних діячів, які наважувались військово чи ідейно протистояти російській експансії. Прізвища Івана Мазепи, Симона Петлюри, Степана Бандери (та очолювані ними організації та військові структури) – перетворено на демонічні епітети – віроломних, підступних, кровожерних зрадників, заколотників, запродавців-колаборантів, убивць, антисемітів в яких «руки по лікті у крові». Такими ж демонізованими представляли представників Української Греко-Католицької церкви – «Уніатів-віровідступників». Радянська репресивна машина жорстко репресувала українців за спроби публічно демонструвати український синьожовтий прапор, співати український гімн («Ще не вмерла України ні слава, ні воля»), мати і читати книги про українську історію, кваліфікуючи ці дії як антрадянську пропаганду, екстремізм, український буржуазний націоналізм. До так званих «класичних» українофобських символів московська пропаганда за останні 30 років додала «новітні» демонізовані символи: партію «Правий сектор», полк «Азов», про які висловлюється як про «нацистські», «терористичні» незаконні збройні формування, а про Українську Православну Церкву як про «розкольницьку», «неканонічну» і т.п. Московська ідеологія «руського мира» також реанімувала міф про «ворожий» Захід. Мовляв Росія (СРСР) перемогла нацистську Німеччину у II-й Світовій війні, і в цьому є її історична «місія». Однак країни

Євросоюзу і НАТО сьогодні (в доктрині «руського мира») стали за суттю нацистськими, такими ж як і Україна. Вони є загрозою для РФ. Тому РФ має «денацифікувати» військовим шляхом не лише Україну, але і країни «ворожого» Заходу.

Названі вище фентезійні демонізовані символи щоденно з телеекранів емоційно підживлюються в масовій свідомості громадян РФ.

Психологічна сутність українофобії. Московська *українофобія* психологічно проявляється у:

- *страхах* (лат. timeo Ucraina),
- *зздрості* (лат. invidia Ucraina, англ. envy of Ukraine),
- *ненависті* (лат. odium Ucrainae, англ. hatred of Ukraine),
- *зверхності* (лат. imperium in Ucraina, англ. supremacy over Ukraine) щодо українців.

Українофобія як невід'ємний елемент ідеології «руського мира» збудована на антиісторичних основах, вона діє за «принципом задоволення», щоб шляхом впливу галюцинаторних міфологем про «величье родины» зняти психологічний дискомфорт (страждання) від соціального приниження, відчуття життєвої поразки, цивілізаційної «дрімучості» її прихильників. У юнгіанському психоаналізі цей феномен називається «психічною інфляцією» - інфантильним фантазуванням про власну особисту чи національну винятковість (манія величч) на тлі реального занепаду, непродуктивності, інтелектуального ступору. Це своєрідна казко-психотерапія для психічно, духовно, світоглядно незрілих десятків мільйонів громадян РФ, які не готові прийняти травмуючу реальність. Ця реальність російського буття була у минулому і є глибоко

аморальною, соціально несправедливою, брехливою, непродуктивною. Населення Московії завжди було усунуте від можливості впливати на політику влади і в часи самодержавства, і в радянський час, і тим більше після узурпації влади В.Путіним.

В деспотичній корумпованій РФ єдиний засіб емоційно «прив'язати» до себе «население», легітимізувати свою абсолютну владу – це культивувати образ «зовнішнього ворога», щоденно з телевізора в стилі Гебельса втовкмачувати фікцію про «враждебный Запад», «Защиту соотечественников в Крыму и на Донбасе», «Превентивную спецоперацию с целью предотвращения размещения баз НАТО в Украине».

Ідеологія «русского мира» - суцільна фальшивка, підтасовка фактів і шулерство. Вона спекулює переспівами інфантильних міфологем про:

- «*втрачений Рай*» - міфологема про єдиний словянський народ, який в пізньому Середньовіччі був розділений і який необхідно відновити в єдиній державі;
- «*зблукалих овець*» - духовну єдність «соотечественников», що змушені через розпад московської імперії проживати в різних постросійських, пострадянських країнах; РФ має законне право втручатись в політику держав, де проживають «соотечественники»;
- «*відокремлення козлів від овець*» - лояльних хохлів-русофілів залишити («перевоспитать»), а «бандерівців-западенців» (зрадників) знищити;
- «*ідеальну державу*» (органіцистську тоталітарну кастову модель держави Платон), що перебуває у ворожій облозі, в якій особа є лише гвинтиком, невід'ємною частиною цілого соціального організму;

- «Москву як третій Рим» - особливу місію православної Московії і т.п.

Ідеологія «русского мира» впливає як «наркотичне» задоволення для глибоко психологічно занедбаної психіки 77,9% населення РФ (які за даними «Всероссийского центра изучения общественного мнения» від 20.03.2022 р. повністю схвалюють проведення військової спецоперації проти України [7]). Ця примітивна і фальшива ідеологія «русского мира» виявилась прийнятною для малоосвіченого В.Путіна (єдиною легітимізуючого «чеснотю» якого в очах його олігархічного оточення є те, що він - внук Спіридона Путіна - особистого кухаря В.Леніна, Й.Сталіна, М.Хрущова [8]) і такого ж інтелектуального рівня рекрутованих ним представників корумпованої політичної «верхівки» РФ, котрій для їх зовнішньо-політичних злочинів була потрібна хоч якась видимість «значущої ідеї».

Фактично доводиться констатувати, що РФ - неєвропейське за ментальністю державне утворення, яке лише 9 років (з 1991 по 2000 р.) перебувало у відносно «демократичних» умовах. І до, і після цих років – це жорстко авторитарна, корумпована, деспотична, цензурована країна, із імперськими амбіціями та зазомбованим пропагандою населенням. Невеликий відсоток критично мислячих громадян РФ сьогодні або емігрували, або стали «внутрішніми дисидентами» (відмовчуються), або сидять в тюрмі.

Фентезійне марення про «*былое величие родины*» неможливі без повернення України під контроль Москви. Оскільки мирним шляхом це зробити не вдалось (поставити тут лояльного президента а-ля Януковича-

Лукашенка), то залишився останній спосіб : військова окупація території України, фізичне винищення десятків або й сотень тисяч найактивніших нелояльних «бандерівців», знищення залишків державного суверенітету та культурної самобутності України; пасивну решту «хохлів» – депортувати в різні регіони РФ, русифікувати і «перевоспитать». Ось такий план, і, головне, – жодних вагань щодо його утілення у 77,9% громадян РФ.

Висновки. Після московських актів геноциду та військових злочинів в Україні антиісторична та агресивна доктрина «русского мира», - що оправдовує порушення РФ норм міжнародного права, захоплення інших незалежних держав (називаючи їх «исконно русскими территориями»), пропагує етнічну нерівність, вищість росіян та українофобію, - має бути визнана міжнародними судами та інституціями як людиноненависницька, імперська, шовіністична. Для цього мають бути прийняті на міжнародному рівні відповідні законодавчі норми *«про заборону пропаганди ідеології «русского мира»; ідеологів, пропагандистів, адептів ідеології «русского мира» оголошувати в міжнародний розшук і притягати до кримінальної відповідальності»*. Ідеологія «русского мира» має бути прирівняна до нацистської, а її заборона має бути імплементована у кримінальні законодавства країн світу.

Formulation of the problem. Unbelievable losses (human, sanctions, economic, material, technological, etc.), which were decided in Moscow, starting an open military invasion of

Ukraine on 24.02.2022, showed that the destruction of Ukrainian statehood occupies a key place in the ideological picture of the world RF. Vladimir Putin's obsession with destroying cities and killing civilians in the eyes of the world is trying to occupy all new parts of Ukraine, destroy its economy and cultural heritage - exposes in Moscow's worldview a symptom of a specific social phobia about the existence of an independent Ukrainian state and culture. .

Until now, Moscow's propaganda has concealed its desire to conquer Ukrainian territory with politically correct words about the «common cradle» and «friendship of the Slavic fraternal peoples». However, over the last 20 years of Putin's authoritarian rule, the intellectual «level» of Moscow's strategists has fallen sharply, as a result of which chauvinistic intentions that have been hidden for decades have surfaced and sounded «straightforward» (Was introduced into the rank of foreign policy doctrine in Russia on the initiative of the head of the presidential administration V. Surkov in the early 2000s), and materialized since 2014 in the occupied parts of Donetsk and Luhansk regions, annexed Crimea. The apotheosis of the development of the ideology of Ukrainian hatred was the detailed program of genocide of Ukrainians published on the Russian state media resource «Russian News Agency» News T.Sergeytseva «What should Russia do with Ukraine?»

For most compatriots and foreigners, Moscow's unprovoked military brutality against Ukraine's peaceful cities was a shocking revelation. Researchers will have to study more closely the psychological preconditions of Moscow's Ukrainophobia [1].

The purpose of the article. It is necessary to investigate in which propaganda methods Ukrainophobia is modified.

We will analyze: a) propaganda elements of the structure of the image of Ukraine as an «enemy» in the minds of citizens of the Russian Federation; b) key forms of embodiment of Ukrainophobia; c) the socio-psychological essence of Ukrainophobia.

Propaganda elements of the structure of forming the image of the «enemy». The image of the «enemy» belongs to the most stable and emotionally powerful archetypes, it is an indispensable character of the ancient myths of most peoples of the world. From an early age, he is reinforced in the subconscious through fairy tales, cartoons, cinema and other means of culture.

In political technologies, the image of the «enemy» is formed by fairly standard propaganda means. Creating images of «threat» and «enemy» are a means to mobilize a particular social group (social environment) in order to destroy people who fall into the category of «enemy», as well as to increase the rating of political leadership.

An enemy can be any object - a natural phenomenon, a representative of flora or fauna, an individual, a social group or a mythological (fantasy) image or object. The next step is to justify the justice of such hostility, because [2]:

- *The enemy does not belong to the circle of «their own».* He is a representative of a «foreign» world, inaccessible to «us», which does not intend to understand us and will not compromise. Its appearance clearly excludes our presence in the form: «either we or they».
- *Demonization of the enemy.* Emphasis is placed on the power and immorality of the enemy. He has no compassion for

people. He neglects all generally accepted moral values and ideals.

- *The treachery of the enemy.* The enemy is endowed with intelligence and a propensity for illegal methods of struggle. He has the means and seeks to insidiously destroy or enslave «our» world. The treachery of the enemy encourages all members of the community to postpone disputes, to unite around the current leader to fight him. Dehumanization of the enemy. An object (a person or group of people called an «enemy») is deprived of two qualities - individuality and citizenship, which are necessary to be perceived as a full-fledged human being involved in a moral contract to regulate human relations. When a person (social group) is deprived of these qualities through propaganda, he loses his human status. This removes moral barriers to the perpetrators' perception of the physical elimination of the enemy.

The consequence of such propaganda is the elimination of empathy (compassion) for a certain category of people. They are transferred to the rank of «strangers», «enemies», threatening «our» way of life. Therefore, the idea is imposed that the only possible way out of such a polarized political situation is the physical destruction of the enemy, the rival side, the conquest of the enemy, the annexation of its territory and resources.

Moscow's propaganda against Ukraine operates in this standard way, not a step away from the algorithm outlined above.

Moscow's propaganda during Putin's rule revived the main neo-imperial ideologies, in particular purposefully imposing on Russian citizens the idea that the Ukrainian state is a

fiction, its land is «originally Russian territory», and Ukrainians are «enemies-traitors» who deserve it. for extermination or conquest.

Key forms of embodiment of Ukrainophobia. We summarize the main forms of propaganda through which Ukrainophobic ideology in Moscow achieves its goals.

1) *Denial of Ukrainian identity.* For centuries, Moscow propaganda has denied the existence of Ukraine as a separate political and cultural community. Vladimir Putin's public statement on February 24, 2022 on the purpose of the «special operation» – «We will strive for demilitarization and denazification of Ukraine» [4] - a refrain from Moscow's centuries-old systematic denial of Ukraine's cultural and political identity for further destruction, bans, censorship, looting, appropriation of all Ukrainian. The most famous Valuev Circular of 1863 and the Yem Decree of 1876 banned Ukrainian book printing, schooling, theater performances, worship in Ukrainian, did not allow children to be baptized in Ukrainian names, sanctioned repression (imprisonment, forced deportation) of Ukrainians in exile. This policy of denying Ukrainian identity is 400 years old, and began before the Pereyaslav Treaty - in 1627 from the decree of the Moscow tsar Mikhail Fedorovich on the burning of all copies of the «Educational Gospel» of Cyril Tranquillion Stavrovetsky and, as we see, continues in the Moscow consciousness to this day [5]. Moscow's policy (especially during the Soviet era) used incredible repressive means to destroy all possible forms of Ukrainian cultural and intellectual identity — repressing writers, scholars, composers, theatrical and musical figures, clergy, and others — so that Moscow's fictitious idea of non-Ukrainian identity correlated with reality [6].

2) *Decrease in status.* Moscow propaganda constantly finds and imposes on the Ukrainian community derogatory epithets (Little Russians, khokhols, outskirts), which form a false image of Ukrainians as an appendage to the so-called «Great Russians» not only territorially but also culturally and socially. The myth of «fraternal peoples» necessarily gives Ukrainians the role of «younger sister» or «younger brother», rather than an equal role. The Ukrainian language is also attributed to be inferior, so it was forbidden to use it in public space - in worship, philosophy, science, public administration. According to Moscow propagandists, only Moscow (Church Slavonic, Russian) can perform these social functions, as the Ukrainian language is supposedly incapable of transmitting such «subtle» matters.

3) *Demonization of Ukrainian national symbols, structures, persons.* Moscow's propaganda has paid and continues to pay special attention to the demonization of Ukrainian statesmen or politicians who dared to oppose Russian expansion militarily or ideologically. The names of Ivan Mazepa, Simon Petliura, Stepan Bandera (and the organizations and military structures headed by them) have been transformed into demonic epithets - treacherous, insidious, bloodthirsty traitors, rebels, traitors-collaborators, murderers, anti-Semites with blood on their elbows. Representatives of the Ukrainian Greek Catholic Church, the Uniate Apostates, were equally demonized. The Soviet repressive machine severely repressed Ukrainians for trying to publicly display the Ukrainian blue-yellow flag, sing the Ukrainian national anthem («Ukraine's glory and freedom are not dead yet»), have and read books on Ukrainian history, describing these actions as anti-Soviet

propaganda, extremism, and the Ukrainian bourgeoisie. nationalism. To the so-called «classic» Ukrainophobic symbols, Moscow's propaganda over the past 30 years has added «new» demonized symbols: the Right Sector Party, the Azov Regiment, which are described as «Nazi», «terrorist» illegal armed groups, and The Ukrainian Orthodox Church as a «schismatic», «non-canonical», etc. Moscow's ideology of the «Russian world» also revived the myth of the «hostile» West. They say that Russia (USSR) defeated Nazi Germany in World War II, and this is its historical «mission». However, the countries of the European Union and NATO today (in the doctrine of «Russian world») have become essentially Nazi, as well as Ukraine. They are a threat to Russia. Therefore, Russia must «denazify» by military means not only Ukraine but also the countries of the «enemy» West.

The above-mentioned fantasy demonized symbols are emotionally nourished daily on TV screens in the mass consciousness of the citizens of the Russian Federation.

Psychological essence of Ukrainophobia. Moscow Ukrainophobia is psychologically manifested in:

- fears (*Latin* timeo),
- envy (*Latin* invidia),
- hatred (*Latin* odium),
- supremacy over Ukraine (*Latin* imperium).

Ukrainophobia as an integral element of the ideology of the «Russian world» is built on anti-historical foundations, it operates on the «pleasure principle» to remove psychological discomfort (suffering) from social humiliation, feelings of defeat, civilization «drowsiness» of her supporters. In Jungian psychoanalysis, this phenomenon is called «mental inflation» - an infantile fantasizing about one's own personal or national

exclusivity (mania for greatness) against the background of real decline, unproductiveness, intellectual stupor. This is a kind of fairy-tale psychotherapy for mentally, spiritually, ideologically immature tens of millions of Russian citizens who are not ready to accept the traumatic reality. This reality of Russian existence has been in the past and is deeply immoral, socially unjust, false, unproductive. The population of Muscovy has always been excluded from the possibility of influencing government policy during the autocracy, during the Soviet era, and even more so after Putin's usurpation of power.

In the despotic corrupt Russia, the only way to emotionally «tie» the population, to legitimize their absolute power - is to cultivate the image of «external enemy», daily from Goebbels-style TV to instill fiction about the «enemy West», «Protection of compatriots and in the Donbass», «Preventive special operation to prevent the deployment of NATO bases in Ukraine».

The ideology of the «Russian world» is a complete forgery, falsification of facts and deception. She speculates in the chants of infantile mythologists about:

- «*Paradise Lost*» - a mythology of a single Slavic people, which in the late Middle Ages was divided and which must be restored in a single state;
- «*lost sheep*» - the spiritual unity of «Russian compatriots» who are forced due to the collapse of the Moscow Empire to live in various post-Russian, post-Soviet countries; Russia has a legal right to interfere in the politics of states where «compatriots» live;
- «*Separation of goats from sheep*» - to leave loyal Russophile

Ukrainians («re-educate») and destroy «Bandera-Westerners» (traitors);

- «*ideal state*» (totalitarian caste model of the state of Plato, working as a living organism), which is under enemy siege, in which the person is only a cog, an integral part of the whole social organism;
- «*Moscow as the third Rome*» - a special mission of Orthodox Muscovy, etc.

The ideology of the «Russian world» acts as a «narcotic» pleasure for the deeply psychologically neglected psyche of 77.9% of the Russian population (who according to the «All-Russian Center for Public Opinion Research» from 20.03.2022 fully approve of a special military operation against Ukraine [7]). This primitive and false ideology of the «Russian world» proved acceptable to the uneducated Vladimir Putin (the only legitimizing «virtue» of which in the eyes of his oligarchic entourage is that he is the grandson of Spyridon Putin - personal chef of Lenin, Stalin, M. Khrushchev [8]) and the same intellectual level of his recruited representatives of the corrupt political «top» of Russia, which for their foreign policy crimes needed at least some semblance of «significant idea».

In fact, it should be noted that the Russian Federation is a non-European state entity, which for only 9 years (from 1991 to 2000) was in a relatively «democratic» environment. Both before and after these years, it is a brutally authoritarian, corrupt, despotic, censored country, with imperial ambitions and a propaganda-stunned population. A small percentage of critical Russian citizens today have either emigrated, become «internal dissidents» (remain silent), or are in prison.

Fantasy delusions about the «former greatness of the homeland» are impossible without the return of Ukraine to

Moscow's control. As it failed to do so peacefully (appoint a loyal president a la Yanukovych-Lukashenko), the latter method remained: military occupation of Ukraine, physical extermination of tens or hundreds of thousands of the most active disloyal Bandera members, destruction of remnants of state sovereignty and cultural identity. Ukraine; passive remnants of «khokhols» - deported to different regions of Russia, Russify and «re-educate». This is the plan, and, most importantly, no hesitation in its implementation in 77.9% of Russian citizens.

Conclusions. Following Moscow's acts of genocide and war crimes in Ukraine, the anti-historical and aggressive doctrine of the «Russian world» justifies Russia's violation of international law, the seizure of other independent states (calling them «originally Russian territories»), and promotes ethnic inequality, Russian superiority, and Russian superiority, - must be recognized by international courts and institutions as misanthropic, imperial, chauvinistic. To this end, the relevant legislative norms on the prohibition of propaganda of the ideology of the «Russian world» must be adopted at the international level; ideologues, propagandists, adherents of the ideology of the «Russian world» to be declared internationally wanted and prosecuted. The ideology of the «Russian world» must be equated with that of the Nazis, and its prohibition must be introduced into the criminal laws of the world.

Список джерел

1. Українофобія. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%BE%D1%84%D0%BE%D0%B1>

%D1%96%D1%8F

2. Келман Герберт, Гамільтон Лі. Санкціоновані винищення. (Переклад з англійської мови Ілони Тижбір). URL: <https://zavantag.com/docs/11/index-2155517.html?page=4#550793>
3. Вальденфельс Б. Топологія Чужого: студії до феноменології Чужого / Вальденфельс Б. – К: ППС, 2004. – 206 с.
4. Путин объяснил, почему Украине необходима денацификация. URL: <https://regnum.ru/news/polit/3525659.html>
5. Лінгвоцид української мови. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9B%D1%96%D0%BD%D0%B3%D0%B2%D0%BE%D1%86%D0%B8%D0%B4_%D1%83%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%BE%D1%97_%D0%BC%D0%BE%D0%B2%D0%B8
6. Політичні репресії радянської доби. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D0%BE%D0%BB%D1%96%D1%82%D0%B8%D1%87%D0%BD%D1%96_%D1%80%D0%B5%D0%BF%D1%80%D0%B5%D1%81%D1%96%D1%97_%D0%B2_%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%96_%D1%80%D0%B0%D0%B4%D1%8F%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%BE%D1%97_%D0%B4%D0%BE%D0%B1%D0%B8
7. Таран И. и др. «Принял абсолютно правильное решение»: как на фоне спецоперации на Украине растёт поддержка Путина среди россиян (И.Таран, М.Лобанов, Е.Комарова, А.Заквасин). 27.03.2022. URL: <https://russian.rt.com/russia/article/981483-reiting-putin-specoperaciya-doverie>
8. Спиридон Иванович Путин. URL: https://cyclowiki.org/wiki/%D0%A1%D0%BF%D0%B8%D1%80%D0%B8%D0%B4%D0%BE%D0%BD_%D0%98%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%87_%D0%9F%D1%83%D1%82%D0%B8%D0%BD

Поцелуйко Андрій, Вознюк Оксана. Концепція потестарної мегаполітії в перспективі консолідуючого націєтворчого міфу

ORCID : <https://orcid.org/0000-0002-1078-7615>

Поцелуйко Андрій - доцент кафедри гуманітарної та соціально-економічної підготовки Львівського інституту Українського державного університету науки і технологій, кандидат філософських наук.
E-mail: senjababuin@gmail.com

ORCID : <https://orcid.org/0000-0002-4186-6113>

Вознюк Оксана – доцент кафедри гуманітарної та соціально-економічної підготовки Львівського інституту Українського державного університету науки і технологій, кандидат педагогічних наук.

© Андрій Поцелуйко, Оксана Вознюк, 22 травня 2022 р.

Ukraine since the Trypillia era is an oikumena, a space, a topos of potestiar megapolitys, organic social megastructures. We can outline two socio-systemic (socio-system-creating) paradigms: formalistic techno-bureaucratic and potestiar (from the Latin potestas - power, power), which is based on unwritten customary law, on the foundation of oral social communication. On the basis of the latter, large-scale potestiar megapolities can be created, which in the Indian tradition were called mahajanapadas. Polity (Greek πολιτεία - state) - a term used to denote a political unit of any level (political organization of a society) it is used as a generic for such concepts as "community", "leadership", "tribe", "state" and others. Potestiar megapolitys is the highest form of manifestation of the culture of oral social communication.

Територія України ще з трипільської доби це ойкумена, простір, топос потестарних мегаполітій, органічних соціальних мегаструктур.

Можна окреслити дві соціосистемні (соціосистемотворчі) парадигми -- формалістичну техно-

бюрократичну і потестарну (від лат. *potestas* — влада, міць), таку що базується на неписаному звичаєвому праві, на фундаменті усної соціальної комунікації. На базі останньої можуть створюватись масштабні потестарні мегаполітії, які в індійській традиції називались махаджанападами.

Політія (грец. *πολιτεία* - держава) - поняття, що використовується для позначення політичної одиниці будь-якого рівня (політичної організації того чи іншого суспільства), тобто воно використовується як родове для таких понять, як "громада", "вождівство", "плем'я", "держава" та інших. Потестарна мегаполітія вища форма прояву культури усної соціальної комунікації.

Першу парадигму можемо назвати породженням раціоцентричної культури, царством "калькулюючого розуму", другу проявом кордоцентричності. Кордоцентризм (від лат. «*cors* — серце) — розуміння дійсності не стільки мисленням («головою»), скільки «серцем» — емоціями, почуттями, внутрішнім, «душею». В європейській філософії кордоцентризм поділяли Б. Паскаль, нім. пієтисти і нім. романтики (Новаліс та ін.), частково Л. Феєрбах. Фундатори українського кордоцентризму Г. Сковорода, М. Гоголь, П. Юркевич, Т. Шевченко і П. Куліш обґрунтовували його як ідею першості духу в цілісній людині-особистості. Згодом ця ідея була заново відкрита Ч. С. Пірсом — основоположником американського прагматизму. З цієї перспективи українська філософія є оригінальною і самобутньою, та такою, що має світове значення.

Цивілізацією називають вищий рівень розвитку культури. В академічній літературі це поняття

отоотожнюється зазичай з урбаністичною, формалістичною техно-бюрократичною соціокультурою. "Держава, що забезпечує систему суспільно-класових відносин і єдність території, становить основу цивілізаційної політичної системи." Отже згідно такого визначення, якщо немає класового антагонізму і технократичного механізму контролю, то немає і цивілізації. Іншими словами держава це технобюрократична мегаполітія.

Потестарні соціальні організми, в основі яких лежить природна воля також можуть мати мегаструктурний масштаб. Для таких соціосистем характерним є високий рівень розвитку психологічної культури (розвинута конфліктологія, психотехніки, телемічні стратегіями, мнемоніка). Тому питання чи правомірно називати такі соціальні організми цивілізаційними є дискусійним.

За концепцією Тьоніса суспільство містить у собі різні відносини та об'єднання людей і є таким чином продуктом людської волі. Індивідуальні вияви волі об'єднуються у колективну волю і цим у соціальну структуру. Теніс розрізняв "волю" двох типів: а) природну - основа "гемейншафту" (громади) і б) раціональну - основа "гезельшафту" (суспільства). Перша характеризує передусім традиційне суспільство, а друга індустріальне. Такі суспільства відрізняються один від одного на основі домінуючих у них норм.

Гемейншафт характеризує традиційне суспільство, яке ґрунтується на тісних родинних відносинах, на нормах любові, взаєморозуміння та захисту. Соціальні зв'язки базуються на кровній спорідненості, спільності локусу та

мови. Таку організацію спільного життя можна назвати «природним» суспільством, що базується на «природній волі».

Гезельшафт представлений у сучасному індустріальному суспільстві, що базується на економічних, безособових та штучних відносинах, на нормах економічної цінності, праці та споживання, а також на зв'язках, що належать до суспільного класу та економічних угод. Це ділова організація, в якій переважає «раціональна воля».

Гемайншафтні соціосистеми природним чином забезпечують гармонійні відносини в спільноті.

Це викликало захоплення уже навіть у античних авторів. Так наприклад у низки гелленських філософів і, відповідно, в суспільних уявленнях навіть сформувалися стійкі скіфофільські погляди щодо «чесних, незіпсованих молокоїдів», скіфів та сарматів. В «Іліаді» згадуються кіммерійці в контексті опису населення Північного Причорномор'я — «славні кобилодоїльці, що годуються молоком, бідні й найсправедливіші з людей».

Гелленський історик Ефор у IV ст. до н. е. пише, що скіфи «вигодувані на кобилячому молоці, перевищують усіх людей у справедливості». Ефор описує скіфів як народ, що утримав недоторканими добрі справедливі звичаї, втрачені гелленами. Відомо, що в його часи в Афінах зі скіфів набирали поліцейських-лучників, про що, зокрема, йдеться в творах античного поета Аристофана.

У I ст. до н. е. Страбон писав: «Ми вважаємо скіфів найбільш справедливими людьми, найменш схильними до злого умислу, які також є більше стримані і незалежні від інших, ніж ми».

Гарним поетичним словом описує менталітет традиційних соціосистем Гнат Хоткевич.

"Від устиду... від сорому"... Це так прекрасно звучало в устах сеї простої людини. Це було ознакою вищої культури цих "некультурних" людей. Там десь книги й університети, векселі і банки, експлуататори й дипломати, що дійсно вже обходяться "без усякого стиду й сорому" — і все це разом на купу називається культура. Там бистро одягають чи роздягають чоловіка, бистро переносять його з місця на місце, бистро готують йому якусь мішану з десятків інгредієнтів поплутану Іду. Але сон тої культурної людини неспокійний; вона не завжди насмілиться вийти вночі зі своєї щільно замкненої хати і піти всякими вулицями свого міста.

І є інша культура, без пари й електрики. Та, що наближує людину до людини, не відгороджує мурованими стінами, знає ціну людського слова. Там не замикають хати перед подорожнім, там спокійно йдуть і вдень і вночі людськими селищами, там дівчина може йти в ліс і не прийде їй в голову, що хтось зможе її зневажити.

Там існує й така молитва, де просить чоловік устерегти його... від "людської ненависті, від устиду й сорому". У культурних людей немає такої молитви. Стиду й сорому їм нічого боятися, бо вони їх не знають; що ж до людської ненависті, то культурні люди, як отой середньовічний рицар, пишуть на своєму прапорі: "Нехай ненавидять — аби боялися".

Потестарні політії в Україні існували до епохи Нового часу.

Стержнем потестарних соціосистем було усне звичаєве

право. Ретельно дослідила це явище Тетяна Кузик.

У працях XVIII ст., написаних, зокрема, тими авторами, що бували в Січі, Запорозьке військо постає як громада усної соціальної комунікації: "При их Войске и правах никаких писменных дел и записок, к памяти достойных, не меется; того ради, яко прост народ, житие и пропитание всегда в войне и вольности своей имеют."

Носієм влади було «просто вільне Військо», яке делегувало її тільки «простій» старшині: «Власть приписывали они токмо кошевому, судье и куренным отаманам». Письменна людина не могла стати ні кошовим отаманом, ні військовим суддею чи осавулом. Так, неписьменними були: кошові отамани Павло Козелецький, Василь Сич, Яким Малий, Григорій Лантух; військові судді Іван Бурніс, Мусій Сухий, Павло Кирилов, Федір Товстоніг, Федір Сохацький, Павло Головатий; військові осавули Лук'ян Великий, Андрій Лях тощо. Неписьменним був і Петро Калнишевський, який, цілком імовірно, умів читати, а також більшість запорозьких «стариків». З-поміж 38 курінних отаманів, які 1761 р. підписали зобов'язання викорінювати гайдамаччину, тільки Гаврило Шарий замість «божественного хреста» написав своє ім'я та прізвище.

І документальні, й оповідні джерела засвідчують ритуалізовану відстороненість від влади військового писаря (який у старшинській ієрархії мав третю сходинку після кошового отамана та військового судді).

Неграмотність старшини та витіснення писарів на маргінес традиційної системи влади слугували підтриманню й відтворенню її колективного характеру, а також неможливіювали зносити старшини з оточуючим

світом без відома товариства, а відтак — запобігали зраді військових інтересів. Схожі обмеження збереглися в Задунайській Січі, де кошовому отаманові під страхом смертної кари було заборонено спілкуватися з османськими чиновниками віч-на-віч, без посередництва військового товмача й іншою, окрім української, мовою.

«Писар-стоян» уособлював підпорядкованість писемної комунікації усній. Як слушно зауважив Анатолій Бойко, в Запорозжжі «папір не мав авторитету, тоді як пам'ять стариків, яких шанували усі, була гарантією непохитності традицій». «Старинні козаки» не тільки «пам'ятали» зміст документів, втрачених під час пожежі, чи місцезнаходження пасіки Івана Сірка. У 1744 р. вони могли «пригадати» умови, на яких Богдан Хмельницький переходив під російську протекцію, і навіть перерахувати угіддя, що ними у ті часи «володіло і користувалося» Військо Запорозьке. Авторитетність січових звичаїв Ґрунтувалася на уявленні, що вони усувають з життя Війська все, що «могло бы возбудить зависть и подать повод к несогласиям». Грамотних вважали потенційною загрозою єдності січової громади.

Запорозька «вольность» означала свободу від писаного закону, а військова «простота» своєю амбівалентністю та кепкуванням над усім серйозним та офіційним нагадувала описану Михайлом Бахтінім карнавальну «дурість». Вона втілювала і колективну мудрість Війська Запорозького, і його нарочите невігластво. Саме «простота» у поєднанні з «писарским невнушением» нібито заважала січовикам розуміти й виконувати окремі маніфести Катерини II, ордери гетьмана Кирила Розумовського, укази Сенату

тощо, особливо про ліквідацію виборності військової старшини. Окремі взірці дипломатичної риторики «простого Війська» нагадують пародію на жорстку регламентованість документообігу між установами та формуляру документа.

Життя «в простоті і вольності» формувало в запорожців доволі специфічне уявлення про так званий нормативний взірець особистості та її спосіб життя. Так, запорожці сприймали за образу військової честі, коли їх називали «бездельниками», або радили купцям везти в Січ на продаж тільки дьоготь і горілку. Але торгово-ремісниче перед містя Гасан-Баша не дарма було винесене за межі самої Січі: «обыкновенно хвалилися запорожцы тем, что они не должны работать, но препровождали всю свою жизнь в праздности». В донесенні до гетьмана Кирила Розумовського з Коша писали, що «запорожские козаки собственной своей зкономии не содержат и хлеба не пашутъ». «Справжній» запорожець зверхньо ставився навіть до тих «людей» (інакше «баб»), що належали до січової громади, наділяючи їх образливими прізвиськами: рибалок — «ниткоплутами» або «мокрогузами» («не забывая при этом и других статей»), шинкарів — «брагарниками», торговців — «щепетинниками», тих, хто займався скотарством — «коровниками». До розряду «людей» відносили й канцелярських служителів та школярів («шенцевенци»).

Усупереч описаній градації соціально престижних занять, за часів Нової Січі «просте вільне Військо» дедалі більше залежало від гостроти пера, а не списа. Вісімнадцяте століття — століття межувань, секвестрів та канцелярій — у 1740-х роках накрило паперовим потоком

і Запорозжя.

За часів Нової Січі паперизація витісняла етнографічну застиглість Запорозжя на сторінки «Історій» та «Записок». Розбалансовувався й розсипався архаїчний світ, де свободу несвободу визначали загальна «згода», «простота» і «войсковое обійкновение», залишаючи по собі окремі уламки — носіїв культурних домінант і констант уже неіснуючого соціуму. Одним із них був Сидір Білий, який вочевидь відчував тугу за часами, коли не було писаних законів, чітко окреслених кордонів, комісій для розміну претензій, коли все вирішувалося «общими простими голосами», коли «мокрогузи», «коровники», «крамарі», «шенцевенци» та «інші баби» схилялися перед «лицарями».

Однак досвід потестарних формацій з їх кордоцентричністю є перспективним підґрунтям творення сучасних комунітаристських концепцій.

Список джерел

1. Кузик Т. «З письма та письменних людей нема добра»? Запорозька Військова канцелярія, військова «простота» й «проста вольниця», Київська академія 5, 125-143.
2. Общность и общество. Основные понятия чистой социологии = Gemeinschaft und Gesellschaft. Grundbegriffe der reinen Soziologie. — М.: Фонд Университет, СПб.: Владимир Даль, 2002. — 450 с.
3. Ионин Л.Г. Социологическая концепция Фердинанда Тённиса // История буржуазной социологии XIX — начала XX века / Под ред. И.С. Кона. Утверждено к печати Институтом социологических исследований АН СССР. М.: Наука, 1979. С. 164-179.

Співак Дмитро. Медіабезпека і медіагігієна в умовах війни

ORCID : [Dmytro Spivak \(0000-0002-3224-1111\)](https://orcid.org/0000-0002-3224-1111)

[orcid.org](https://orcid.org/0000-0002-3224-1111)

Старший викладач кафедри Політичної психології та Міжнародних відносин Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова.

E-mail: dmytro.spivak73@gmail.com

© Дмитро Співак, 20 травня 2022 р.

Ключові слова: гібридна війна, інформаційна війна, засоби масової інформації, соціальні мережі, фейк, медіабезпека, медіагігієна

Війна російської федерації проти України проходить на багатьох фронтах: безпосередні військові дії, економічному, дипломатичному і, безумовно, інформаційному. Поєднання цих та інших способів та методів отримало назву «гібридної війни».

Важливу роль у гібридній війні відіграє інформаційний компонент.

Інформаційна війна - це маніпулювання інформацією. Завдяки такому впливу об'єкт проти якого здійснюється інформаційна агресія, приймає рішення і діє всупереч власним інтересам, але в інтересах того, хто здійснює маніпуляцію. Інформаційна війна може включати збір тактичної інформації, дослідження її достовірності, поширення пропаганди та дезінформації з метою деморалізації противника, зменшення ефективності впливу і якості інформації, яку розповсюджує протилежна сторона [1].

В сучасному світі виділяють такі види інформаційної війни:

- Ідеологічна диверсія;
- Психологічна війна;
- Семантична війна;
- Кібервійна;
- Мережева війна;
- Радіоелектронна боротьба.

На думку М. Лібікі існують такі форми інформаційної війни:

1. Командно-управлінська війна - спрямовується на ліквідацію каналів зв'язку між командуванням та виконавцями;

2. Розвідувальна війна - полягає у збиранні інформації та захисті власної;

3. Психологічна війна - до якої належать пропаганда і деморалізація;

4. Хакерська війна - диверсійні атаки проти супротивника з використанням спеціальних програм;

5. Економічна війна - головна мета якої – інформаційна блокада;

6. Електронна війна - орієнтована проти засобів комунікації;

7. Кібервійна [3].

Інформаційна агресія росії проти України розпочалась задовго до проведення повномасштабної війни чи анексії Криму. Роками до цього російська пропаганда створювала негативний образ України та українців. Це проявлялось в заявах вищого політичного керівництва щодо української державності, створення специфічного образу українця в масс-медіа та масс-культурі. Ще більше рівень інформаційної агресії зріс під час революції

гідності. Готуючись до окупації Криму і проведенні так званої «русской весны», російська пропаганда в рази збільшила кількість фейків і неправдивої для дискредитації України і подій на Майдані. Така дезінформація мала різну спрямованість та різні аудиторію, як в Україні так і за кордоном. Метою розповсюдження фейків – надання неправдивої інформації. Виділяють наступні види фейків:

Фейк-клікбейт. Викликає гостре здивування чи обурення. Заголовок не відповідає тексту повідомлення.

Фейк-конспірологія. Дискредитує державу чи будь-які державні та міжнародні структури. Особливо небезпечний тим, що людина, яка один раз повірила у такий потужний фейк, майже не піддається раціональним аргументам, і переконати її практично неможливо.

Фейк-псевдоексперт. Неправдива інформація подається від імені начебто експерта-професіонала, якого насправді не існує.

Фейк-інфлюенсерський. Часто працюють в команді з фейком-конспірологією та фейком-псевдоекспертом. Видають думки за факти. Загрожують життю людини шкідливими або просто неперевіреними порадами.

Фейк-картинка. Зазвичай відредаговані зображення. Найпоширеніший вид і водночас найлегший для спростування.

Фейк-реклама. Просувають якийсь продукт, часто використовується в рекламі і PR [3].

З моменту повномасштабної агресії збільшилась інтенсивність всіх видів інформаційної війни. Зросла кількість хакерських і кібернетичних атак. Найбільшого

нападу зазнали сайти державних органів та фінансових організацій. Ворожа пропаганда і спеціальні органи розробили велику кількість інформаційно-психологічних операцій, мета яких полягала в дискредитації політичного військового керівництва держави (фейк про втечу президента, членів уряду і депутатів з країни), створення панічних настроїв серед населення (для прикладу - поширення інформації про швидке захоплення столиці і зміни влади). З цією метою були використані як засоби масової інформації країни - агресора, так і використання соціальних мереж (facebook, telegram), що значно спростило поширення неправдивої інформації.

В умовах війни, для збереження життя і здоров'я громадян гостро виникає питання щодо медіабезпеки і інформаційної гігієни. Під медіа безпекою розуміють стан захищеності кожного індивіда від недостовірної або небезпечної інформації, що завдає шкоди здоров'ю людини, її моральності й особистісному розвитку. Медіабезпека та медіа гігієна потребує дотримування певних правил:

- Необхідно використовувати надійний пароль у соціальних мережах поєднувати букви, цифри та інші символи.
- Не слід довіряти всій інформації в Інтернеті – необхідно завжди перевіряти достовірність джерела.
- Користуватись потрібно офіційними джерелами інформації, офіційними сторінками держслужбовців і органів місцевого самоврядування, а також читайте перевірені медіа.
- У жодному разі не можна реагувати на рекламні дописи в соцмережах із псевдосторінок СБУ чи інших держа-

вних відомств.

- Не можна поширювати інформацію про переміщення українських військових.
- Потрібно підтримувати "гігієну" своїх пристроїв: блокувати пристрої щоразу після закінчення роботи; встановлювати застосунки лише з офіційних сервісів;
- Застережливо необхідно викладати в Інтернеті особисту інформацію про себе, своїх рідних, друзів і знайомих.
- Необхідно перевіряти налаштування безпеки в соціальних мережах.
- Додавати «у друзі» лише тих, кого дійсно знаєте.
- Друзям необхідно отримати дозвіл, перш ніж завантажувати фотографії з вами або позначати на фотографіях в соціальних мережах.
- Не довіряти неперевіреними WiFi-з'єднанням, які не потребують пароллю, так зменшується ризик стати мішенню для хакерів.
- Потрібно встановити антивірус ф періодично його оновлювати, щоб він зміг блокувати навіть найновіші віруси, які з'являються щодня.
- Не переходити за посиланнями, які надсилають вам незнайомі люди.
- При отриманні повідомлення з проханням терміново вислати гроші, нічого не потрібно відправляти. Потрібно зв'язатись з цією людиною, аби задати ряд уточнювальних питань, відповіді на які знає тільки ця людина.

Дотримання настанов з медіа безпеки і медіа гігієни має сприяти особистості зберегти життя і здоров'я в надзвичайних кризових умовах війни.

Список джерел

1. Glenn. Jerome. Chapter 9 Defense, Future Mind, Acropolis Books, Washington, DC 1989.
2. Libicki Martin C. What is Information Warfare? Center for Advanced Concepts and Technology Institute for National Strategic Studies. Washington DC. 1996.
3. Секретні матеріали:Повна типологія найбільш небезпечних фейків. URL: [http://www. platfor.ma](http://www.platfor.ma) (дата звернення: 18.05.2022)
4. Як убезпечити себе онлайн під час війни. Інструкція Мінцифри. URL: <https://life.pravda.com.ua/>

Толстов Іван. Політичне православ'я як виправдання вторгнення Росії в Україну

ORCID : <https://orcid.org/0000-0001-5511-1670>

Завідувач кафедри філософії та соціології Українського державного університету залізничного транспорту (м.Харків), кандидат філософських наук, доцент. Head of the Philosophy and Sociology Department of UkrSURT, Candidate of philosophic sciences, Associate Professor.

E-mail: tollivan12@gmail.com

© Іван Толстов, 23 травня 2022 р.

Ключові слова: військова агресія Росії проти України, політика, ідеологія, політичні релігії, політичне православ'я.

Tolstov Ivan. «The political Eastern Orthodoxy as the justification for Russia's invasion of Ukraine». The article is devoted to the consideration of the political Eastern Orthodoxy as the justification for Russia's invasion of Ukraine. Political Eastern Orthodoxy is one of the most common political religions in modern Russia. The main idea of this political religion is the recognition of Russia as an independent special value in Eastern Orthodoxy as a political factor of the Third Rome. This idea gives Russian statehood a special role as a catechon. Therefore, Russia has a mission to prevent the final triumph of evil in the history and coming of the Antichrist. For Russia, such personification of evil and the Antichrist is the collective West. The confidence of the Russian elite in the steadfastness and inevitability of political Eastern Orthodoxy was one of the reasons for the creation of Ukraine's image as Anti-Russia, which justifies the Russian invasion of Ukraine.

Keywords: Russian military aggression against Ukraine, politics, ideology, political religions, political Eastern Orthodoxy.

Здавалося б, що у сучасному секулярному суспільстві має спостерігатись зниження ступеня впливу релігії на політику, проте трансформація політичних систем призвела до появи синкретичних форм релігії, у тому

числі політичних релігій. Навіть у тих суспільствах, де секуляризація не відбулася (або виявилася незавершеною) і релігійна сфера не диференціювалася від політичної, також з'являється можливість для появи таких форм релігій.

Термін «політична релігія» був уперше використаний австро-американським філософом Е. Фегеліном, який називає політичними релігіями тотальні ідеології, подібні до комунізму, фашизму та націонал-соціалізму. Він звертає увагу на відверту схожість духу, пафосу цих ідеологій із релігійним культом. На думку Фегеліна, такі ідеології слугують обґрунтуванням національної єдності, надаючи політичному устрою квазірелігійного виміру, хоча й в перетвореній формі [1]. Поняття «перетвореність форми» показує, що для Фегеліна «політична релігія» не є релігією у сенсі цього терміну: це ідеологія, що має усі ознаки релігії, але вона не передбачає віри у Бога.

Таким чином, політична релігія може бути визначена або як особлива форма релігії, яка обґрунтовує політичну дію, або як форма ідеології, що обґрунтовує політичну дію через апеляцію до потойбічних сил. Інакше висловлюючись, політична релігія є гібридом релігії та ідеології, посередницькою формою, що дозволяє пов'язати релігію з політичною дією.

Політична релігія прагне контролювати всі сфери людського життя: вона знищує поняття «приватне життя». Політична релігія також несумісна з іншими релігіями та намагається знищити конкурентів. Політичний устрій у такому разі є не теократичним, а ідеократичним; він будується безпосередньо не на

релігійних принципах, а на принципах відповідної ідеології. Російський філософ М. Трубецький зазначав, що «при ідеократичному режимі держава не безпринципна, а сповідує певний незмінний світогляд, який не залежить ані від результату виборів, ані від будь-яких інших зовнішніх подій або обставин» [5, с. 511]. Правляча еліта цієї держави відбирається за принципом готовності принести себе в жертву ідеї-правительці.

Одним з різновидів політичної релігії у Росії виступає політичне православ'я чи православізм – релігійна ідеологія, яка не вимагає від своїх адептів релігійної віри, зате передбачає цілком певний вектор політичних цінностей. Деякі дослідники відзначають, що «...стосовно Росії можна говорити про появу «політичного православ'я»... Коротко його можна визначити як проект ресакралізації політики та водночас політизації релігії. Передбачається, що політика має залежати від релігії, а релігія – брати активну участь у політиці та визначати її» [2]. Є. Холмогоров вважає, що «політичне православ'я орієнтоване на підтримку національної державності та, особливо, російської державності, оскільки така підтримка, безумовно, передбачається доктринальними, догматичними підставами православ'я» [6, с. 65].

Основною ідеєю цієї політичної релігії є визнання Росії як самостійної особливої цінності у православ'ї як політичного чинника Третього Риму. Ця ідея відводить російській державності особливу роль продовження імперської державності Риму та Візантії. Ця особлива роль – роль катехону, тобто політичної системи, політичної сили, що має місію перешкоджати остаточному торжеству зла в історії та приходу Антихриста,

здійснювати стримування правовими військовими засобами дії альтернативного політичного порядку. Таким уособленням зла та Антихриста для Росії виступає колективний Захід. Це також повстання проти всієї західної цивілізації. Але це повстання не любові до життя, а втіленої ненависті, заздрості та образи. Повстання блоківських скіфів, які полюбили руйнування та думають такою збоченою любов'ю врятувати світ, перетворивши його вже на остаточне ніщо.

Адепти цієї політичної релігії, на думку П. Щеліна, бачать світ надламаним, але замість руки допомоги пропонують ніцшеанський принцип «падаючого – підштовхни», сповідують радість ножа [8]. Це релігія, в якій жертва і кат злиті воедино: мучитель вбиває безвинну людину, але тим самим усі гріхи, вчинені останньою у житті, з неї знімаються, і як невинні мученики, вона потрапляє прямо до раю. У романі Володимира Шарова «Царство Агамемнона» так відображено цей парадокс зла: «...Ось він, Сталін, спорудив величезний вівтар і, очищаючи нас, приносить жертву за жертвою, необхідні гекатомби очисних жертв, щоб спокутувати наші гріхи. ...Він робить усе, щоб нас урятувати. Невинні, які гинуть, стануть нашими заступниками та молитовниками перед Господом, тому й нам необхідно, доки світ не відстав від антихриста, допомогти їм врятуватися від гріха, тобто місця на землі їм так і так немає. Головне ж – вони, прийнявши страждання тут, будуть позбавлені мук Страшного суду» [7, с.155].

Можна припустити, що за цією логікою світ стане «російським» не тоді, коли до нього відійде ще кілька

територій близького зарубіжжя, а коли взагалі його не стане. Розвернеться порожнеча чи ядерне згарище – і тоді всі росіяни знайдуть своє місце наприкінці історії, якого вони так завзято прагнули, сповідуючи православізм. «...Ми як мученики потрапимо до раю, а вони просто здохнуть – тому що вони навіть покаяться не встигнуть» [4]. Ця знаменита фраза В. Путіна про можливу ядерну війну викликала спочатку сміх зали, а потім загальний подив навіть у його однодумців. Що це – зловісний жарт, жорстоке попередження, жест жертвовності чи мстивості?

Напевно, В. Путін так висловив своєрідний символ віри політичного православ'я, який в умовах авторитаризму та патерналізму в Росії став державним девізом. У цьому виявилася вперта, абсурдна, але теологічно виправдана воля «окремої країни» до загибелі всього. Заради цього, починаючи з Петра I, освоювалася техніка, наука, вся цивілізація, побічними – і, по суті, небажаними – продуктами якої стали велика література та велика музика; тому що магістраллю було зростання енергії «антицивілізації», здатної знищити весь світ.

Саме так через призму політичного православ'я російська еліта бачить теперішній момент, і саме з цієї картини світу вона приймає апокаліптичні рішення. Тому з нею важко домовитися, піти на розумний компроміс, оскільки її світогляд корениться в природі Третього Риму, який в ім'я порятунку палить та губить. Саме впевненість у непохитності та безальтернативності православізму стала однією з причин створення з України образу Анти-Росії, який став виправданням вторгнення Російської Федерації в Україну.

Список джерел

1. Voegelin E. Die politischen Religionen (Schriftenreihe «Ausblicke»). – Munchen: Wilhelm Fink Verlag, 1993.
2. Кырлежев А. Политические религии // [Электронный ресурс] режим доступа: http://www.religare.ru/2_6814.html
3. Михаил Эпштейн. Сатаноидея религиозный смысл русской истории по Владимиру Шарову // [Электронный ресурс] режим доступа: <http://emory.edu/INTELNET/Sharov.%20Satanic.pdf?fbclid=IwAR2J2yBQn2sdLAX4RX0o7V9BUvS2KFLnpntL65aFXVMuZXupqjScxgXtncE>
4. Новая газета. 18 октября 2018. // [Электронный ресурс] режим доступа: <https://novayagazeta.ru/news/2018/10/18/146054-putin-posle-inostrannogo-yadernogo-udara-my-kak-mucheniki-popadem-v-ray-a-oni-prosto-sdohtut-dazhe-ne-uspev-raskayatsya>
5. Трубецкой Н. Наследие Чингисхана. М.: Аграф, 2000 – 554 с.
6. Холмогоров Е. Религии последнего времени // Политическое православие: стратегический журнал №2. М.: Ин-т нац. стратегий: Агентство новостей. 2006 – С. 51-73
7. Шаров В. Царство Агамемнона. М.: АСТ: Редакция Елены Шубиной, 2018. – 227 с.
8. Щелин П. Последняя война Модерна или открытая дверь в новую эпоху // [Электронный ресурс] режим доступа: <https://hvylyya.net/authors/pavel-shchelin-dlya-hvili>

Чернишов Віктор. Міфотворчість як суспільно-політична творчість особистості: спроба філософського аналізу та інтерпретації

ORCID : <https://orcid.org/0000-0002-0960-8464>

Доцент кафедри загального мовознавства та іноземних мов Національного університету «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка» (м. Полтава), кандидат філософських наук, доцент.

E-mail: hum.chernyshov@nupp.edu.ua

© Віктор Чернишов, 29 травня 2022 р.

Ключові слова: емоційний інтелект, ідеологічна криза, ідеологія, міфотворчість, особистість, політична творчість, філософія.

Victor Chernyshov. Mythopoesis as Social and Political Creativity of a Person: an Essay of Philosophical Analysis and Interpretation. The paper focuses on mythopoesis (myth-making). The main objective of the paper is to clarify the concept of mythopoesis with respect to social and political context. As myth is a system of communication or a message, within the social and political realm, myth-making is considered to be an activity to provide the explanation, targeting the emotional rather than rational intelligence. The author argues that mythopoesis is a social and political creativity of a particular person, directed to transform the world in a nearly magic way: naming – real or imagined – things. At the same time, it is necessary to point out that when the myth-making does not reach the level of the absolute mythology, remaining blocked on the lower levels, it is risking to become a reality for merely a limited group, who share it, or even for a single person. And one dealing with the myth-making must be surely aware of this danger. A distinction between relative, real, and absolute myths enables a conclusion that only the absolute myth provides an ample ground for social and political unity, as the majority of relative mythologies are rather particular and conflicting. Moreover, only the absolute mythology is doubtlessly real, as the relative myths can be unreal, fantastic or fabulous, which makes them a perfect means for the use of misleading propaganda. The absolute mythology bridges thinking with being, and therefore with the real, objective world, as the real but relative mythologies, instead, can be related to being, but in an imperfect way to create a partial world picture.

У кризові часи у суспільстві особливо зростає запит на пояснення того, що відбувається, у зв'язку з цим поруч із раціональними поясненнями виникають пояснення, скеровані радше на сферу емоційного інтелекту, які, у першому наближенні, ми і називаємо міфологічними поясненнями або просто міфами. Але як виникає міф, та й чим є він насправді є? У чому його привабливість та сила, яка має майже чарівну силу?

Дослідженням міфів та міфології займалося і продовжують займатися чимало дослідників. Принагідно назовемо лише деяких з тих, праці яких безпосередньо підвели ґрунт для цієї невеличкої розвідки – це Р. Барт, Р. Елвуд, Р. Бакстон, А. Гамза, М. Еліаде, С. Жижек, Т. Гобс, Р. Гойсс, Дж. Кемпбелл, С. Кіртчлі, О. Лосєв, К. Г. Юнг та ін.

Висхідним положенням нашої розвідки є визначення міфології, подане Р. Бартом, який говорить про те, що «міф є системою комунікації» [Barthes, 181]. Утім, при всій правдивості такого визначення, воно не може не здатися надто загальним – таким, що ставить міф у один ряд із іншими «системами комунікації», але не дає достеменного розуміння щодо його генезису, природи й побутування.

Більше того, у контексті цього дослідження, нас цікавить не стільки міф узагалі, як міфотворчість, що постає у політичній площині й зазвичай використовується саме як один з інструментів влади, яку, як зауважує Р. Гойсс «можна використовувати непрямо для формування

думок, ставлень та бажань, а отже для вироблення того, що виглядає як «згода», і у цій формі, багато хто бажає сказати, що це не так вже й легко помітити» [Geuss, 51]. С. Крітчлі зауважує, що сучасний пост-секулярний світ торує свій шлях між двома альтернативними, але однаково неприйнятними для нього позиціями – правовірним атеїзмом та теїзмом [див.: Critchley, 8-9]. Такий стан речей заохочує пошук засобів та можливостей створення нової міфології, що підвела би ґрунт під нову ідеологію, котра дозволить подолати ту ціннісну кризу ідентичностей, яку зараз переживають люди у всьому світі.

У той же час, здається важливим відрізнити (так би мовити, чисту) політику від «різних типів культуралізму, етніцизму (так само як від їх технократичних доповнень адміністрування та менеджменту)» [Žižek & Hamza, 12], щоб виключити «виключити усі містифікаційні завіси накладені на реальну політичну боротьбу (...)», а також іншої сторони цього – «парадоксального «поєднання» неоімперських «універсальних цінностей» (нібито «демократичних») і різних форм «місцевих» націоналізмів, які часто наполягають на «гідності» самих расистських міфологізацій та містифікацій тих самих питань» [Žižek & Hamza, 13].

У ХХ ст., роботи М. Еліаде, Дж. Кемпбелла і К. Г. Юнга «стимулювали уявлення про те, що прояснення закодованих символічних значень античної міфології могло б зцілити глибокі рани середини століття як у індивідуальних, так і у колективних душах. Більше того, слова, що передаються з минулого резонують з антимодерним контрапунктом щодо століть

запаморочливого преклоніння перед «прогресом», із жахливим тіньовим боком останнього – війнами, спустошеннями та руйнівною ідеологією» [Ellwood, 2].

За словами Р. Елвуда, «Дослідження міфології у XIX і XX ст. протікало в глибокій напрузі між навантаженим смыслом дослідженням міфу – романтичним за його засновками й базованому на погляді, що міф є голосом споконвічного органічного суспільства – та певного роду просвітницькою перспективою більше схильною сміятися над його абсурдностями та, щоб у кращому випадку, зробити його предметом філологічних досліджень або досліджень у царині історії релігії. Вікторіанці, на кшталт Макса Мюллера, або піонери антропології Едвард Тайлор чи сер Джеймс Фрезер спадають на думку як представники останнього табору. Вони бачили у міфі хіба трохи більше ніж хворобу мови, підготовчу науку або магію, що передує релігії, так само як релігія передує науці» [Ellwood, 171].

Значний внесок у дослідження міфу та міфотворчості було зроблено також О. Лосєвим. Він наполягає на тому, що міф – «це не вигадка, але – найбільш яскрава й найсправжнісінька дійсність. Це – найнеобхідніша категорія думки та життя, яка є надзвичайно далекою від будь-якої випадковості чи свавілля» [Лосєв 2001, 36].

Міф використовує практично всі засоби мовної образності, але тлумачить їх виключно літерально, об'єктивуючи міфологічну реальність: «Таким чином, те, що входить в алегорію, метафору, і у символ у якості феноменально даного живопису, у міфі трактують як існуюче у літеральному сенсі слова або як така, що зовсім

не залежить від людського суб'єкту, істотність, яка є об'єктивно даною» [Лосев 1982, 444]. «Тепер ми можемо сказати, що міф є дана у словах дивовижна особистісна історія» [Лосев 1994, 195], а також він «є розгорнуте магічне ім'я» [Лосев 1994, 196].

Здійснюючи типологізацію міфології, Лосев наголошує на трьох типах міфології, а саме: відносній, реальній і абсолютній [Лосев 1994, 198]. Більшість приватних міфологій є відносними – вони можуть бути реальними або фантастичним, можуть конфліктувати між собою, тощо. Утім, міфології, що є реальними у певний (хоча й недосконалий спосіб) корелюють зі світом буття. Абсолютна ж міфологія співпадає з одного боку з буттям, тоді як з іншого – з мисленням, забезпечуючи їх єдність.

У такий спосіб, можна стверджувати, що міфотворчість є суспільно-політичною творчістю особистості, скерованою на перетворення дійсності у майже магічний спосіб – через найменування речей (реальних або уявних).

У той же час, потрібно сказати, що якщо міфотворчість лишається заблокованою на нижчих рівнях і не виходить на рівень абсолютної міфології, то вона ризикує обернутися реальністю обмеженої кількості людей, які її поділяють, або навіть власністю однієї єдиної людини – її автора.

Список джерел

1. Barthes, Roland. Mythologies. Paris : Édition du Seuil, 1970. 238 p.
2. Critchley, Simon. The Faith of the Faithless. Experiments in Political Theology. London and New York: Verso, 2012. 291 p.
3. Ellwood, Robert. The Politics of Myth. A Study of C. G. Jung, Mircea Eliade, and Joseph Campbell. New York: State University of New York Press, 1999. 207 p.

4. From Myth to Reason? : Studies in the Development of Greek Thought / ed. by Richard Buxton. Oxford: Oxford UP, 1999. 368 p.
5. Geuss, Raymond. Philosophy and Real Politics. Princeton and Oxford: Princeton University Press, 2008. 112 p.
6. Hobbes, Thomas, Leviathan / ed. with an introduction by J.C.A. Gaskin. Oxford: Oxford UP, 1996. 508 p.
7. Žižek S., Hamza A. From Myth to Symptom: the Case of Kosovo. Prishtinë: Autorët, 2013. – 103 p.
8. Лосев А.Ф. Диалектика мифа. Дополнение к «Диалектике мифа». М.: Мысль, 2001. 558 с.
9. Лосев А.Ф. Знак. Символ. Миф. Труды по языкознанию. М.: Изд-во МГУ, 1982. 480 с.
10. Лосев А.Ф. Миф – Число – Сущность. М.: Мысль, 1994. 919 с.

Яремчук В'ячеслав. Соборність як імунітет проти ворожої пропаганди в умовах російсько-української війни

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1534-1348>

Провідний науковий співробітник, Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, доктор політичних наук, доцент.

E-mail: sl_yaremchuk@ukr.net

© Вячеслав Яремчук, 31 травня 2022 р.

У тезах порушується проблема чинників, які здатні забезпечити Україні перемогу у російсько-українській війні, широкомасштабному вторгненні РФ 2022 р., що стало найбільшим викликом для новітньої Української держави. Увага звертається на складову війни – розгорнуту проти України інформаційну війну, ідентифікацію основних її напрямів (ворожу пропаганду, дезінформацію) щодо підриву основ державного устрою України, єдності українського суспільства, його здатності до протидії ворогу (наміри дискредитації політичної суб'єктності України, актуалізація міфу про поширення неонацизму, нівеляція української громадянської ідентичності, спонукання до капітуляції тощо). Наголошується, що серед основних чинників, які сприяли нейтралізації ворожої пропаганди, безпрецедентній єдності населення та його підтримці уряду, мобілізації у боротьбі проти агресора, завдання йому стратегічної поразки було почуття соборності, глибоко вкорінене серед українського суспільства. Як відомо, останнє базувалося на колективному досвіді українства, історичній пам'яті, утвердженні стійкої української громадянської ідентичності, усвідомленні цінності і прагненні зберегти існуюче політичне і соціокультурне середовище, що стало потужним каталізатором в об'єднанні зусиль всього українського суспільства у захисті Української держави, її територіальної цілісності.

Ключові слова: соборність України, російсько-українська війна, протидія ворожій пропаганді.

Vyacheslav Yaremchuk. Catholicity as Immunity Against Hostile Propaganda at the Time of the Russian-Ukrainian War. The thesis raises the issue of factors that can ensure Ukraine's victory in the Russian-Ukrainian

war, the large-scale invasion of Russia in 2022, which was the biggest challenge for the new Ukrainian state. The main attention is given to one of the war components - the information war against Ukraine, the identification of its main directions (hostile propaganda, disinformation) to undermine the foundations of Ukraine, the unity of Ukrainian society, its ability to counter the enemy (intentions to discredit Ukraine's political subjectivity, the spread of neo-Nazism, the leveling of Ukrainian civic identity, pushing to capitulation, etc.). It is noted that among the main factors that contributed to the neutralization of hostile propaganda, unprecedented unity of the population and its support for the government, mobilization in the fight against the aggressor and his strategic defeat was a sense of unity, deeply rooted in Ukrainian society. As you know, the latter was based on the collective experience of Ukrainians, historical memory, the establishment of a stable Ukrainian civic identity, awareness of values and the desire to preserve the existing political and socio-cultural environment, which became a powerful catalyst in uniting territorial integrity.

Key words: unity of Ukraine, Russian-Ukrainian war, counteraction to hostile propaganda.

Широкомасштабна військова агресія РФ проти України, розпочата 24 лютого 2022 р., супроводжувалася потужною інформаційною атакою, що відбувалася в руслі стратегії «керованого хаосу» [1], включаючи такі компоненти, як деструктивна пропаганда та дезінформація, маніпуляція громадської думки, підміна реальності. Загалом розгорнута проти України інформаційна війна, яка базувалася на засадах примату політичного реваншу Росії, визнання України як «штучного державного утворення», що не має історичних перспектив, піддавала сумніву існування стійкої української громадянської ідентичності [2], виправдовувала війну, спотворювала її дійсні причини та цілі (фактично – намір знищення Української держави та української політичної нації), перекладаючи всю провину за її розв'язання виключно на Україну та «колективний Захід». Натомість її агресивність та не витримуюча критики змістовність зводила

пропагандистський продукт до абсурду, нагадуючи ситуацію, змальовану в знаменитому Оруелівському романі-антиутопії «1984» (на кшталт штампів «Війна – це мир»).

Не важко помітити, що така поведінка політичного керівництва РФ була зумовлена його імперськими амбіціями, намірами у будь-який спосіб після розпаду СРСР відновити своє панування над Україною – колишньою «втраченою провінцією» (Українською РСР). Підлаштовуючись під лаштунки «братерських відносин» з боку північного сусіда були розпочаті системні заходи (в політичній, економічній, гуманітарній сферах) спрямовані на перетворення України у свого сателіта. Свою роль у цьому виконувала і російська пропагандистська машина, особливо після 2014 р., яка напружувала зусилля на підриз політичної суб'єктності України. При цьому широко використовувалися і маніпуляційні прийоми. Так, пропагандисти намагалися довести, що в руслі цивілізаційного протистояння між Сходом і Заходом [3] Україна начебто була неспроможною до успішного державного будівництва. Вона позбавлялася і права на європейську інтеграцію. Цілком логічним виглядало і те, що після втрати внаслідок перемог «помаранчевої революції» та Революції Гідності важелів контролю над Україною, офіційний Кремль розглядав її виключно через призму «екзистенційної загрози» для національної безпеки РФ.

Виходячи з цього ще напередодні широкомасштабної війни російська пропаганда щодо української аудиторії, намагаючись послабити Україну, посилити дезінтеграцію українського суспільства, спонукати його до капітуляції та

антидержавних виступів, системно просувала в інформаційному просторі вже традиційні російські наративи щодо «братніх народів», «русского мира», «штучності» Української держави та українського народу та ін. До створення і поширення цього псевдонаукового продукту широко залучалися як політики, клір РПЦ, інтелектуальне та наукове середовище (про це свідчив вихід масовим накладом таких робіт, як «Денацифікация Украины. Страна невыученных уроков», 2018).

Абсурдними й такими, що не витримували критики були й спроби обґрунтування причин новітнього вторгнення РФ в Україну. На тлі стратегічної поразки «спеціальної військової операції» вони вимушено трансформувалися від «демілітаризації» та «денацифікації» (офіційних наративів), «визвольної місії», «захисту православ'я», «ліквідації влади київської хунти» до «знищення біолабораторій», «поразки колективного Заходу», «недопущення отримання Україною ядерного статусу» та ін. Крах бліцкригу, ганебні поразки «другої у світі» армії, але головним чином – масові жертви та страждання серед цивільного населення України призвели до того, що окрім військової складової, РФ вже у перший місяць війни зазнала цілковитого програву і в інформаційній війні, що змушувало країну-агресора на ходу гарячково змінювати пропагандистські штампи. Не полишаючи спроб будь-що підірвати згуртованість українців, їхню підтримку політичному керівництву держави, Збройним Силам України ворог і надалі намагався нагнітати паніку, дискредитувати українців, їхнє право на збройний захист, ширити почуття

розчарування, проводив дискредитацію західних партнерів України. Особлива увага зверталася і на зміну фокусу українців з основного ворога – РФ, прагнення агресора щодо легітимації процесу демонтажу української державності, анексії тимчасово окупованих територій України. Серед них – погрози («Путін не може програти»), безпідставні звинувачення («Байден і Зеленський ... увійдуть в історію як президенти, що влаштували голодомор на планеті»), намагання «вдягнути» обладунки миротворців («Росія докладе всіх зусиль задля відновлення мирного життя в Україні та на Донбасі»), схиляння до капітуляції («Київ... бажає воювати... усупереч здоровому глузду, усупереч інтересам простих громадян України») та ін.

Зрозуміло, що ворожа пропаганда, яка свідомо спотворювала чи обходила увагою такі важливі питання як причини війни, долю України та українського народу, зустріла з боку переважної більшості українців зворотню реакцію – суцільне неприйняття, мобілізацію у відсічі агресору. Цьому сприяв як здоровий глузд українців, отримане щеплення проти руйнівної російської пропаганди, історична пам'ять (війни, голодомори, попередні російські вторгнення, тимчасова окупація АР Крим, частин Донецької та Луганської областей), так і переконання у тому, що у смертельному двобої проти російського фашизму запорукою перемоги (а відтак, збереження життя, свободи, демократії) можуть бути лише спільні дії всього суспільства, що скріплювалося усвідомленим почуттям соборності, наступності та нерозривним зв'язком поколінь зі своїм генетичним корінням, об'єднанням навколо спільного стрижня, яким

є українська держава, українська ідентичність [4, с. 270].

Вирішальну роль у нейтралізації ворожої пропаганди на українців відіграла успішна розбудова Української держави, яка відзначила у 2021 р. своє тридцятиріччя, утвердження української ідентичності та соборності (як усвідомлення унікальності української історії, національно-визвольного і самостійно-державницького процесу, готовності щодо захисту своєї вітчизни [5, с. 236–237]), що мало інтегруючий вплив на суспільство у його боротьбі за суверенність і територіальну цілісність держави.

Згадані закономірності були відображені в Національній доповіді НАН України «Політика інтеграції українського суспільства в контексті викликів та загроз подій на Донбасі» (2015). Так, починаючи з 2014 р. з моменту першої збройної інвазії РФ ідея соборності була панівною серед українського суспільства (71% населення були прихильниками соборної унітарної України), яке рішуче виступало за відновлення територіальної цілісності України. Наслідком тодішньої агресії РФ стало істотне зростання серед українців відчуття національної гідності, прискорене формування української громадянської нації, згуртованість довкола ідеї соборності та незалежності держави. Так, якщо у 2002 р. передовсім громадянами України відчували себе 43% жителів, то у 2015 р. майже 58% [6, с. 7, 13]. Різко знизився і рівень «результативності російської пропаганди» – їй довіряли біля 11% громадян [7].

Натомість небачений терор, який розгорнули в Україні російські війська, що перевершив за жорстокістю щодо

мирного населення (трактованого як поплічників «нацистів», «бандерівців» та ін.) звірства німецько-фашистських загарбники під час Другої світової війни викликав здебільшого зворотну реакцію – остаточну нівеляцію ворожих ідеологічних напашувань і стереотипів, російських наративів щодо української «недодержави», «малоросійства», а також згуртування громадян зі всіх регіонів України (окрім маргінальних прибічників «руського мира», тих, хто перебував у полоні «братерських» ілюзій, носіїв залишкової радянської ідентичності) у відбитті смертельної небезпеки.

Останнє підтверджувалося і зміною суспільних настроїв українського суспільства, що було цілком очікуваним і відображалось у високій підтримці призовної компанії, участі у створенні територіальної оборони, волонтерському русі. Як зазначалося в одному з опитувань (березень, 2022), майже 90% громадян України (цей показник, який був утричі більшим, ніж у попередні роки, переважав в усіх регіонах країни) відчували надію на те, що вдасться відбити навалу, зберегти суверенність України. 80% українців (на Сході країни – майже 60%), що відображало найвищий за останнє десятиріччя рівень підтримки, заявили про готовність особисто зі зброєю в руках захищати Батьківщину [8]. Проведене ж у травні 2022 р. соціологічне дослідження (КМІС) засвідчило, що в умовах російсько-української війни лівова частина українського суспільства (відображаючи високий рівень «оптимістичності») впевнено дотримувалася проукраїнських позицій, прагнучи зберегти Україну як суверенну, унітарну, соборну державу (93% вважало, що Україна має «власну довгу історію становлення та

державності»; 73% вважало, що жителі Донбасу прагнуть залишатися частиною України) [7].

Цьому сприяла і ефективна діяльність держави по відсічі збройної агресії, перетворенню країни на єдиний військовий табір, державна інформаційна політика та блокування ворожих інформаційних каналів, заходи по соціальному захисту населення, допомоги біженцям. У сукупності вони на тлі значного посилення міжнародного авторитету України, відкритої перспективи її інтеграції до світових економічних і безпекових структур позитивно впливали на посилення єдності і солідарності українського суспільства, організації його боротьби за збереження суверенності соборної Української держави, дотримання її територіальної цілісності.

Про повний крах російської пропаганди свідчив і рух опору на тимчасово окупованих теренах Сходу і Півдня України, де місцеві мешканці – переважно двомовні та російськомовні незважаючи на репресії окрім ведення партизанської боротьби на мирних акціях активно виступали проти співпраці з окупантами, за звільнення і відновлення територіальної цілісності країни (найпопулярніші гасла акцій – «Україна – єдина!», «Захистимо Україну разом», «Руки геть від України!», «Херсон – це Україна», «Мелітополь – це Україна» та ін.). В інформаційному просторі отримали поширення і висловлювання окремих громадян на територіях тимчасово непідконтрольних українській владі – «Я хочу жити в Україні».

Разом з тим у час вирішальних випробувань, що переживає Україна упродовж останніх місяців війни,

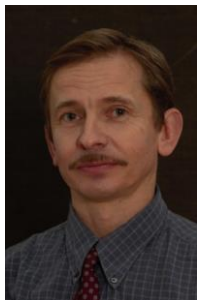
значних воєнних, економічних та соціальних втрат, певної втоми українському суспільству необхідно і надалі напружувати зусилля у поглибленні відчуття консолідованості політичної нації, формулюванні стратегії загальнонаціонального розвитку, зміцнювати ідею та цінності української суверенної та соборної держави, що є запорукою перемоги у війні, успішної мирної відбудови, продовження курсу реформ і євроінтеграції.

Список джерел

1. Рябінін Є. Концепція керованого хаосу в контексті побудови сучасного світового порядку. Зовнішні справи. 2011. № 11. С. 32–37. URL: file:///C:/Users/Asus/Downloads/zovsp_2013_11_11.pdf
2. Інтерпретації історії у політиці Російської Федерації як загроза національній безпеці України. Аналітична записка. Національний інститут стратегічних досліджень. 2015. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/gumanitarniy-rozvitok/interpretacii-istorii-u-politici-rosiyskoi-federacii-yak>
3. Андрей Кончаловский – битва за Украину. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=oEgyPZFkLI>
4. Бевз Т. Соборність України: виклики і загрози. Наукові записки ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України. 2018. Вип. 1. С. 269–281.
5. Антропологічний код української культури і цивілізації (у двох книгах) О. О. Рафальський (керівник авт. кол.), Я. С. Калакура, В. П. Коцур, М. Ф. Юрій (науковий редактор). Київ: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2020. Кн. 2. 536 с.
6. Політика інтеграції українського суспільства в контексті викликів та загроз подій на Донбасі (національна доповідь) / за ред. Е. М. Лібанової. Київ: НАН України, 2015. 363 с.
7. Індекс сприйняття російсько-української війни: результати телефонного опитування, проведеного 19–24 травня 2022 року. КМІС. URL: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1113&page=1>
8. Загальнонаціональне опитування: Україна в умовах війни. 1 березня 2022 р. Соціологічна група Рейтинг. URL: https://ratinggroup.ua/files/ratinggroup/reg_files/rq_ua_1200_032022_war_press.pdf

Частина 2. Матеріали довільної тематики

Руденко Олег. Мистецька спадщина кафедри книжкової та станкової графіки Української Академії друкарства

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-2266-8402>

Доцент кафедри книжкової та станкової графіки
Української академії друкарства, кандидат мистецт-
вознавства, доцент.

E-mail: olehrudenko@gmail.com

© Олег Руденко, 8 грудня 2021 р.

Oleh Rudenko. Artistic Heritage of the Department of Book Graphics and Printmaking of the Ukrainian Academy of Printing. Abstract. Ukrainian Academy of Printing, and in the past The Ivan Fedorov Ukrainian Polygraphic Institute from the beginning of its foundation cultivates a creative direction related to the art of book and development of publishing and technological processes. In the second decade of the 21st century in the context of digital transformation the questions of expanding the art education came up in line with informational and communicational technologies and in the priority intellectual potential of book and free graphics there was a need to reform the Department of Fine Arts. The Rector without any doubt supported this initiative on January 4, 2016 in order to train specialists in "Fine Arts" and issued an order to establish a new Department.

Students from Ukraine and abroad come to the Department of Book Graphics and Printmaking to gain professional knowledge, developing the Ukrainian publishing and national culture, realizing new opportunities in Arts. All teachers of the Department are very experienced in their disciplines, cooperate with publishing houses, present their achievements internationally, involve students to exhibition activities. Many interesting and inspiring projects are waiting for the future entrants. And remembering that "ars longa, vita brevis" - the Department of Book Graphics and Printmaking works ahead developing new generations of

Keywords: department, book, graphics, culture, Ukrainian, works, art, teachers, students.

Ключові слова: кафедра, книга, графіка, культура, український, твори, мистецтво, викладачі, студенти.

Українська академія друкарства, правонаступниця Українського поліграфічного інституту ім. І.Федорова, від початків свого заснування плекає творчий напрям безпосередньо пов'язаний з розвитком видавничо-технологічних процесів та мистецтвом книги. Два полюси, які підкреслюють винятковість навчального закладу на території нашої держави, впродовж років взаємозбагачуються та взаємодоповнюються. Особливого розвитку набуває мистецтво графіки у нових реаліях незалежної України як духовний продукт тисячолітньої історії нашої державності, який стверджує самотність високоосвіченої нації. Книга унаочнює нам найкращі зразки прози та поезії, вчить історичному минулому, розкриває літописну старовину, передає легенди, іншими словами будує ноосферу інтелектуальної структури народу, яка оберігає його від варварів і вчить відстоювати свій рідний край. Розуміючи нагальну потребу і виклики часу, академія друкарства примножує та розвиває відділи, підсилює викладацький склад, спрямовуючи свої зусилля на те, щоб студенти академії отримували знання конкурентоспроможні на європейському ринку праці.

Коли в другій декаді ХХІ століття, в контексті цифрової трансформації, постало питання розширення мистецької освіти саме у руслі інформаційно-комунікаційних технологій та пріоритетного інтелектуально-світоглядного потенціалу книжкової та вільної графіки – з'явилася

необхідність реформувати єдину мистецьку кафедру. Ректорат, не вагаючись, підтримав ініціативу відділити дизайн від образотворчого мистецтва, а проф. Богдан Дурняк, з метою підготовки фахівців зі спеціальності «Образотворче мистецтво», 4 січня 2016 року видав наказ про реорганізацію кафедри та прийняв рішення про відновлення старих, вже не діючих майстерень по вулиці Личаківській. На початку новоутворена кафедра складалася з вісьмох працівників, які сформували штатний розклад під керівництвом професора Ігора Голода та двох заступників: доцента канд. мист. Олега Руденка та засл. худ. України Сергія Іванова, а також старших викладачів Федора Лукавого, Віктора Куликовця, Богдана Рожака, Олени Жеребецької, Любомира Прийми.

Починаючи від січня-лютого того ж року, в приміщеннях на вулиці Личаківській будинок №3 почалася інтенсивна робота, адже з усього Львова «визбиралися» старі літографічні і офортні станки, преси для високого друку та частинами перевозилися до щойно побілених аудиторій. Також розроблявся та удосконалювався напрям книжкового мистецтва. Немов птиця Фенікс з попелу відроджувалася Кафедра книжкової та станкової графіки. Це місце, символічне для Львова, оповите магією творення книг та графічних аркушів, має глибоке коріння, яке живить буйну крону творчості, адже тут знаходилася від XVIII ст. літографія Піллера. Впродовж декількох століть воно приваблює знавців-колекціонерів та академічну художню інтелігенцію, зберігаючи потужний потенціал одвічної креативності [1]. Ініціатором цих титанічних пошуків

обладнання, домовленостей з організаціями та людьми, написання документів, програм став світлої пам'яті проф. Ігор Голод. Поряд з ними стояла група фахових викладачів, які підставили дружнє плече і піднесли цей важкий, але цінний для майбутнього України духовний скарб – виховання художника-графіка на належному високому рівні. Митці Сергій Іванов та Федір Лукавий, які закінчили кафедру у часи її розквіту наприкінці ХХ ст., повернулися до своєї Alma Mater визнаними майстрами – перший до станкової графіки, другий – до мистецтва книги, щоб передавати графічну легенду і мистецькі традиції та відкрити дорогу молодому поколінню.

НОВІ ОБРІЇ. Реформування та утворення кафедри, завдячуємо керівництву закладу та натхненній праці першого очільника – професора, канд. мист., Ігоря Голода, який поклав на створення інституції свої знання та здоров'я [2]. Після довгих років перебування на посаді проректора Львівської академії мистецтва, професор прийшов до академії людиною зрілою і досвідченою, маючи у своєму арсеналі близько двохсот публікацій, які висвітлювали проблеми мистецтва, а також був автором альбомів про творчість сучасних видатних українських митців, монографій і посібників. Пам'ять про нього завжди залишиться у наших серцях як про людину ерудовану, благородну, з витонченим смаком, естетом, з яким було цікаво не тільки працювати, але й спілкуватися, дискутувати та будувати плани на майбутнє.

Оскільки кафедра мала розвивати вже закладені графічні традиції книжкової та вільної графіки, то на чолі цих двох напрямків поставлено людей з вагомим художнім професійним досвідом, які були випускниками

та адептами графічних традицій УАД. На чолі напрямку станкової графіки став знаний в Україні та поза її межами графік Сергій Іванов, роботи якого знаходяться в музеях, галереях та приватних колекціях України, США, Японії, Франції, Нідерландів, Швеції, Італії, Австрії, Іспанії [3]. Очолити напрямок книги було запрошено відомого художника книги Федора Лукавого, людину з філософським складом розуму який навчає студентів любити і «жити» книгою [4]. Перед ним стояло важливе завдання – сформувані і викладати дисципліну «Мистецтво книги» на всіх шести курсах з яким він успішно впорався про що свідчать праці студентів.

Предмет шрифтів доручено викладачеві з сусідньої Кафедри графічного дизайну і мистецтва книги Ярославів Куцю, творцеві нових українських шрифтів, серед яких найбільш знаний «Нарис», а рисунок – багатолітньому працівникові українських видавництв Любомирові Приймі, що підходив до студій з розумінням графічного фаху. Його аудиторні театральні постановки оголеної та одягненої натури захоплювали своєю сюжетною сценічністю і простотою. Різні, часом суперечливі аспекти мистецтва, які інтенсивно обговорювалися з керівником кафедри у дружньому колі викладачів-графіків стали основою та опорою академічної пропедевтики. Паралельно до практичних професійних предметів утворився теоретичний блок історії книги та книжкової графіки, матеріальної культури, історії вітчизняного та світового мистецтва, які довірено викладати авторові цього тексту Олегові Руденку, який, здобувши фахову освіту за кордоном, вважає, що

інтелектуальний розвиток митця не менш важливий за його практичні навички. Пріоритетом стало ознайомлення молодих графіків з мистецькими доктринами та теоретичними поглядами на українську та світову культуру. У найбільш важливих починаннях він завжди підтримував першого керівника кафедри Ігора Голода та його наступника Сергія Іванова.

Через деякий час було організовано напрямок реставрації та консервації паперу, яким опікується повна запалу та енергії завідувач відділу реставрації та консервації рідкісних видань Львівської національної наукової бібліотеки України ім. В.Стефаника доцентка Леся Дзендзелюк та реставраторка творів мистецтва Олександра Гливіка. До складу новоутвореної кафедри відразу було залучено графіка з династії поліграфістів Віктора Куликовця, живописців Олену Жеребецьку та Богдана Рожака. Згодом, як досвідчена технолог занурилася у мистецький вир канд. технічних наук доцентка Наталя Цуца. Збагачують кафедру своїм молодечим запалом молоді випускники Юля Процишин, Марія Пляцко, Михайло Дрімайло, графічний доробок яких поповнює міжнародні виставки та конкурси.

Склад кафедри постійно оновлюється і доповнюється новими викладачами. Оригінальні методи викладання дисципліни «Експресивний рисунок» вніс професор, заслужений художник України Микола Опанащук. Його багаторічний досвід став надбанням колективу. Активно включилася до роботи заст. директора Палацу мистецтв у Львові професорка, докторка мист. Ольга Луковська, організаторка численних експозицій та зустрічей. Також доповнили колектив доцент, канд. мист. Володимир

Жишкович, канд.мист. Наталя Шепеть, Борис Великоголова, Евеліна Дацюк, Тарас Опанащук, Галина Яковлева, Соломія Дорош, Богдан Локатир.

СПАДЩИНА І ТРАДИЦІЇ. Кафедра книжкової та станкової графіки розвиває вітчизняну художню культуру, яка існувала віддавна, беручи початок у графічних традиціях Георгія Нарбута, Василя Кричевського, Софії Налепінської-Бойчук та Михайла Жука в Українській академії мистецтва. Цю творчу естафету в тридцятих роках минулого століття від Києва перейняв Харків разом з реорганізованим поліграфічним факультетом [5]. Українська академія друкарства стала продовжувачем графічної культури Харківського поліграфічного інституту, який після Другої Світової війни переїхав до Львова. Саме у Львові була створена єдина кафедра книжкового мистецтва в Україні «Кафедра оформлення та ілюстрації книги». Реорганізована 2016 року Кафедра книжкової та станкової графіки є її правонаступницею, адже надалі розвиває напрямок «Образотворче мистецтво», надаючи пріоритет книзі та вільній графіці, які успішно формувалися в Українській академії друкарства впродовж другої половини ХХ століття. Тут працювали народна художниця України Олена Кульчицька, Павло Жолтовський, Яким Запаско, Борис Валуєнко, Охрім Кравченко, Володимир Овчінников, Анатолій Попов, Христина Саноцька, Микола Таранов, Ярослав Куць, Олекса Шатківський. Звідси вийшли видатні українські графіки та книжники: Іван Крислач, Аркадій Пугачевський, Володимир Пінігін, Юрій Чарішніков, Богдан Пікулицький, Валерій Дем'янишин,

Олександр Аксінін, Юрій Кох, Михайло Москаль, Сергій Іванов, Олег Денисенко, Сергій Храпов, Констянтин Калинович, Олег Дергачов, Іван Плесканко, Володимир Юрчишин, Едуард Кірич, Володимир Гарбуз, Василь Кононенко, Вікторія Ковальчук, Кость Лавро.

Кафедра розвивається у двох напрямках: книжкової та станкової графіки, а також залучає фахівців з реставрації для відновлення творів мистецтва на паперовій основі. Напрямок книжкової графіки сформувався у навчальному закладі після II Світової війни і має потужний потенціал до поступу в нинішніх умовах, застосовуючи цифрові технології та розвиваючи нові можливості.

Книжкова графіка – самодостатній вид образотворчого мистецтва, який охоплює вивчення, аналіз та творче рішення у просторі книжкових видань. Основою йому слугує естетичне духовне надбання людства від найдавніших культур до сьогодення, що передається у спадок і залишається на полиці історії кожного народу, настановляє та виховує індивідуальність. В процесі навчання книга розглядається як цілісний ансамбль, який акумулює в собі технічні, технологічні, образотворчі елементи, що виражають світоглядні, ідейні, національні складові. Молодь здобуває всебічну освіту, ознайомлюючись впродовж навчання з різного рівня інтелектуальною та художньою мистецькою спадщиною, починаючи від дитячої, науково-технічної і закінчуючи художньою літературою, книгою художника. Студенти розвивають творчі нахили та формуються як особистість на кращих зразках рідної та світової літератури, користуючись сучасними технологіями.

Станкова графіка належить до витонченого вільного

мистецтва, яке формувалося впродовж багатьох віків, продовжує традицію, не сковану будь-якими ідеологічними принципами та пріоритетами, має свободу особистісного художнього вираження. ґрунтується на європейській традиції Рембрандта Ван Рейна та рідних графічних здобутках, започаткованих в епоху бароко та зібраних в творчості Тараса Шевченка. Завдяки невеликому графічному твору, відбитому на аркушеві паперу, унаочнювалися в образі змістовні складові, отримували розвиток сюжет, поширювалися філософські, богословські знання, індивідуальний світогляд. Станкова графіка розвиває художнє бачення, розкриває широкий спектр творчого потенціалу студента, який креативно інтерпретує актуальні теми сьогодення. Праця на літографських, офортних станках та пресах високого друку доповнюється ознайомленням з новими технологічними здобутками.

Реставрація документів і творів мистецтва на паперовій основі дає фахові знання та унікальну можливість ознайомитися з рідкісною професією реставратора. Студент, освоюючи дисципліну, отримує теоретичні знання про види пам'яток, традиції їх створення, ознайомлюється з широкою палітрою матеріалознавчих аспектів. Набуваються професійні навички з дослідження основи та складових реставрованих об'єктів, що дозволяє вміло обирати правильний метод консерваційних чи реставраційних заходів, підбирати чи готувати відповідні матеріали, засоби, а також застосовувати спеціальне обладнання. Основними об'єктами для практичної роботи слугують зразки писемності, друку та мистецтва

на папері й пергаменті, а для виконання дипломних робіт – пам'ятки, що є фондovими одиницями збереження музеїв, бібліотек, архівів. Наші випускники обирають професійний шлях, який дає широкі можливості реалізувати себе в реставрації не тільки книги, але й старих документів, гравюр, географічних мап тощо.

ВИСНОВОК. Українська академія друкарства – єдиний в Україні поліграфічний навчальний заклад, який готує художників книги та графіків. Розвиток нашого суспільства на цьому етапі потребує високоінтелектуального мистецтва, яке спонукало б людину, дезорієнтовану в інформаційному середовищі, зупинитися, взяти до рук книгу і перегорнути її сторінки. У цьому є найвища мета мистецтва книги, яке спонукає до духовного, етичного та естетичного розвитку особистості. Людина без книги приречена на розумову деградацію, тому так важливо виховати майбутніх художників книги, знавців своєї справи. Проєктуючи видання, використовуючи найкращі тисячолітні надбання рідного рукописного мистецтва, вони будуватимуть майбутнє, відкриватимуть світові літературний спадок українського минулого.

На Кафедру книжкової та станкової графіки з'їжджаються студенти зі всіх куточків нашої Батьківщини та з-за кордону, щоб отримати фахові знання, підняти українську видавничу справу, розвивати власну національну культуру, реалізовувати нові можливості образотворчого мистецтва. Викладачі кафедри є досвідченими фахівцями довірених їм дисциплін, співпрацюють з видавництвами, презентують свої досягнення на міжнародних форумах, залучають до

виставкової діяльності студентів. Багато цікавих робіт, натхнених проєктів чекають на втілення майбутніх абітурієнтів і пам'ятаючи, що *ars longa, vita brevis* – кафедра працює на випередження – плекає нові покоління талановитих графіків.

Список джерел

1. Руденко О. Графічний ренесанс. Кафедра книжкової та станкової графіки Української академії друкарства, вул. Личаківська 3 / Олег Руденко. URL: <http://sg.uad.lviv.ua/grafichniy-renesans>
2. Руденко О. Професор, про якого не можна забути / Олег Руденко // Тези доп. наук.-техн. конф. проф. викл. складу, наук. працівн. і асп. 15-19 лютого 2021 р., Львів / [редкол.: Б.В.Дурняк та ін.] ; М-во освіти і науки України. Укр. акад. друкарства. Львів: УАД, 2021. С.70.
3. Руденко О. Графіка Сергія Іванова / Олег Руденко // Галицька брама, 2013. № 1-3 (217-219). с. 24-27; Руденко О. Сергій Іванов – життя посвячене мистецтву / Олег Руденко // Тези доповідей міжнародної науково-практичної конференції Гаґенмейстерські читання. До 145 річниці від дня народження визначного українського художника-педагога В'ячеслава Розвадовського. КПНУ ім. І. Огієнка, 19–20 лист. 2020 р. Кам'янець-Подільський / [редкол.: С.Коновалов та ін.]. Кам'янець-Подільський: Видавець Панькова А.С., 2020. С. 53.
4. Rudenko O. Myśleć książką. Filozofia twórczości Fedora Łukawego / Oleh Rudenko // Wokół zagadnień warsztatu artysty: malarza, rzeźbiarza, architekta / [redakcja E.Doleżyńska-Sewerniak, R.Łączyński]. Tom II. Toruń: Wydawnictwo Naukowe UMK, 2021. S. 373-390.
5. Стасенко В. Спадкоємці першодрукаря. Словник митців випускників та викладачів кафедри графіки Української академії друкарства / Володимир Стасенко. – Львів: НВБД УАД, 2010. С. 7-10; Мельников О. Українська академія друкарства. 1930—2010. Історико-біографічний довідник / Олександр Мельников. – Львів: НВБД УАД, 2010.

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

Психологічні виміри культури, економіки, управління:
науковий журнал

Psychological Dimensions of Culture, Economics, Management:
Science Journal

ISSN 2409-1375

Випуск 24

Керівник проекту, відповідальний редактор
О.М. Лозинський.

Ідея проекту, макет, комп'ютерна верстка, дизайн обкладинки, підготовка до
друку ГО «Львівський аналітичний дім». Ідентифікаційний код 34167033.
Свідцтво про державну реєстрацію юридичної особи:
серія АОО №760926

Для листування E-mail: lviv-forum@ukr.net

Підписано до друку 06.06.2022 р. Формат 60х84/16.
Папір друк. Друк на ксероксі. Гарнітура Palatino Linotype.
Ум. друк. арк. 8,28. Тираж 100.

Друк Видавництво ЛНУ ім. І.Франка, 79000, Львів, вул. Дорошенка, 41.